

T.C.
OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İşletme Anabilim Dalı

POSTMODERN YAKLAŞIMIN
YÖNETİM VE ÖRGÜT YAPILARINA ETKİLERİ:
"MODERNDEN POSTMODERNE DÖNÜŞÜM
TARTIŞMALARININ YÖNETİM TEORİSİNE KATKILARI"

98156

Erkan ERDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Mehmet ŞİŞMAN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ESKİŞEHİR
Ağustos, 2000

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

POSTMODERN YAKLAŞIMIN YÖNETİM VE ÖRGÜT YAPILARINA ETKİLERİ: “MODERNDEN POSTMODERNE DÖNÜŞÜM TARTIŞMALARININ YÖNETİM TEORİSİNE KATKILARI”

Erkan ERDEMİR

İşletme Anabilim Dalı

Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Danışman: Doç. Dr. Mehmet ŞİŞMAN

Yaklaşık üç yüzyıldır modern bir dünyada yaşıyoruz. Rönesans ve reform hareketleri ile başlayan aydınlanma düşüncesi, sanayi devrimi ile birlikte kendi toplumsal projesini, geri dönülemez biçimde, hayata geçirdi. Toplum, kendisini oluşturan bütün kurumlarıyla birlikte modernizmin eşitlik, özgürlük, ilerleme ve aydınlanma ideallerini gerçekleştirmeye yöneldi. Ancak, modernizmin hedeflerine, daha ilk günlerinden beri şüpheyle yaklaşanlar oldu. Modernizmin, toplumsal alanda savaşlar ve çevre felaketleri, bireysel alanda da yabancılaşma ve varoluş sıkıntısı gibi olumsuz sonuçları, modern dönemin büyük hedeflerine duyulan inancı zayıflattı. Son otuz yılda ise bu şüpheler, bilimsel alandaki gelişmelerle de desteklenince, köklü eleştirilere dönüşerek, postmodernizm olarak ifade edilen bir söylem haline geldi.

İşletmeler açısından, modern dönem, aydınlanmanın rasyonalizasyon, bürokrasi, kontrol, bilimsel yönetim, seri üretim ve nicelik gibi yaklaşımlarıyla, oldukça verimli geçti. Ancak, postmodern eleştiri, benzer sıkıntıları yaşayan işletmelerin de yapılarını ve hedeflerini gözden geçirmelerine neden oldu. Bugün işletmecilik ve yönetim literatüründe yer alan popülasyon ekolojisi, olumsuzluk teorisi, şebeke organizasyonlar, matriks organizasyonlar, toplam kalite yönetimi, değişim mühendisliği vb. birçok yaklaşım, bu sıkıntıları aşma çabaları olarak algılanabilir. Ancak bu yaklaşımlardan

birçoğu, halen modern bir karakter taşımaktadır. Buna karşılık, değerlerle yönetim, esneklik, sosyal sorumluluk, entelektüel sermaye gibi güncel yönetim kavramlarında, postmodern söylemin etkileri görölmektedir.

Bu çalışmada, mevcut modern yönetim teorileri ve muhtemel bir postmodern yönetim teorisinin felsefi arka planı irdelenmekte, postmodernizm tartışmaları çerçevesinde ortaya çıkan ve yönetim teorisine yeni bakış açıları kazandıran yaklaşımlar tespit edilmeye çalışılmaktadır.

ABSTRACT

**THE EFFECTS OF POSTMODERN APPROACH TO
MANAGEMENT AND ORGANIZATION STRUCTURES:
“THE DISCUSSIONS OF TRANSFORMATION FROM MODERN TO
POSTMODERN AND ITS CONTRIBUTIONS TO MANAGEMENT THEORY”**

Erkan ERDEMİR

Majoring in Business

Osmangazi University Social Sciences Institute

Adviser: Mehmet ŞIŞMAN, Associate Professor

We have been living in a modern world for approximately three centuries. The enlightenment thought, which began with renaissance and reform movement, applied its own project with industrial revolution as unreturnable. The society, tended to realize the ideals of modernism, which are equality, freedom and enlightenment with its institutions. However, there were some people who had some doubts about the objectives of modernism since the beginning of it. The negative consequences of modernism as the wars and environmental damages in social area, as alienation and anxiety in individual area, weakened the belief to the targets of the modern era. These suspicions, in last three decades, has become a discourse expressed as postmodern with transforming into fundamental critics which have also been supported with scientific development.

From the business perspective, the modern era, with the approaches of enlightenment which are based on rationalization, bureaucracy, control, scientific management, mass production and quantitativity was seen quite productive. But, the postmodern critics have caused the reconsideration of the targets and structure of business which have faced the same issues as well. Today, many approaches such as population ecology, contingency theory, network organizations, matrix organizations, total quality management and reengineering that take place in business and

management literature can be perceived as the effort to overcome these difficulties. However, some of these approaches, have modern characteristics. In contrast, the affects of postmodern discourse are seen in the actual management concepts as the management by values, flexibility, social responsibility and intellectual capital.

In this study, the philosophical background of current modern management theories and a possible postmodern management theory are examined. and the approaches, that emerge around the discussions of postmodernism which brings alternative perspectives to the management theory, are tried to be determined.

Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü Müdürlüğü'ne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından İşletme Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tezin kabul edildiği tarih: 05.10.2020

Ünvan, Ad, Soyad

Başkan : Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Danışman : Doç. Dr. Mehmet ŞİŞMAN
Üye : Yrd. Doç. Dr. Selahattin TURAN
Üye :
Üye :
Üye :

Tez ilgili yasa ve yönetmeliklerin öngördüğü teknik ve bilimsel koşulları yerine getirmiş ve aday, yüksek lisans (bilim uzmanlığı) yeterlik derecesi almaya hak kazanmıştır.

Tarih: 12.10.2020

Doç. Dr. Münevver YILANCI

Enstitü Müdürü

İmza:

ÖNSÖZ

Sosyal bilimlerin her alanında olduğu gibi, yönetim ve organizasyon alanında da, hemen her gün yeni gelişmeler meydana gelmektedir. Bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde küçük bir çocuğun sahip olduğu bilgiler, herhalde bundan yüzyıl önce, ancak bilim adamlarının gündemindeydi. Bu değişim hızına ayak uydurmak, bugün işletmelerin başlıca sorunları arasındadır. Bilgi birikiminin artması insanları boğuyor gibi görünse de, enformasyonun yoğunlaştığı son yüzyıllık sürenin dünya tarihinde çok küçük bir yer kapladığını görürüz. Modern olarak kabul edilen dönem, yaklaşık üç yüzyıllık bir süreyi kapsamaktadır. İnsanlığın bilinebilen medeniyet tarihinin altı bin asır olduğu göz önüne alınırsa, bu çok kısa bir süredir. Bu nedenle, genelde insanlığın problemlerine, özelde işletmecilik sorunlarına daha derinlikli, kapsamlı ve uzun vadeli bakmak daha anlamlı olacaktır. Böylece yöneticiler, popüler problemlere, moda tekniklerle çözüm aramanın yanı sıra, belki de artık yapmayı unuttukları şekilde, kendilerini biraz geriye çekerek, bunca yapıp etmelerinin kendileri, aileleri, diğer insanlar, giderek diğer canlılar ve tabiat için ne anlam ifade ettiğini düşünebileceklerdir.

Bu çalışma, günümüzde yeni yeni filizlenmeye başlayan paradigmatik bir dönüşümü incelemektedir. İnsanlar, artık tüketilecek metalar üretmek yerine, paylaşılacak değerler meydana getirmeyi hedeflemektedirler. Belki herkesin farkında olmadığı, ancak zihinlerin bir köşesinde varolan bu duygular, pratiğe dönüşmenin sancısını çekmektedir. Çalışmada, postmodernizm tartışmaları arasında gündeme gelen bu türlü fikir eğilimleri tek tek ele alınarak, işletmecilik alanında üretim ve karlılığı artırmaktan ziyade örgütleri, insanların tüm boyutlarıyla varolma araçları haline dönüştürme yolundaki felsefenin pratiğe dönük yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bana, bu alanda çalışma fikrini veren Yrd. Doç. Dr. Deniz Taşçı'ya, böylesi, alışılmadık dışı bir konuda çalışmamı destekleyen danışmanım Doç. Dr. Mehmet Şişman'a, çalışmamı titizlikle inceleyerek katkılarda bulunan Yrd. Doç. Dr. Selahattin Turan'a, bana yeni ufuklar kazandıran Charles Handy'ye ve çalışmalarım sırasında sabrını esirgemeyen sevgili eşime, teşekkür ederim.

ÖZGEÇMİŞ**Erkan ERDEMİR****İşletme Anabilim Dalı****EĞİTİM**

LS :1996 Anadolu Üniversitesi/Çal. Eko. End. İlişkileri Bölümü
LİSE :1991 Pendik Lisesi

İŞ/İSTİHDAM

1999 - ____ : DPÜ, Kütahya İİBF, İşletme Bölümü Arş. Grv.

KİŞİSEL BİLGİLER

Doğum Yeri ve Tarihi : Üsküdar, 1973

Yabancı Dil : İngilizce

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
ONAY.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	vii
TABLolar.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNİZM VE POSTMODERNİZM KAVRAMLARI

1.1. SOSYAL TEORİ AÇISINDAN MODERNİZM	2
1.1.1. <u>Modernizmle İlgili Bazı Kavramlar</u>	3
1.1.1.1. Modern	3
1.1.1.2. Modernlik ve Modernite	4
1.1.1.3. Modernleşme	5
1.1.1.4. Aydınlanma	9
1.1.1.5. Hümanizm	11
1.1.1.6. İlerleme	12
1.1.1.7. Rasyonalizm	15
1.1.1.8. Sekülerizm	16
1.1.1.9. Yapısalcılık ve İşlevselcilik	16
1.1.1.10. Determinizm	17
1.1.2. <u>Modernizmin Tanımı ve Özellikleri</u>	18

1.1.2.1. Modernizmin Tanımı	18
1.1.2.2. Modernizmin Tarihsel Gelişimi	19
1.1.2.3. Modernizmin Özellikleri	23
1.1.3. Modernizme Yapılan Eleştiriler	25
1.1.3.1. Modernliğin Sosyal Sonuçları	26
1.1.3.2. Modern Bilim Anlayışına Karşı Çıkişlar	34
1.2. SOSYAL TEORİ AÇISINDAN POSTMODERNİZM	37
1.2.1. Postmodernizmin Tanımı ve Özellikleri	37
1.2.1.1. Postmodernizmin Tanımı	37
1.2.1.2. Postmodernizmin Tarihsel Gelişimi	41
1.2.1.3. Postmodernizmin Özellikleri	45
1.2.2. Postmodernizme Yapılan Eleştiriler	47
BÖLÜM SONU NOTLARI	51

İKİNCİ BÖLÜM

POSTMODERN DÖNÜŞÜMÜN BOYUTLARI

2.1. SOSYO-EKONOMİK ALANDAKİ DÖNÜŞÜMLER	60
2.1.1. Premodern Toplum	60
2.1.2. Modern Toplum	63
2.1.3. Postmodern Toplum	78
2.2. ÜRETİM YAPISINDAKİ DÖNÜŞÜMLER	82
2.2.1. Basit Üretim	82
2.2.2. Taylorizm	83
2.2.3. Fordizm	84
2.2.4. Postfordizm	87
2.3. PAZARLAMA ALANINDAKİ DÖNÜŞÜMLER	89

2.3.1. <u>Kişiyeye Özel Satış (Customization)</u>	90
2.3.2. <u>Üretim ve Satış Yönlü Pazarlama (Mass Marketing)</u>	90
2.3.3. <u>Kitlesel Kişiselleştirme (Mass Customization)</u>	90
2.4. YÖNETİM TEORİSİNDEKİ DÖNÜŞÜMLER	92
2.4.1. <u>Klasik Yönetim Yaklaşımı</u>	93
2.4.2. <u>Neo-klasik Yönetim Yaklaşımı</u>	93
2.4.3. <u>Modern Yönetim Yaklaşımı</u>	94
BÖLÜM SONU NOTLARI	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POSTMODERN YÖNETİM DÜŞÜNCESİ VE YÖNETİM TEORİSİNE KATKILARI

4.1. MODERN VE POSTMODERN AÇIDAN ÖRGÜTLER	107
4.1.1. <u>Modern Açidan Örgütler</u>	107
4.1.2. <u>Postmodern Açidan Örgütler</u>	113
4.2. POSTMODERNİZM TARTIŞMALARININ YÖNETİM TEORİSİNE KATKILARI	118
4.2.1. <u>Araçsal Akla ve İnsanmerkezciliğe Karşı</u> <u>Öznenin Yükselişi: Entelektüel Sermaye</u>	119
4.2.2. <u>Evrenselliğe Karşı Çokkültürlülük ve Yerellik</u>	121
4.2.3. <u>Standardizasyona Karşı Esneklik</u>	123
4.2.4. <u>Determinizme Karşı Belirsizlik ve Kaos</u>	124
4.2.5. <u>İlerlemeye Karşı Değerlerle Yönetim ve Sosyal Sorumluluk</u> ..	127
BÖLÜM SONU NOTLARI	134
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER	141
KAYNAKLAR	145

TABLOLAR

Tablo 1: Modernizmin ve Postmodernizmin Karşılaştırmalı Özellikleri.....48

Tablo 2: Fordist Modernlik Karşısında Esnek Postmodernlik.....117

GİRİŞ

Postmodernizm, henüz bir teori, ideoloji veya kuram haline gelememiştir. Ancak belli bir epistemolojik temel oluşturmaya çalışan bir söylem, bir yaklaşım biçimi olarak ele alınabilir. Söylemlerinde postmodern bir yaklaşım sergileyen düşünürler; felsefe, sanat, edebiyat, mimari, fizik, matematik, sosyoloji, ekonomi, işletmecilik, iletişim gibi pek çok farklı alanlarda faaliyet göstermektedirler. Bununla birlikte bu düşünürler, bütüncül ve tutarlı bir şekilde birbirleriyle aynı şeyleri savunuyor da değildirler. Hatta kimi zaman birbirlerinden farklı görüşler de taşımaktadırlar. Daha da ötesi, bu çalışmada görüşleri, postmodern bakış açıları taşıdığı iddiasıyla incelenen düşünürler arasında, özellikle matematik, fizik, işletmecilik ve ekonomi alanında, incelenemediği kadarıyla, postmodernizm kavramını hiç kullanmamış olanlar yanında, modernizmin kurucularından kabul edilen düşünürler de bulunmaktadır. Bu bakımdan, bu çalışmada postmodernizm, yeni ortaya çıkmış ve her şeyi eleştiren popüler bir düşünce olarak değil, kronolojik olarak modern öncesi dönemlerden, hatta modernliğin hiç uğramadığı kültürlerden bile izler taşıyan bir söylem, genelde insanlığın, özelde işletmeciliğin önemli problemlerine çözümler üretmeye çalışan bir bakış açısı olarak değerlendirilecektir.

Bu bağlamda, birinci bölümde modernizm ve postmodernizm kavramları geniş şekilde ele alınarak, bu kavramların, daha sonraki analizlerde temel alınacak özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde, modernden postmoderne doğru gerçekleşen dönüşümün, yönetim ile ilgili alanlardaki paralel yansımaları incelenecektir. Son bölümde ise, postmodernizm tartışmaları çerçevesinde ortaya çıkan yaklaşımların, yönetim-organizasyon teorisine katkıları belirlenmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNİZM VE POSTMODERNİZM KAVRAMLARI

Postmodernizm kelimesinin bütün tanımları, ileride daha geniş şekilde ele alınacağı gibi, karşıtı, sonrası veya benzeri kabul edilerek, modern kelimesi ile ilişkilendirilerek ifade edilmektedir. Postmodernizm, kendini modernizmden hareketle konumlandırmaktadır. Bu nedenle, postmodernizmi anlamının yolu, öncelikle, modernizmi anlamaktan geçmektedir. Bu noktadan hareketle, ilk bölümde, modernizm ve postmodernizm kavramlarının; tanımları, tarihsel gelişimleri ve özellikleri incelenmiştir.

1.1. SOSYAL TEORİ AÇISINDAN MODERNİZM

Sosyal bilimler alanında kuram ile ideolojiyi ontolojik olarak birbirinden ayırmak pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle hem kuramı hem de ideolojiyi kapsayan bir çerçevede 'söylem' sözcüğünü kullanmak daha anlamlı gözükmemektedir. Bir söylem olarak 'modernizm' son derece kapsamlı ve

karmaşık oluşumları ifade etmektedir (Şaylan, 1999: 89). Modernizm kavramı, tıpkı ileride ele alınacak olan postmodernizm kavramı gibi, sanattan edebiyata, siyasetten sosyolojiye, mimariden felsefeye kadar bir çok alanda yansımaları olan ve tartışılan bir kavramdır. Böylesi geniş bir art-alanı olan modernizm kavramının yönetim alanına uyarlanabilmesi için, kapsamının daraltılması gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada modernizme sosyal teori açısından yaklaşmıştır.

1.1.1. Modernizmle İlgili Bazı Kavramlar

Modernizm, 'modern' kelimesinden türetilmiş bir sözcüktür. Literatürde, bu konu ile ilgili olan ve aynı kökten gelen birkaç kelime daha mevcuttur: 'Modernlik', 'modernleşme' ve 'modernite'. Bunların yanı sıra modernizmin temellerini oluşturan, aydınlanma, hümanizm, ilerleme, rasyonalizm, sekülerizm, yapısalcılık, işlevselcilik ve determinizm gibi birtakım temel kavramların tanımlanması da konunun daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

1.1.1.1. Modern

Köken itibariyle modern kelimesi, Latince 'modernus'tan gelmektedir. İlk defa 5. Yüzyılda, resmi dini Hıristiyan olan dönemi, Romalı ve pagan olan geçmişten ayırdetmek amacıyla kullanılmıştır. Bu dönemden sonra da modern kelimesi, bir dönemin önceki dönemlerden farklı olduğunu ifade etmek için kullanılır olmuştur (Zeka, 1994; 30; Demirhan, 1992: 12).

Cevizci (1999), modern kavramını şu şekilde açıklamaktadır:

Yapı olarak modern kelimesi; çağdaş, çağcıl, içinde yaşanan döneme ait anlamında bir sıfattır. Felsefi bir kavram olarak ise, modern; düşüncedeki açıklık, özgürlük, otoritelerden bağımsızlık ve en yeni, en son dile getirilmiş düşünceler üzerine bilgi anlamına gelir. Ortaçağ ve skolastiğin karşıtı olan modern, skolastik bilim ve felsefe anlayışına karşıt bilim ve felsefe anlayışını, Bacon ve Descartes'le

başlayan yeni felsefe, Galile ile başlayan yeni bilim anlayışını niteler. Bu çerçeve içinde, yeni bilim anlayışını modern kılan öge, onun yöntemi, yani deneysel yöntemdir. Descartes ile başlayan yeni felsefeyi modern kılan öge ise, felsefede nesne ya da varlıktan değil de, öznen hareket eden, Tanrıyı değil de insanı merkeze alan, bilimlerdeki gelişmeyi temellendirmeyi amaçlayan bir bakış açısıdır. Modern sözcüğü ayrıca, aydınlanma geleneğini, aklın ürünü olan rasyonel bilim anlayışı ve yönteminin her alana uygulanması tavrını, uzmanlaşmış kültürün bilim yoluyla kazandığı birikimin günlük yaşamın zenginleştirilmesi ve rasyonel örgütlenişi için kullanılması gerektiğini savunan yaklaşımı, teknolojinin yükselişiyle ekonomik örgütlerin yeni bir biçim kazanması sürecini, soyut devletten burjuva devletine dönüşüm sürecini tanımlamak için kullanılmıştır.

1.1.1.2. Modernlik ve Modernite

Modernite ya da modernliğin ne zaman başladığıyla ilgili olarak farklı tarihler önerilemiştir. Çeşitli tanımlara göre, modernlik kapitalizmin ortaya çıkışı ve yayılışına karşılık gelen ondördüncü yüzyılda veya rasyonalizasyon için gerekli temeli sağlayan dini değişimlerin gerçekleştiği onbeşinci yüzyılda başlar. Yine, modernliğin başlangıcı olarak, endüstrileşme süreciyle belirlenen onsekizinci yüzyılın son çeyreğiyle on dokuzuncu yüzyılı veya modernizmle özdeşleşen kültürel dönüşümlerin gerçekleştiği yirminci yüzyılın ilk otuz yılını veren araştırmacılar da vardır (Cevizci, 1999).

Giddens'a (1998:11) göre modernlik, "onyedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine delalet eder". Diğer taraftan modernlik, kendilerine modern denen toplumların mevcut, temel ve kendine özgü niteliklerini ve bu niteliklerin önceki zamanlara göre konumunu ifade eder. "Modernliği belirleyen, bir şeyi modern kılan öğelerle ilgili olarak bilime, ticarete, kapitalizme, polise, ucuz seyahate, ateizme, bürokratik rasyonaliteye, hepsinin ötesinde, yabancılaşmaya da bir yer verilebilir" (Cevizci, 1999). Bu tanımlarda ortak kabul, modern toplumların batı toplumları olmasıdır.

Şaylan'a (1999:22) göre modernite,

Max Weber tarafından formüle edilen ve tarihsel bir dönemi ifade eden bir kavramdır. Weber'ci anlamda modernite, feodaliteyi ya da orta çağları izleyen, aklın öncelik aldığı tarihsel dönemi ifade etmektedir. Bu anlamda aydınlanma çağı ve onun özellikleriyle ilerici tarih anlayışı (insanın aklını ve bilimi kullanarak sürekli ileriye doğru gitmesi) modernite çağının temel öncülleridir. Bu öncüller, insanoğlunun aklını ve bilimi kullanarak giderek evrene egemen olacağını, önce doğanın kör güçlerini denetimine alacağını, sonra evrenin bir parçası olan toplumu da akla uygun (rasyonel) olarak düzenleyeceğini öngörmektedir.

Hegel (1991: 26), modern çağın başlangıcı olarak bireysel özgürlüğün ilke olarak kendisini gerçekleştirmeye başlamasını gösterir. Son dönem toplumbilimcilerinden Bell ise, kültürün laikleşmesinin, yani "tanrının ölümünün", öte dünyadaki cehennem korkusuna ilişkin korkuların yitirilmesinin ve geleneksel kurtuluş sistemlerinin çökmesinin modern döneme öncülük ettiğini söyler (Stauth ve Turner, 1994: 269).

1.1.1.3. Modernleşme

Modernleşme, eski zamanların toplum tipinden günümüzdeki toplum tipine doğru bir değişme olarak da tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle, 'sanayi öncesi toplumlardan sanayi toplumlarına doğru bir değişme' biçiminde de tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla, modernleşmenin sanayileşmeyle de yakın alakası olduğu açıktır (Kızılcılık ve Erjem, 1992). Modernleşme, sosyal ve fiziki çevreyle ilgili olduğu kadar kişilerin tutum ve değerleri, zihinsel yapıları ve kişilikleriyle de ilgili bulunmaktadır (Yılmaz, 1996:20). Modernleşme, modern hale gelmedir. Karşıtı olan eski veya geleneksel durumdan yeni ve modern duruma doğru bir hareketliliği, gelişmeyi ifade eder. Terim olarak ise, artık globalleşmiş bulunan kapitalist dünya pazarının hızlandırdığı bilimsel ve teknolojik keşiflerle yeniliklerin, sanayideki ilerlemelerin, nüfus hareketlerinin, ulus devletlerin ve kitlesel hareketlerin doğuşuyla birlikte ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişimleri tanımlar (Cevizci, 1999; Wagner, 1996:169).

Bu yaklaşıma bağlı olarak modernleşme ve gelişme kavramları arasında bir ayırım yapmak gerekirse, modernleşme ile ekonomik gelişmeye refakat eden

sosyal, kültürel, politik ve psikolojik değişme süreçleri, gelişme ile de sürekli büyümeyi mümkün kılan toplumun ekonomik yapısındaki değişimler ifade edilmektedir. Marksist terminoloji ile ifade edilecek olursa, “modernleşme üstyapısal, gelişme ise altyapısal bir değişme sürecidir”, denebilir (Canatan,1995:13). Günümüzde gelişme kavramı o kadar yaygınlaşmıştır ki, ülkeler, bu kavram baz alınarak ‘gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler’ şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Modernleşme, onaltıncı yüzyılda başlayan ve yirminci yüzyıla kadar devam eden, batının son üç yüzyıllık dönemini kapsayan bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bu sürecin yapıtaşları olarak öncelikle ortaçağ Avrupasında temel ideoloji olan Katolikliğin uygulanışına duyulan tepkiler ve dini yeniden akla uygun yorumlanma (reform) çabaları, dinsel kozmoloji yerine bilimin geçmesi ve ekonominin yaşama hakim olması, monarşi ve oligarşilerin yıkılıp, siyasal sistemlerin demokratikleşmesi gibi gelişmeler örnek verilebilir. Bu sürecin etik değerlerini de hümanizm, özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar oluşturmaktadır (Şaylan, 1999:44).

Modernleşme; Levy tarafından “canlı olmayan güç kaynaklarının gittikçe artan oranda kullanılması süreci”, Smelser tarafından ise “sosyal ve kültürel yaşamı kuşatan teknik, ekonomik ve ekolojik gelişmelerin tümü”, Locher’a göre “modern bilimlerin insan yaşamına uygulanmasında katedilen korkunç mesafe”, Wertheim’e göre de “insan türünün doğa güçlerinden ve toplumu yönlendiren küçük bir azınlığın oligarşik egemenliğinden kurtuluş süreci” olarak tanımlanmıştır (Canatan, 1995: 15-16).

Huntington, modernleşmenin dokuz temel özelliği olduğunu belirtir. Buna göre modernleşme; devrimci, karmaşık, sistematik, global (bütüncü), uzun, aşamalı, homojenleştirici, geri dönülmez ve ilerlemeci bir süreçtir (Yılmaz, 1996: 64).

Modernleşme süreci batı uygarlığı ve batı uygarlığı dışında kalan toplumlar için farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Bu farklılıklardan bazıları şöyle sıralanabilir:

- Batılı toplumların sanayileşmeleri sırasında demografik bir durgunluk yaşanırken, bugün gelişmekte olan ülkelerde hızlı bir nüfus artışı gözlenmektedir.
- Teknolojik bakımdan bu iki grup ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Teknolojik gelişmeler başlangıçta çok yavaş bir süreç izlemiştir. Oysa bugün gelişmekte olan ülkeler, isterlerse ve güçleri yetiyorsa, en son teknolojileri ithal edebilirler ve etmektedirler de.
- Batılı olmayan toplumların gelişme ve rekabet şansları, bugün gelişmiş ülkeler tarafından oldukça sınırlandırılmıştır. Batılı gelişmiş ülkeler kendi gelişme süreçlerinde, bu tür bir engellemeyle karşılaşmamıştır.
- Batılı olmayan toplumlar, bugün kurumsal düzeyleri bakımından daha farklı bir konumdadırlar. Daha sonraki dönemlerde devlet kurumu daha aktif ve müdahaleci olmak zorunda kalmıştır
- Batılı toplumların değişme süreçleri kendi iç dinamiklerine dayanırken, bugün gelişmekte olan toplumlardaki değişme süreçleri dış faktörlerce belirlenmektedir. Dünya ülkeleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin ve bağımlılığın artması yani "küreselleşme" bu süreci daha da hızlandırmıştır.
- Batılı devletler geçmiş asırlarda izledikleri yayılcı ve emperyalist politikalarla kendi gelişmelerini dış kaynaklara dayanarak tamamlamışlardır. Dahası bu süreç modern zamanlarda daha rafine yöntemlerle sürdürülmektedir. Oysa batılı olmayan toplumlar, bırakın başkalarını sömürmeyi, bizzat kendileri sömürgeciliğin ahtapot kolları arasında yaşam mücadelesi vermektedirler (Canatan, 1995: 14).

Modernleşme sürecini açıklamak amacıyla bazı kuramlar ortaya atılmıştır. Bu kuramlar bazı düşünce akımlarının etkisi altında oluşturulmuşlardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi '*evrimcilik*'tir. Buna göre canlılar gibi toplumlar da belli bir evrim sürecinden geçmektedir. Dolayısıyla bu süreç sonunda bazı toplumlar daha hızlı gelişecek, bazıları ise geri kalacaklardır (Cirhinlioğlu, 1998: 63). Böyle bir anlayışla birlikte, aslında daha bu kuramın ortaya çıktığı ondokuzuncu yüzyılda, bazı toplumların geri kalmış olmaları normalleştirilmiş olmaktadır. Bu durum biraz önce ele alınan, batılı toplumlarla diğer toplumların modernleşme süreçlerindeki farklılıklarına da örneklik teşkil etmektedir. Evrimcilik akımının başlıca düşünürleri arasında Darwin, Malthus, Spencer, Morgan, Comte, Marks ve Engels sayılabilir.

Ondokuzuncu yüzyılda August Comte adıyla özdeşleşen *bilimsel-mantıksal pozitivizm*, modernleşme kuramlarını etkileyen ikinci önemli düşünce akımıdır. Bu dönemde gerek evrimciler gerekse pozitivistler, dönemlerinde gelişen doğacılık akımının (natüralizm) etkisinde kalmışlardır. Doğa bilimcilerinin doğa olaylarını nesnelere arasındaki kaçınılmaz ilişkilere (determinizm) bağlamalarına benzer şekilde, sosyal bilimciler de insanlık gelişiminin ve tarihin belli aşamaları olduğunu ve bunun sonucunda varılacak yerin de belli olduğunu söylemekteydiler. “Modernleşme, bünyesinde, tek bir süreç, tek bir istikamet ve zorunlu bir son içermektedir” (Therborn, 1996: 61). Pozitivistler, toplumu yaşayan bir organizma olarak ele alarak, ilk önce onun ‘bilgi’sini elde etmek, sonra da onu ‘denetlemek’ istiyorlardı. Toplumsal kökenli veya doğadan kaynaklanan tüm kötülüklerin yenilebileceğine olan ondokuzuncu yüzyıl inancı böyle bir arka plandan hareket ediyordu (Canatan, 1995: 24). Bu akımın Comte dışındaki temsilcileri arasında Parsons, Maine, Tönnies ve Durkheim sayılabilir.

Yirminci yüzyılın sonlarında bile etkili olmayı sürdüren bir başka akım da *yapısal-işlevselcilik*dir. Evrimci düşüncenin tersine yapısal-işlevcilik, toplumu durağan ve organik bir bütün olarak ele alır. Böyle bir toplum, iç içe geçmiş öğelerin bir bütünüdür. Bu durum, değişime pek yer vermeyen ve statükoyu meşrulaştıran bir yapıyı öne çıkarmaktadır. Daha sonra gelen bazı yapısal-işlevciler farklılaşma kavramına eğilerek bu eksikliği gidermeye çalışmışlardır. Bunlardan Robert Redfield halk toplumu, kent toplumu ve halk-kent sürekliliği gibi kavramları ortaya koymuştur. Smelser ve Eisentadt da diğer yapısal-işlevciler arasındadır.

Son olarak ‘*difüzyon*’ yaklaşımı ele alınabilir. Difüzyonist (yayımcı) akımın temsilcileri tıpkı suya atılan bir taşın sebep olduğu halkaların yayılarak genişlemesi gibi, belli bir uygarlık merkezinde ortaya çıkan yenilik, keşif ve buluşların çevreye yayılış sürecini incelemişlerdir. Yirminci yüzyıl boyunca modernleşme kuramcıları, modern uygarlığın sosyo-kültürel yapılarının toplumlara yayılma süreçlerini çalışmalarına konu almışlardır. Bu antropolojik kuramın başlıca temsilcileri ise, Elliot-Smith, Perry, O. Mason, C. Wissler, A. Kroeber, Wilhelm Schmidt ve Wilhelm Koppers’tir (Canatan, 1995: 25).

1.1.1.4. Aydınlanma

Aydınlanma, modern çağın temel felsefesi olan bir harekettir. Tarihsel kökenleri, Yunan mitolojisindeki Promete'nin, Zeus'tan ateşi çalmasına kadar götürülebilen ve düşünce adamlarının bir sıfatı olan 'aydın' kelimesine de kaynaklık eden aydınlanma, sosyal anlamda Avrupa'da onyedinci yüzyılın ikinci yarısıyla, ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Bu hareketin amacı, insanları, esasta 'kötü' olduğuna inanılan mit, önyargı ve hurafelerin, dolayısıyla da bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan dinin, temsil ettiğine inanılan 'eski düzen'den (ancien régime) kurtararak, yine esasta 'iyi' ve 'özgürleştirici' olduğu kabul edilen 'akıl düzeni'ne sokmaktır. Aydınlanma aynı zamanda 'akıl çağı' olarak da adlandırılmaktadır (Çiğdem, 1997: 13-14).

Aydınlanma, aklın gücüne duyulan katıksız inancın felsefi ve toplumsal meşrulaştırmından başka bir şey değildir. Buna göre, aklın düzeniyle varolan toplumsal kurumların rasyonel bir eleştirisi mümkündür. Akıl, insanları tarihsel olarak bir zamanlar malul oldukları bütün sorunlardan kurtarabilir, 'sonsuz barışa', 'ütopik yönetime', ve 'eksiksiz bir topluma' götürebilirdi. Akılla, görüntülerin ötesindeki gerçekliğe ulaşılabilir, tabiatta ve toplumdaki işleyişin yasalarına gidilebilir, böylelikle insan türünün ilerleyişi için gerekli olan şartlar yaratılabilirdi (Çiğdem, 1997: 37).

Onsekizinci yüzyılın başlarında, Roma Katolik Kilisesi, *Index* adıyla, din için zararlı gördüğü kitapları içeren bir liste yayınlamıştı. Buna karşılık ise, Fransız aydınlanmacılarından Diderot ve d'Allembert, aydınlanmanın temel ilkelerinin ortaya konulduğu bir metinler toplamı olan *Ansiklopedi*'yi yayımlamaya başladılar. Bu eser, 1751'den 1780'e kadar 35 ciltlik bir hacme ulaşacaktı (Çiğdem, 1997: 38). Kilisenin akılı öne çıkaran aydınlanmacı düşüncelere yaklaşımının en güzel anlatımlarından biri de, şüphesiz, Umberto Eco'nun ünlü romanı *Gülün Adı*'dır (Eco, 1998).

Aydınlanma, insan ve doğayı ortak bir akıl paydasında birleştirerek, akli nesnel bir bilgi üretici, insanı da üretilen bu nesnel bilgiyle evreni sınırsız bir şekilde dönüştürme hak ve yetkisine sahip gören, kendi zihinsel ürünleri dışında, insanın hayatını biçimlendirecek hiçbir ilke ve değer kabul etmeyen bir anlayıştır (Demir ve Acar, 1997).

Aydınlanma hareketi içinde yer alan düşünürler, düşünce ve ifade özgürlüğü, dinin eleştirisi, akıl ve bilimin değerine duyulan inanç, toplumsal ilerlemeyle bireyciliğe önem verme başta olmak üzere bir dizi ilerici fikrin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Aydınlanma, hem dolaylı ekonomik ve toplumsal sonuçları itibariyle hem de akılsal devrim denilen oluşumun alt yapısını oluşturarak modern toplumun entelektüel temellerini vücuda getirmiştir (Cevizci, 1999; Çiğdem, 1997: 16).

Aydınlanma hareketinin tarihinde, onbeşinci yüzyılın ortalarındaki *Rönesans* ve onaltıncı yüzyıldaki *Reform* hareketleriyle, onyedinci yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan *Kartezyen Felsefenin* etkileri görülmektedir. Onsekizinci yüzyıl ise aydınlanma yüzyılı olarak nitelendirilmektedir. Bu yüzyılı ayırdedici özelliği, bütün kullanım farklılıklarıyla birlikte akıl kavramına verilen önemdir. Akıl kavramı, özlemini duyduğu, mücadele ettiği ve başardığı her şeyin ifadesi olarak aydınlanma yüzyılına birleştirici ve merkezi bir noktasını oluşturmuştur (Cassirer, 1951: 5).

Kant'a (1984: 213) göre aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür. Bunun nedenini de aklın kendisinde değil, aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen kendinde aramalıdır.

Aydınlanma düşüncesi, ilerleme fikrine kucak açmakta ve modernitenin savunduğu tarih ve gelenekten kopuşu aktif biçimde hedeflemekteydi. Bu düşünce, her şeyden çok, insanları zincirlerinden kurtarmak amacıyla bilginin ve toplumsal örgütlenmenin mistik ve kutsal kabuğunu kırmayı hedefleyen laik bir

hareketti (Harvey, 1997: 26). Artık aydınlanmanın etkisiyle akıl, 'rasyonel akıl' haline gelirken, tarih de 'insan aklının ilerlemesinin' tarihi haline geldi (Koyre, 1989: 188). Cassirer'in de belirttiği gibi bu çağda tüm düşünceler hemen eylemlere dönüştürülüyor, tüm eylemler genel ilkelere bağlanıyor ve kurumsal ölçütler yapılıyor ve aynı amaç için işbirliği yapılıyor (Cassirer, 1984: 179).

Aydınlanmanın temel düşünürleri; aydınlanmanın bilimsel boyutunu ortaya koyan Newton, felsefi ve epistemolojik boyutunu ortaya koyan Locke, siyasal boyutunu ortaya koyan Motesquieu ve Voltaire'dir. Yine; Hume, Rousseau, Kant, Turgot, Condorcet, Bacon, Leibniz de İngiliz, Fransız ve Alman aydınlanmacılarının en önemli isimleri arasında yer almaktadırlar.

1.1.1.5. Hümanizm

Köken olarak antik Yunan düşüncesine, insanı felsefi düşüncenin merkezine yerleştiren Sokrates'e, ve 'insan her şeyin ölçüsüdür' diyen Protagoras'a kadar uzanan, esas itibariyle de Rönesans döneminde, dikkatin Tanrıdan insana yönelmesiyle ortaya çıkıp, ilerlemeci aydınlanma ve modernist hareketle gelişen hümanizm, yirminci yüzyılda ise, İngilizce konuşan dünyada, ateizm ya da laik bir akılcılıkla eşanlamlı bir terim haline gelmiştir (Cevizci, 1999).

İnsancılık olarak anlam verilebilecek hümanizm kelimesi Çiçero'dan beri, birbirine yakın çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Genel olarak hümanizm, insanı evrenin merkezine alır. İnsan, en büyük özelliği olan özgürlüğüyle kendi kaderini çizebilecek durumdadır. Dünya, insanın değerleri, tutkuları, umut ve korkularıyla belirlenen insani bir evrede bulunmaktadır. Bu evrede insanın evrensel olan doğasına büyük bir inanç beslenir. Buna göre, doğru bir eğitim sürecinden geçmiş olan herkes aynı sonuçlara ulaşmak zorundadır. 'İnsani olan hiçbir şey bana yabancı değildir' sözü hümanizmin en önde gelen sloganlarından biridir (Cevizci, 1999).

Başka bir ifade ile, hümanist düşünce, ilahi nitelikte ve öbür dünya ile ilgili olanın değil, bu dünya ve insanla ilgili olanın yüceltildiği bir genel eğilimin uç noktasını teşkil eden ve insanı, kendi üzerinde sınırlayıcı hiçbir otorite ihtiyacı olmayan bir varlık olarak tanımlayan; onu, hakikatin yegane ölçüsü ve kaynağı olarak kabul eden bir dünya görüşüdür (Demir ve Acar, 1997).

Bir bakıma hümanizm, modern insanın yeni hayat anlayışını ve duygusunu dile getiren-getirecek bir akımdı. Hümanizmle birlikte insan, evrensel bir organizmanın renksiz bir üyesi olmaktan kurtuluyor, kişiliğini arayan, benliğinin özel renklerini bütün canlılıklarıyla ortaya koymak isteyen 'birey' haline geliyordu (Gökberk, 1999: 167-168).

Ünlü düşünür Foucault, modernliğin eşiğindeki insan için şu gözlemi yapar: "Onsekizinci yüzyılın sonlarına kadar insan diye bir şey yoktu. O, son yıllarda yaratılmıştır"(Foucault, 1973: 308). Bununla ortaçağ insanının kurumlar arasında kayboluşunu anlatmaya çalışmaktadır. Yine Descartes'in ünlü "cogito ergo sum (düşünüyorum öyleyse varım)" sözü de insanı öne çıkarmaya yöneliktir.

1.1.1.6. İlerleme

Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda tanımlanan ve aklın, bilimsel bilgiyle teknolojinin toplumsal alana yansımalarını ifade eden bir terimdir. İlerleme anlayışı, evrenin sürekli bir değişim geçirdiği ön-kabulüne dayanır ve bu değişimin, insanın katkısıyla, toplumu daha iyi, adaletli ve mutlu bir geleceğe ulaştıracağına inanılır (Cevizci, 1999).

Aydınlanma (dolayısıyla da modernlik) düşüncesini oluşturan ayırddedici öğelerinden birisi de ilerleme düşüncesidir. İlerleme fikri, toplumsal düşünce tarihinde en üst noktasına aydınlanma yüzyılında kavuşmuştur. Kurucusu ise Fransız Turgot'dur (Nisbet, 1979: 179). Turgot'a göre insanlık; avcılık-tabiata bağımlılık, tarım ve ticari-kentsel olmak üzere üç dönemli bir ilerleme göstermektedir. Bu üç döneme uygun ifade araçları ise dil, matematik ve resim

sanatı olmaktadır. İlerleme, ona göre, bilimsel, teknolojik, ahlaki ve sanatsal alanlardaki yapılarda gözlemlenebilirdi (Çiğdem, 1997: 42).

Condorcet, ilerleme fikrinin oluşumuna katkıda bulunan ikinci önemli düşünürdür. Condorcet, ilerlemeyi hürriyet ve sekülerizm kavramlarına dayandırmaktaydı. Condorcet de Turgot gibi tarihsel bir gelişim şeması çıkarmıştır. Ancak onun bölümlendirmesi dokuz aşamalıdır ve ilerleme geri dönülemezdir. Ona (1990: 5) göre bu aşamalar şunlardır:

- *Birinci Dönem:* Menfaat birliği ve korunma güdüsüyle bir araya gelen, dili kullanabilen ve aileyi tanıyan küçük insan topluluklarının avcılıkla yaşadığı dönem,
- *İkinci Dönem:* Avcılıktan ve tabiata bağımlılıktan kurtulup toprağa (tarıma) bağlanan ve dolayısıyla zihni faaliyetlere daha çok zaman ayrılan, köleliğin oluşmaya başladığı dönem,
- *Üçüncü Dönem:* Tabiatı gözlemenin yanı sıra toplumun da gözlemlendiği, eğitimin kurumsallaştığı, alfabenin kullanıldığı dönem,
- *Dördüncü Dönem:* Dilin belli bir biçimde belli bir düşünsel uğraşmayı inşa etmek üzere kullanıldığı ve bilimlerin felsefe çatısı altında toplandığı dönem,
- *Beşinci Dönem:* Bilimlerin felsefeden bağımsızlık kazanarak, kendi aralarında ayrışmasının yaşandığı ve bu ayrışmanın, matbaa bilinmiş olsa, engellenebilecek çöküşünün yaşandığı dönem,
- *Altıncı Dönem:* Bu çöküşle birlikte insanlığın karanlığa, tiranların ve despotların hükümranlığı altına girdikleri, bilgi ışıklarının söndüğü dönem,
- *Yedinci Dönem:* Bilimlerin canlanması, ilerlemeleri, bilimsel ve teknolojik keşiflerin başladığı, matbaanın icat edildiği dönem,
- *Sekizinci Dönem:* Matbaanın icat edilerek yayımcılık faaliyetinin hız kazandığı, bilimlerde ve sanatlarda özerkleşmenin ve derinleşmenin arttığı, ahlakın dinden bağımsızlık kazandığı dönem,

- Dokuzuncu Dönem: Bilimlerin kurumsallaşmasına metodolojik ve felsefi bir meşruiyet kazandıran Descartes'ten başlayıp insanların mutlak baskı ve keyfilikten kurtulduğu Fransız Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar gelen dönem.

Condorcet, bu dönemlerden sonra da aklın ilerlemesinin sonsuzluk kazanacağı kusursuz bir gelecek tasarlıyordu (Çiğdem, 1997: 44).

İlerlemeci düşünce, insan bilgisinin giderek gelişeceğini, insanın doğaya egemen olup, evrenin sınırlarına ulaşabileceğine inanır. Güce dayalı ilişkilerin yerini, hukuka dayalı ilişkilerin alacağını ve bunun da uluslararası barış doğuracağını ifade eden Kant'tan sonra, Comte, üç hal yasası ile, insanlığın teolojik ve metafizik evrenin ardından pozitif evrede endüstriyel bir toplum düzenine kavuştuğunu söylemiş ve bilgiyle kültürün insana aydınlık getirdiğini savunmuştur. Marks, insan toplumlarının köleci, feodal, kapitalist, sosyalist ve komünist evrelerden geçerek ilerlediğini öne sürerken, Darwin de biyolojik bir ilerleme yasası ortaya atmıştır (Cevizci, 1999).

Modernleşme yanlısı aydınlara göre Avrupa, aydınlanma düşüncesiyle, bütün bir ortaçağ boyunca süren bir batıl itikatlar ve bağnazlık dönemini geride bırakmıştır. Bu bağnazlığın yıkılışında, bilimin etkisi büyük olmuştur. Modern bilim, tüm farklı görüşlere rağmen evrenin temelde çok büyük, fakat oldukça basit ve düzenli bir mekanizma olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu düzenli evrenin bir parçası olan insan davranışı da kontrole elverişli olup, insan ve iç içe yaşadığı toplum, bu bilgi ışığında sonsuz bir biçimde geliştirilebilir. Bunu engelleyebilecek hiçbir şey yoktur (Cevizci, 1999).

Antik çağın zamandan bağımsız ve mutlak olan güzellik anlayışına karşı çıkan modernler, gelişmekte olan bilimin hakim kılmaya başladığı ilerleme anlayışını benimseyerek, toplumsal ve ahlaki iyileştirmenin sonsuz artışına duydukları inançla birlikte, klasik dönemin kendisini anlama biçimine ve estetik mükemmellik bilincine saldırmışlardır (Demirhan, 1992: 13).

1.1.1.7. Rasyonalizm

Rasyonel kelimesi sözlüklerde, akla ve düşünce yasalarına uygun olan anlamında tanımlanmaktadır. Rasyonalizm de, insan zihninin işleyişinin bağlı olduğu kurallarla nesnel dünyaya egemen olan kuralların aynı olduğunu; bu nedenle ancak aklın prensiplerine uygun düşünce yöntemiyle gerçek, sağlam ve güvenilir bilgilere ulaşılabileceğini öne süren; bütün açıklamaların merkezine akli veya akli prensipleri yerleştiren bir yaklaşımdır (Demir ve Acar, 1997).

Rasyonalizm, (akılcılık), insanın akli ile her şeyi bilebileceğini, dolayısıyla yaşamını sürdürmek için din, duygu, gelenek, otorite veya arzular gibi akıl dışı, doğa üstü ya da metafizik kaynaklara ihtiyacı olmadığını kabul eder. Bunun zorunlu sonucu ise, daha önce değinildiği gibi, insanın davranışlarını aklın süzgecinden geçirmesi ve ortak akla sahip insanların ortak noktalarda buluşmaları, sorunlara ortak ve 'en iyi', 'rasyonel' çözümleri bulmalarıdır.

Rasyonelleşme süreci akla uygun bir toplum oluşturmayı ifade etmektedir. Toplumların, toplumsal oluşumlarında, idari ve ekonomik kurumları ile kültürel değer alanlarında, bilimsel ve teknik ilerlemenin yarattığı ölçütlerin hakim olmaya başlamasıdır (Demirhan, 1992: 60).

Weber'ci anlamda ise rasyonalizasyon süreci şöyle açıklanabilir:

Rasyonelleşme; ekonomi alanında, fabrika ve üretimin bürokratik yollardan düzenlenmesiyle, karın gelişmiş muhasebe teknikleri kullanılarak hesaplanmasını; din alanında, ilahiyatın, vahiy temeli üzerinde değil de, entelektüel bir temel üzerinde gelişimi sayesinde büyüünün ortadan kaldırılıp, dini ayinlerin yerine kişisel sorumluluk ve inisiyatifin geçirilmesini; hukuk alanında, keyfi yasakoyuculuğun ortadan kaldırılıp, evrensel yasaların meydana getirdiği temel üzerinde, tümdengelsel bir hukuki akıl yürütme sürecinin benimsenmesini; siyaset alanında, geleneksel meşruiyet tarzlarının siyasi partilere dayalı karizmatik bir liderlikle değiştirilmesini; ahlak alanında, ahlaki disiplin ve eğitimin büyük bir güçle vurgulanmasını; bilim alanında ise, bireysel yaratıcılıktan çok, araştırma ekipleriyle, eşgüdümlü bir deneysel araştırma planının uygulanmasını ve bilim politikalarının devlet denetimi ve yönetimi altında geliştirilmesini ifade eder (Cevizci, 1999).

1.1.1.8. Sekülerizm

Sekülerizm, bazen laiklik ile aynı anlamda kullanılan bir kavramdır. Dinsel olan veya dinsellik atfedilen bütün değer ve ilkeleri bireysel ve toplumsal yaşamın dışına iten, sadece bu dünyayı yaşanabilir kabul edip, öte dünya ile ilişkiyi koparma temeline dayalı, insanmerkezci bir düşünme ve yaşama biçimini ifade eder. Bu düşünce, insanı kendi kendine yeterli bir varlık olarak kabul eder. Bir anlamda, sekülerizm, belirli bir yaşam tarzını, laiklik de o yaşam tarzının siyasi örgütlenme biçimini ifade etmektedir (Demir ve Acar, 1997).

Aydınlanma düşüncesi, insanlığın gelişmesine engel olarak gördüğü ortaçağ Hıristiyanlık anlayışına karşı, din olgusunun yeni bir formu olan sekülerizmi ortaya koydu. Buna göre Tanrı dünyayı yaratmıştır, ancak insana da irade vermiştir ve artık dünyanın işleyişine karışmamaktadır. Bu anlayış dinin daha çok vicdani bir mesele haline indirgenmesini, dünyevi işlere, sorgulanamayan tabulara sahip dini yaklaşımın müdahalesinin engellenmesini amaçlamaktadır.

Voltaire ve Newton, kendi dönemlerinde bu şekilde bir deizmi kabul etmekte, böylece hem aydınlanma hedeflerini gerçekleştirmekte hem de toplumla çok fazla ters düşmemekteydiler. Ancak özellikle Fransa'da, '*Tabiat Sistemi veya Fiziksel Dünya ve Ahlaki Dünyanın Yasaları*' adlı kitabıyla Baron Paul Henry-Thierry d'Holbach gibi kimi aydınlanmacılar ise, Tanrı fikrine tamamen karşı bir ateizm içerisinde olabilmişlerdir (Çiğdem, 1997: 49).

1.1.1.9. Yapısalcılık ve İşlevselcilik

Felsefi anlamda yapısalcılık, birbiriyle etkileşim içerisinde bulunan parçalardan oluşan sistemin, kendisini oluşturan öğelerden üstün ve onlara egemen olduğunu, sistemin yapısının bu öğeler arasındaki ilişkilerden çıkarılabileceğini kabul eden bir yaklaşımdır. Bu anlamda yapısalcılığın en

önemli temsilcileri arasında Sausurre, Barthes, Althusser, Foucault, Lacan ve Levi-Strauss sayılabilir (Cevizci, 1999).

Toplum bilimleri alanında ise, özellikle Parsons ve Merton'un çalışmalarıyla toplumsal yapıların analizinde genel bir model oluşturulmuştur. Buna göre, toplumların belli bir düzen içerisinde varlıklarını sürdürebilmeleri için, toplumsal sistemi meydana getiren kurumların görevlerin sistemin bekası doğrultusunda belirlenmesi gerekmektedir. Buradan işlevselciliğe (fonksiyonalizm) geçilmekte ve sistemi oluşturan unsurların her birinin değerinin sisteme olan katkıları oranında olduğu kabul edilmektedir (Parsons, 1951; Merton, 1968).

Yapısalcılık ve işlevselcilik ya da birleştirilmiş şekliyle yapısal-fonksiyonalizm, sonraki dönemde işletmecilik alanında da önemli açılımlar getiren sistem yaklaşımına da temel oluşturmuştur. Böylece işletmeler, birer makine olarak algılanmak yerine, girdi ve çıktı alış-verişinde buldukları bir üst sistemin unsuru olan organizmalar şeklinde algılanmaya başlamışlardır.

1.1.1.10. Determinizm

Determinizm yani belirlenimcilik, evrendeki her olay ve olgunun nedensellik zinciri çerçevesinde belirli kanunlar ya da kurallara bağlı olarak meydana geldiğini, doğada bulunan her şeyin birbirine kırılmaz bir neden-sonuç zinciriyle bağlı bulunduğunu ileri süren bir görüştür. Yine bu görüşe göre, benzer nedenler benzer sonuçlara yol açarlar (Demir ve Acar, 1997; Cevizci, 1999).

Determinizm, modern dönemin temel kavramlarından biridir. Evrendeki olayların oluş süreçlerinin belirlenmesi toplumsal olayların değerlendirilmesi açısından geleceğe yönelik kestirimlerde bulunulabilmesini getirmektedir. Toplumun rasyonel biçimde örgütlenebilmesinde bu belirliliğin önemi büyüktür. İşletmeler açısından da belli hedefler ortaya konması ve bu hedeflere ulaştıracak davranış kalıplarının önceden belirlenerek roller halinde personele

bildirilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu yaklaşım örgütsel davranışların da standartlaşmasını içermektedir.

1.1.2. Modernizmin Tanımı ve Özellikleri

Modernizm, aslında, yukarıda ele alınan temel kavramlar çerçevesinde, çok farklı açılardan tanımlanabilir. Nitekim Türkçe ve yabancı literatürde bu anlamda pek çok tanımlamalar mevcuttur. Bu bölümde, bazı tanımlarla, modernizmin, tarihsel gelişimi incelenerek, ileriki bölümlerde yararlanılacak temel özellikler belirlenmeye çalışılacaktır.

1.1.2.1. Modernizmin Tanımı

'Modernizm' denildiğinde, aydınlanma çağı ile gelen zihinsel dönüşümün ortaya çıkardığı ideoloji ve yaşam biçimi; hümanizm, sekülerizm ve demokrasi üzerine kurulu, egemenliği insana özgüleştiren, kurtuluşu dinde değil bilimde arayan, insan-biçimci ve insan-merkezci dünya görüşü anlaşılmaktadır (Demir ve Acar, 1997; Cevizci, 1999). Modernizm, rönesanstan bu yana insanoğlunun aklıyla evrende varolan her şeyi öğrenebileceğine, onu istediği gibi yönlendirerek gerçek mutluluğa kavuşacağına inanan bir düşüncenin ürünüdür (Habermas, 1992: 160-170).

Harvey (1997: 25) aydınlanma düşüncesi çerçevesinde gerçekleşen modernizmi şöyle açıklamaktadır:

Onsekizinci yüzyılda beliren modernizm projesi, aydınlanma düşünürlerinin nesnel bilimi, evrensel ahlak ile hukuku ve kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları temelinde geliştirme konusunda gösterdikleri olağanüstü bir düşünsel çabadan ibarettir. Amaç, özgür ve yaratıcı biçimde çalışan çok sayıda bireyin katkıda bulunduğu bir bilgi birikimini, insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesi yolunda kullanmaktır. Doğa üzerinde bilimsel hakimiyet; kaynakların kıtlığından, yoksulluktan ve doğal afetlerin rasgele darbelerinden kurtuluşu vadedyordu. Rasyonel toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve rasyonel düşünce

tarzlarının gelişmesi, efsanenin, dinin, boş inancın akıldışılığından, iktidarın keyfi kullanımından ve kendi insan doğamızın karanlık yanından kurtuluşu vadediyordu. Ancak bu tür bir proje aracılığıyla bütün insanlığın evrensel, sonsuz ve değışmez nitelikleri ortaya çıkarılabildi.

Daha yakın dönemleri gözetererek bir tanım getiren Jameson'a (1994: 112) göre modernizm, Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1940'ların sonundaki savaş sonrası hızlı ekonomik büyümeyle başlayan ve beraberinde kitle tüketimiyle uluslararası yolculukların yaygınlaşmasını, ekonomik ilişkilerde yine bir dünya düzenini ve kitleler için yeni bir tecrübeler dünyasını getiren dönemi anlatır. 1960'lar ise yeni sömürgecilik biçimlerinin, yeşil devrimin, bilgisayarlaşan enformasyon sistemlerinin ortaya çıkışı ve yerküresel bir siyaset sisteminin gelişmesini kapsayan bir geçiş sürecidir.

Touraine'e (1995: 49) göre modernist düşünce insanların, aklın keşfettiği ve bizzat aklın da tabi olduğu doğal yasalarca yönetilen bir dünyaya ait olduğunu belirtir. Ve halkı, ulusu, insanların oluşturduğu kümeyi, doğal yasalara uygun bir biçimde işlerlik gösteren ve kendini, hileli bir biçimde insanüstü bir vahye ya da bir karara başvurma yoluyla meşrulaştırmaya çalışan akıldışı örgütlenme ve egemenlik biçimlerinden kurtarması gereken bir toplumsal oluşumla özdeşleştirir.

1.1.2.2. Modernizmin Tarihsel Gelişimi

Geçmişten günümüze insan düşüncesinin temel hedeflerinden biri ve belki de en önemlisi gerçeği, doğruyu bulmaktır. Batı düşüncesi klasik çağlardan günümüze dek gerçek kavramına belli başlı üç biçimde yaklaşmıştır (Doltaş, 1999: 22):

- Tanrıyı merkeze alan ve gerçeği tanrısal kaynaklar yoluyla tanımlayan düşünce biçimi. Bu düşünce batı toplumlarının kuruluşundan ortaçağın sonlarına kadar geçerliliğini sürdürmüştür.
- İnsanmerkezli olup gerçeği insan bağlamında ve onu norm kabul ederek tanımlayan düşünce biçimi. Bu düşünce Reform ve Rönesans'tan modernizmin sonuna kadar geçerli olmuştur.

- Merkezsiz düşünce biçimi. Bu düşünceye göre ne Tanrı ne de insan, gerçeği tanımlamada bir odak noktası, temel ya da merkez oluşturabilir. Bir başka deyişle gerçek olumsuzluklara göre değişir ve kesin, evrensel ve tanımlanabilir bir gerçekten söz edilemez.

Modernizmin tarihi arka planı Antik Yunan dönemine kadar gitmektedir. Antik Yunan dönemiyle birlikte batılı insan dinden, gelenekten ve mitolojiden bağımsız olarak akılla, evreni; eleştirel, şüpheci ve önyargısız biçimde yorumlamaya başlamıştır. Ancak miladın ilk yıllarıyla birlikte Hıristiyanlığın tüm dünyada etkisini göstermesi, felsefenin ya da felsefi düşünme biçiminin de bu dinin etkisi altına girmesini kolaylaştırdı. Kilisenin de kurumlaşarak gücünün farkına varmasıyla birlikte söz konusu düşünme biçimi kilisenin (dinin) bir aracı haline geldi (Çiçek, 1997: 31).

Ancak akli dinin doğrularına uyarladığını iddia eden kilise, bu silahı biraz da insafsız kullanmış olacak ki, bir takım oluşumların ortaya çıkmasının da zeminini hazırladı. Artık dinin doğrularıyla kilisenin doğrularının özdeşleştirilemeyeceği açık açık konuşılmaya başlandı. Batı açısından felsefenin dine karşı kullanıldığı onbeşinci yüzyıl, çok yönlü ve çok nitelikli insanların yaşadığı bir dönemdir (Ağaoğulları ve Köker, 1997: 80-84; Febvre, 1995: 104).

Rönesans dönemi; evren, insan, din, bilim anlayışıyla bir bakıma modernizmin felsefi temellerinin ortaya konulduğu bir dönemdi. Batı dünyası, her alanda hızlı bir değişim geçiriyordu. İnsan, üzerinde yaşadığı yer yuvarlağını, tabii sebeplerle veya siyasi kurumların uzun tesirleriyle değişen insan soyunu, ancak bu zamanda tanıyabiliyordu (Condorcet, 1990: 133). Nitekim onyedinci yüzyıl bilimsel devrimine iki önemli görüş egemen oldu. Bunlar:

- Doğaya geometrik bir anlayış ile bakan, evrenin matematiksel düzen ilkelerine göre yapıldığını kabul eden, Platoncu ve Pisagorcucu gelenek ile,
- Doğayı muazzam bir makine olarak kabul eden ve görünenlerin arkasındaki gizli mekanizmaları açıklamaya çalışan mekanikçi

felsefeydi (Westfal, 1990; Giriş).

Artık insanlar doğal olayları ilahi hikmete başvurmadan tabii nedenlerle açıklıyor, deney ve tümevarım yöntemiyle ilahi takdir yerine insani nedenler ön plana çıkarılıyordu (Hampson, 1991: 75). Bilimsel devrimin merkezinde yatan kavram, mekanik tabiat kavramıydı. Bu kavram, tabiatın belli yasalara göre işleyen bir mekanizma ya da makine olduğu imgesine dayanıyordu. Buna göre tabiat, bütünüyle maddeden ibaretti ve maddenin zaman ve mekandaki hareketleri güç yasalarınınca belirlenmekteydi. Ancak bu fiziksel düzenin işletilmesi, yine de, tanrı sayesinde mümkün olmaktadır. Newton iki şey sunmaktaydı; Bir yanda mekanik, açıklanabilir bir evren, diğer tarafta ise yaratıcı, ama sık sık kendisine müracaat edilmesi gerekmeyen bir Tanrı. Bu hareketler ve yasalar bilindikçe, tabiatı da bilmek, tabiatın gizlerini çözebilmek mümkündü. Bilimsel devrimin diğer bir ürünü de gözlem ve deneye dayalı bilimsel yöntemin geliştirilmesiydi. Bu yöntem belki de bilimin kendisinden daha değerliydi; çünkü bilimsel herhangi bir önermenin, keşfin ya da yeniliğin ifade edilebilmesinin ölçütü, bu yöntemle açıklanıp açıklanmamasına bağlıydı (Çiğdem, 1997: 62; Cevizci, 1999).

Ondokuzuncu yüzyılın başında Kant, daha sonra da Marks ve Freud gibi araştırmacı ve düşünürler, geliştirdikleri kuramlarda insanın gelişiminde aklın yanı sıra düş gücünün, duyguların, bilinçaltının, toplum yapısının, bilimsel yöntemin ve eğitimin önemini de vurgulamışlar, insanın ve toplumların özelliklerini anlamaya ve anlatmaya çalışmışlardır. Hepsinin amacı, insanoğlunun son kertedeki mutluluğu için gerekli olan bilgileri toplayarak ideal insan ve toplum reçetelerini üretmektir. Marksizm, liberalizm, ruhçözümücü kuram ve uygulamalar, hep bu mutluluk reçetelerine katkılarından dolayı önemli tartışmaların odak noktalarını oluşturmuşlardır (Doltaş, 1999: 24).

Kuşkusuz ki modernleşmenin ortaya çıkışı, salt felsefi ve fikri akımlarla izah edilemez. Çünkü, modernizmin ortaya çıkışındaki sosyal ve kültürel temeller de önemlidir. Batının ve modernizmin oluşumunda Antik Yunan düşünürlerinin görüşleri kadar, coğrafi keşif ve seyahatlerin, kilisenin otoritesine karşı verilen siyasal ve sosyal mücadelenin, sosyal hareketlerin ve değişimlerin

hızlılığının da etkisi vardır (Çiçek, 1997: 36).

Modernizmin ortaya çıkışında belirleyici olan düşünürlerin ve düşünme biçimlerinin sosyal arka planı, konunun anlaşılması için önemlidir. Berman (1994: 12), modern hayatın beslendiği sosyal kaynakları şöyle sıralamıştır:

- Fiziksel bilimlerde gerçekleşen, evrene ve onun içindeki yerimize dair düşüncelerimizi değiştiren büyük keşifler,
- Bilimsel bilgiyi teknolojiye dönüştüren, yeni insan ortamları yaratıp eskilerini yok eden, hayatın tüm temposunu hızlandıran, yeni tekeli iktidar ve sınıf mücadelesi biçimleri yaratan sanayileşme,
- Milyonlarca insanı atlarından kalma doğal çevrelerinden koparıp dünyanın bir başka ucunda yeni hayatlara sürükleyen muazzam demografik alt-üst oluşlar,
- Hızlı, çoğu kez sarsıntılı kentleşme,
- Dinamik bir gelişme içinde birbirinden çok farklı insanları ve toplumları birbirlerine bağlayan, kapsayan kitle iletişim sistemleri,
- Yapı ve işleyiş açısından bürokratik diye tanımlanan, her an güçlerini daha da artırmak için çabalayan ve gitgide güçlenen ulus-devletler,
- Siyasal ve ekonomik alandaki egemenlere karşı direnen, kendi hayatları üzerine biraz olsun denetim sağlayabilmek için didinen insanların kitlesel toplumsal hareketleri,
- Son olarak, tüm bu insanların ve kurumları bir araya getiren ve yönlendiren, keskin dalgalanmalar içindeki kapitalist dünya pazarı.

Ona göre modernliği üç evreye ayırmak mümkündür. Onaltıncı yüzyılın başlarından onsekizinci yüzyılın başına dek uzanan ilk evrede insanlar, modern hayatı algılamaya yeni başlamışlardır. İkinci evre, 1790'ların büyük devrimci dalgasıyla başlar ve yirminci yüzyılda üçüncü ve son evre, modernleşme sürecinin neredeyse tüm dünyayı kaplayacak biçimde yayıldığı dönemdir (Berman, 1994: 13)

Modern dönemle birlikte ortaya çıkan değişimleri şu şekilde başlıca dört grupta toplamak mümkündür:

- Kapitalist ekonominin evrensel boyutlarda gelişmesi ve sanayi devrimi sonrası döneme özgü sınıflı toplumsal yapılanma; bu sürecin giderek

pekişmesi ve yerleşmesi.

- Rasyonel çalışan merkezi bürokrasinin giderek daha fazla etkin olduğu devlet aygıtlarının yaygınlaşması.
- Devrimsel nitelik alan bilimsel-teknik gelişmelerin sonuçlarının ve etkilerinin dünya ölçeğinde artması, genişlemesi.
- İnsanların günlük yaşamlarının her geçen gün biraz daha rasyonalize olması (Teber, 1990: 9).

Jeanniere'e (1994: 16) göre de modernizme geçişi belirleyen dört olgu vardır. Bunlar; bilimsel, siyasal, kültürel ve teknik olgulardır. Wagner'e (1996: 21) göre ise, modernizmi oluşturan toplumsal fenomenleri öncelikle endüstriyel ve demokratik değişimler olarak belirtilebilir. Bu değişimler, ileride daha geniş olarak ele alınacaktır.

1.1.2.3. Modernizmin Özellikleri

Modernizm, tüm sınırları dağıtan, buharlaştıran bir özelliğe sahip olarak görülmektedir (Wagner, 1996: 63). Marks tarafından ifade edilen haliyle modernizm, Berman'ın kitabına ismini vermiştir: *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. Berman (1994: 20), modernliğin özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır:

Bugün dünyanın her yanında insanların paylaştığı bir yaşamsal deneyim tarzı- mekan ve zamanın yaşanışı, benliğin ve başkalarının yaşanışı, hayatın olanaklarının ve tehlikelerinin yaşanışı- vardır. Bu deneyimlerin tamamına modernite adını vereceğim. Modern olmak kendimizi; bize, serüven, iktidar, haz, ilerleme ve bunların yanı sıra kendimizin ve dünyanın dönüşümünü vadeden, ama aynı zamanda, sahip olduğumuz, bildiğimiz, olduğumuz her şeyi imha etme tehdidini taşıyan bir ortamda bulmamız demektir. Modern ortamlar ve deneyimler, her tür coğrafi ve etnik sınırları, sınıf ve ulus sınırlarını, din ve ideoloji sınırlarını boylamasına keser. Bu anlamda modernitenin bütün insanlığı birleştirdiği söylenebilir. Ama bu birlik paradoksal bir birliktir, uyumsuzluğun bir birliği; hepimizi dur durak bilmeyen bir çözülme ve yenilenme, mücadele ve çelişki, ikirciklilik ve ıstırap girdabına akıtır.

Modernizm, özünde şu fikirleri içermektedir: “İlerleme, maddi ilerlemedir, maddi şeylerin üretimindeki büyümedir. Metafizik, din ve mitoloji ise doğayı kontrol altına almaya, üretimi artırmaya yaramamıştır, bu nedenle ideolojik biçimler olarak bunlara saldırılmalıdır” (Larrain, 1995: 22).

Modernizmin temel özelliklerinden biri, ‘evrenin birliği’ anlayışıdır. Kopernik’le birlikte Aristo’nun yermerkezli evren anlayışı yerini güneş-merkezli bir evren anlayışına terk etmiş; Descartes, evreni fizik ve metafizik diye ikiye ayırmış, metafizik evreni din ve kiliseye bırakırken, fizik evreni insana, onun kullanımına ve tasarrufuna sunmuş, Bacon’un ilginç sözüyle “boyun eğdirilen tabiata hakim olunmuştur”. Bacon’a göre bilgi, insanların doğaya egemen olmasını ve onu hizmetinde kullanmasını sağlayan bir güç haline gelmiştir (Westfall, 1995: 140).

Bütün bu açıklamalardan sonra modernizmin, yönetim kuramına olan yansımaları konusuna da ışık tutacak temel özellikleri, şu şekilde özetlenebilir:

- Modernizm rasyoneldir (akılcı), pozitivisttir. Akıl dışında bilimsel olarak denenemeyecek, ispat edilemeyecek ve eleştirilemeyecek bir bilgi kaynağı veya otorite yoktur.
- Modernizm evrenseldir. Dünya yaratılmış ve bitmiş bir şato gibidir ve bize düşen bu şatoyu keşfetmek, kurallarını öğrenmektir. Bu kurallar değişmezler. Dolayısıyla her konunun en iyi, en doğru tek açıklaması, her problemin tek doğru çözüm yolu vardır. Aklın yolu birdir. İnsana düşen bunu bulmaktır.
- Modernizm ilerlemecidir. İnsan bilgiyi, kendi başına bir gerçekliği olmayan doğaya hakim olmak amacıyla kullanır. En gelişmiş toplumlar, doğaya en fazla hükmeden, doğadan en fazla yararlanan toplumlardır. Bu, teknolojinin her alanda en üst düzeyde kullanımıyla, sanayileşmeyle mümkündür. İnsanlık üretme ve tüketme yarışı içerisinde. En çok üreten ve tüketen, hatta artık, sadece en çok tüketen toplumlar, daha öndedirler.

- Modernizm birleştirici, homojenleştiricidir. Bu, akılcılığın bir sonucudur. Bütün insanlık için bir tek en iyi yaşam tarzı vardır. Bu yüzden alt kùltürlerin yaşatılması gerekmez, çünkü onlar, insanların sorunlarına en iyi çözümleri bulamazlar. Bunun sonucu tek tip beslenme, tek tip eğlenme, tek tip giyinme, sonuç olarak da tek tip yaşamadır.
- Modernizm belirlenimcidir. Tesadüflere yer yoktur. Yapılması gerekenler, yapılanların nedenleri, yapılacakların ve yapılmayacakların sonuçları, her şey bellidir. İnsanlar, kendi başlarına bırakılırlarsa yanlış davranırlar, bu yüzden bilime uygun davranış kalıpları oluşturulmuştur. Toplumsal ve kurumsal ilişkilerde buna göre bürokratik bir yapılanmaya gidilmiştir.
- Modernizm sekülerdir. Din, insanların vicdanlarıyla ilgili bir meseledir. Tanrı dünyayı yaratmış ve idaresini insanlara bırakmıştır.
- Modernizm, amaçlı bir düşünceci. İnsanlık için büyük projeleri vardır. İnsanlık, bu büyük projelerle eşitlik, özgürlük, adalet, insan hakları, mutluluk gibi hedeflerine ulaşacaktır. Bu hedeflere ulaşmayı sağlayacak kurum ve kuruluşlar da oluşturulmuş ve/veya oluşturulmaktadır.

1.1.3. Modernizme Yapılan Eleştiriler

Modernizm, daha ilk konuşılmaya başlandığı aydınlanma döneminden beri, aralarında aydınlanmanın kurucularının da bulunduğu, pek çok düşünür tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler,

- a) modern ölçülerle yaşanan dönemlerin olumsuz sosyal sonuçlarına duyulan tepkiler,
 - b) modern bilimin bazı ön kabullerinin yanlışlığını ileri süren bilimsel çalışmalar,
- olmak üzere, iki ana başlıkta ele alınabilir.

1.1.3.1. Modernliğin Sosyal Sonuçları

Modernizme yöneltilen ilk eleştiriler, daha modernizmin temellerinin atıldığı aydınlanma döneminde, aydınlanmanın kendi içerisinde çıkmıştır. Dijon Akademisi, 1749 yılında "İlimlerin ve Sanatların İhyası Ahlakın Düzelmesine Yardım Etmiş Midir?" sorusunu sorarak bir yarışma düzenlemiş ve bu yarışmayı '*İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*' adlı yazısıyla J.J. Rousseau kazanmıştır (Çiçek, 1997: 41).

Rousseau'ya göre Avrupa yeniden ilk çağın vahşiliği ile yüz yüzedir. İlimlerin ve sanatların gelişmesi, insanlar arasındaki eşitsizliği artırmış (Rousseau, 1995: 207), ahlak ve adetlerde aldaticılık ve bayağılık oluşmuş, kimse olduğu gibi görünmeye cesaret edemez olmuş, cemiyet sürüleştirmeye başlamıştır. Artık samimi dostluklar ve karşılıklı güven ortadan kalkmakta; bunların yerini şüphe, itimatsızlık, korku, soğukluk ve çekingenlik almaktadır. Ona göre, ilimler geliştikçe insan ruhu bozulmuştur. Namus ve ahlak anlayışı değişmiş, fazilet duygusu bitmiştir. İlimleri ve sanatları bizim kötü taraflarımız doğurmuştur. İnsanlara hayvan sürüleri gibi değer biçilmektedir. Sosyal ilişkiler ve hayat, insani özelliklerini yitirmiştir. İnsanlar, Tanrı'yı evrenden kovmuşlar, mabetlerden çıkarmışlar, onun yerine kendilerini koymuşlardır. Kutsal, kaybedilmiş, lüks yayıldıkça mertlik bozulmuştur. İlimler ve sanatlardaki ilerlemeler insanların mutluluğuna bir şey katmamış, ahlakı bozmuş, zevk anlayışını berbat etmiştir (Rousseau, 1989: 18-44).

Rousseau, çevre sorunları da dahil olmak üzere, modernleşmenin muhtemel sonuçlarına, daha onsekizinci yüzyılda dikkat çekmiştir. Üç asır sonra bugün bile aynı çağrılar yapılmaya devam etmektedir ve bu çağrılar olumlu sonuç verme şansı o günlerden çok daha azdır. Aslında çevreyi koruma konusundaki çabalar, modernizmin, çevrenin gitgide tükenmesine yol açan 'tabiata hakim olma' düşüncesiyle aynı mantığa dayandığı için, sonuçsuz kalmaya mahkum olmaktadır.

Modernizme karşı asıl şiddetli eleştiriler, ondokuzuncu yüzyıl sonlarında

başlamıştır. Bu yüzyılda, batıda, özellikle Almanya ve Viyana'daki sanayileşmenin büyük atılımı, entelektüel çevrede geniş bir modernlik eleştirisi hareketini doğurmuştur (Touraine, 1995: 118). Bu dönemin önemli filozoflarından biri olan Nietzsche, bilimin yaşam üstüne egemen olmasına sevinenlere karşı çıkmış ve "bilimin yaşama egemen olduğu bir yaşamın pek bir değeri yoktur, çünkü böyle bir yaşam, geçmişteki bilgiyle değil, tam tersine iç güdüyle ve güçlü düş-kurmalarla, hayallerle egemen olunmuş bir yaşamdan çok daha az bir yaşamdır ve gelecek için çok daha az bir yaşam sağlar" demiştir (Nietzsche, 1998: 135). Nietzsche'ye (1995: 13) göre insanlık, inanıldığı kadar aksine, daha iyiye ya da daha güçlüye ya da daha yükseğe doğru bir gelişme göstermemektedir. İlerleme, modern bir düşüncedir, ama yalnızca yanlış bir düşüncedir.

Rus toplumbilimci Danilevski de, uçsuz bir doğrusal ilerleme düşüncesinin saçma ve anlamsız olduğunu, bir uygarlığın çöküş zamanının o uygarlığın çiçeklendiği ve doruğunda görüldüğü zaman olduğunu belirtir. Ona göre çöküş dış koşullardan değil, iç koşullardandır. Bugünkü modern batı dünyası, yani Avrupa, bu süreci yaşamaktadır. Avrupa gerileme dönemine girmiştir. Avrupa'nın yaratıcı güçleri zayıfladıkça, dünya egemenliği için duyduğu tutku artmaktadır. Oysa herhangi bir uygarlığın böyle bir egemenliği gerçekleştirmesi, insanlığı ölümcül bir tehlikeye sokar, insanlığın yaratıcı ödevine son verir (Sorokin, 1997: 90-94).

Spengler ise, artık batı uygarlığının bitişinin başladığı haber verir. Ona göre kültürler doğar, büyür ve kaderlerini yerini getirdikten sonra ölürler .Bugünün onca tekniği olan Batılı dünya şehirlerinde insanlar, büyük bir kültürün trajedisinin son perdesini hem seyredip hem de oynamaktadır. Dünya makineleşmiştir, insan can çekişmektedir, makine kendi amacını yenmektedir. İnsan bunalmaktadır ve bunalan insan, yaşamın yalın biçimlerine, doğaya, falcılığa, tinselciliğe ve dine yönelmektedir, ikinci dinsellik dalgası gelmektedir (Spengler, 1978: 334-337).

Tarihçi Poster'a (1989 ve 1990) göre, modernist görüş ve onun insanlığa getirebileceği mutluluğa olan inanç, yirminci yüzyılın ikinci yarısında

sorgulanmaya başlanmıştır. Bu değişim üç ana nedene bağlıdır:

- Kolonilerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte, buralarda yaşayan insanların insanmerkezli batı düşüncesini temelden sorgulamaya başlamaları; onun insanlığın mutluluğuna değil, belli toplumların ve grupların çıkarlarına hizmet ettiğini öne sürerek, insanmerkezli düşüncenin nasıl ve ne ölçüde mevcut politik güce destek verdiğini kanıtlamaya çalışmaları.
- Feminist hareketin güç kazanması; feministlerin batı toplumlarının yapı ve düşünce sistemlerini şiddetle eleştirmeleri, bu sistemlerin kadın-erkek eşitliğine ve ortak mutluluğa değil, genelde ataerkil bir düzeni sürdüren düzene, özelde ise beyaz, orta sınıf erkeğin çıkarlarına ve mutluluğuna hizmet ettiğinin örneklerle göstermeleri.
- Elektronik iletişim sistemlerinin olağanüstü yaygınlaşması sonucu bilgi edinme ve aktarma yöntemleri ile sosyal yapının değişmesi.

2000'li yılların başında, içinde yaşanılan dünya çok gergin ve tehlikelidir. Yirminci yüzyılda yaklaşık 100 milyon kişi çatışmalarda ölmüştür. Böylesi bir durum, modernliğin ortaya çıkışının daha mutlu ve güvenli bir düzenin oluşumuna yol açacağına ilişkin varsayıma inanmak yolunda insanlığın hevesini kırmak ya da zorlamaktan da fazlasını yapmış bulunmaktadır. İlerlemeye olan inancın kaybolması, kuşkusuz ki tarihe ilişkin 'anlatılar'ın çözülmesinin altında yatan nedenlerden biri olarak görülmektedir (Giddens, 1998: 19).

Modernliğin ortaya çıkmasından bu yana dünya nüfusunda bir dengesizlik göze çarpmaktadır. Ünlü ekonomi tarihçisi Bairoch (1981: 8), dünyadaki en gelişmiş ülkeler ile en az gelişmiş ülkeler arasında kişi başına düşen GSMH açısından kaynak dağılımını şu şekilde tahmin etmektedir: 1600'de 1'e 8, 1860'ta 4'e 5, 1913'te 10'a 4, 1950'de 17'ye 9, 1970'te 25'e 7. Kutuplaşma süreci olanca hızıyla sürmektedir. Yine Dünya Bankasının 1992'de yayınladığı *Dünya Kalkınma Raporu*'na göre, dünya nüfusunun en zengin %20'sine sahip ülkeler ile en fakir %20'sine sahip ülkeler arasında kişi başına düşen GSMH açısından oran 1960'ta 30'a 1, 1970'te 32'ye 1, 1980'de 45'e 1 idi. Aynı kaynağa göre ülke açısından değil de sınıf açısından bir hesap, dünyanın %20'yi oluşturan en zenginlerinin dünya kaynaklarına, kalan diğerlerine oranla, 1990'da 150'ye 1 oranında sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Çok gelişmiş

ülkelerin kendi içlerinde veya aralarında mevcut eşitleşme eğilimi bu gerçekleri değiştirmemektedir (Therborn, 1996: 65).

Yirminci yüzyıl, ölüm kampları ve ölüm mangalarıyla, militarizmi ve iki dünya savaşıyla, nükleer yok olma tehdidi ve Hiroşima-Nagasaki deneyimiyle, hiç kuşkusuz pek iyimser değerlendirilememektedir. Bundan da kötüsü, aydınlanma projesinin kendi amaçladığının tersine yol açarak, insanlığın özgürleşmesi hedefini, insanlığın kurtuluşu adına evrensel bir baskı sistemine dönüştürmeye daha baştan mahkum olduğu yolunda bir kuşku doğmuştur. Adorno ve Horkheimer'in ileri sürdükleri cüretkar tez budur. Onlara göre, aydınlanmanın kendisi bir mit haline gelmiştir. Adorno ve Horkheimer, insanın geçmişten bu güne doğaya tabi olmak ya da doğaya sahip olmak arasında bir seçim yapmak zorunda kaldığını ve modern insanın doğaya sahip olmayı tercih ettiğini, bunun da sonuçta diğer insanlara hakim olmayı getirdiğini, insanın kendi kendini hakimiyet altına aldığı bir karabasan durumunun oluştuğunu ve bu açıdan da insanı özgürleştirmek iddiasındaki modernitenin aslında 'otoriter' olduğunu ileri sürmektedirler (Adorno ve Horkheimer, 1985: 12).

Aynı şekilde, Becker'e (1967: 29) göre, aydınlanma düşünürlerinin yaptığı şey, ortaçağdan devralınan mirasın sekülerleştirilmesinden başka bir şey değildir. Bu düşünürler, sözgelimi ortaçağ Hıristiyanlık düşüncesindeki yaratılmış evren kavramını reddettiler, ama kendi kendine işleyen bir mekanizma olarak evren ve tabiat kavramına karşı çıkmadılar. Hatta bu mekanizmayı, bu kendine yeterli makineyi topluma ve insan ilişkilerine taşıdılar. Gerçekte bu düşünürler, otorite figürleri olarak, kilisenin ve incilin otoritesine karşı çıktılar, ama bunun yerine tabiatın ve aklın otoritesini koydular ki, bu da aydınlanmanın 'otorite karşıtı' bir söylem olmadığını göstermektedir.

Modern dönemin sabit ve tekerrür eden uyumsuzluk örnekleri, sosyal bilimlerin en önemli çağdaş anlatılarından biri olan 'büyük birleştirici' motifini kuşkulu kılmıştır. Bu büyük birleştirici; Hobbes düşüncesinde devlet (Wolin, 1960: 260), Rousseau'da, *toplum sözleşmesi* yoluyla, toplumun kendisi (Rousseau, 1993), Condorcet ve Comte geleneğinde akıl ve bilim, Saint Simon ve Spencer'de endüstri, İskoç aydınlanmacılığında ticaret, Marks'ta kapitalizm,

Weber ve Lukacs'dan Adorno'ya kadar uzanan batı marksizminin Alman yönelimli dalında rasyonelleşme ve büyübozumu, son olarak da, Giddens'çı bir formülasyon içinde modernliğin 'juggernaut'u, yani insanın kendisini körükörüne feda etmesini gerektiren inanç, olarak ortaya çıkmıştır (Therborn, 1996: 65).

White'a (1992: 1-3) göre, aklın bu şekilde algılanması, ondokuzuncu yüzyıl sanayi kapitalizminin doğuşu için gerekliydi. Ancak daha sonra, kapitalizmin, üretim yolu olmaktan çıkıp, tüm geleneği yok eden, sosyal ve kültürel hayatı hesaplanabilire indirgeyen boyutu ön plana çıkmış ve kapitalizm, maddi ilerleme yönündeki aydınlanma düşüncesi ile birleşmiştir.

Modernizm, insani unsur vurgusunun azalmasının herhangi bir girişimin verimini artıracığını öne sürer. Modernitenin başlangıcını takiben, insanlar kitle toplumu doğacak şekilde bir genel paydaya göre tesviye edilmişlerdir. Başkaldırıya kuşkuyla bakılmaktadır. Bilim pratikte her alan sızdığı için, insan davranışları daha da standartlaşmıştır. Toplum mekanik biçimde işlediğinden motive edici öge yok olmuştur. Keza, bürokrasiler toplumsal sahneye egemen olmaya başladığı ölçüde, faaliyetlerin sınıflandırılması ve düzenlenmesi en yüksek önemi kazanmıştır. İnsanlar, birbirlerinin yerine ikame edilebilir kişiler haline gelmiştir. Başka bir deyişle, kitlenin ürettiği insanlar, modernitenin bekasının temelleri olmaktadır.

Weber, aydınlanma düşünürlerinin umut ve beklentilerinin acı ve ironik bir yanılsama olduğunu ileri sürüyordu. Bu düşünürler, bilimin ilerlemesi, akılcılık ve evrensel insan özgürlüğü arasında güçlü bir zorunlu bağıntı görüyorlardı. Ancak maskesi çekilip alındığında ve doğru anlaşıldığında, aydınlanmanın mirası amaçlı-araççı akılcılığın zaferi olarak ortaya çıkıyordu. Bu tür akılcılık; ekonomik yapıları, hukuki, bürokratik yönetimi, hatta sanatı kapsar biçimde, bütün sosyo-kültürel hayatı etkilemekte ve zehirlemektedir. Bu tür akılcılığın ilerlemesi evrensel özgürlüğün somut olarak gerçekleşmesine değil, içinden kaçınılması olanaksız olan bir 'demir kafes'in, bürokratik akılcılığın kafesinin yaratılmasına yol açmaktadır (Bernstein, 1985: 5).

Yine Weber, batı tarihsel gelişimini rasyonellik ve rasyonelleşmeye doğru bir gidiş olarak ele alırken, artan hesaplılık ve sistematik denetimin bireysel

inisiyatifi ve geleneksel bağılılıkları zayıflatacağını, ortaya çıkan bürokratik denetim ve gözetimle toplumsal ilişkilerin gayri şahsilik ve resmiyet kazanacağını belirtmektedir. Modern yaşamın hesaplılığı özgürlük değil, yukarıda da belirtilen bir 'demir kafes' ortaya çıkarmaktadır. Modernleşme de büyüden kurtulma sürecidir. Çağdaş toplumda insan 'yaşam yorgunu' olarak büyümektedir. Modernleşme sürecinde bilimin gelişimi ve uzmanlaşma ile sayısız gerçeklik ve dünya görüşü oluşmakta, modernizm nihai olarak bir parçalanma getirmektedir. Durkheim da aynı durumu, modernleşmenin 'normlar çoğalması'na yol açtığını, bunun ise anomi ve düzensizlikler yarattığını belirterek ifade etmektedir. Bu tarzdaki seküler, büyüden kurtulmuş ve parçalanmış bir dünyada kişisel güvenlik ve ahlaki emniyet de kısımlaşmıştır. Protestanlık, kapitalizmin yolunu açmak yanında sekülerleşmenin de yolunu açmış, eski kutsal evreni yıkmış, insanı büyüsel ve ayinsel elbiselerinden soyarak pazarın ekonomik güçleri karşısında çıplak bırakmıştır. Çıplak ekonomik insan (homo economicus) da yaşamın anlamı bakımından varoluşsal bir bunalıma düşmüştür (Yılmaz, 1996: 68-78).

Guenon (1991: 72-75), çağdaş dünyanın bir dönüşüm ve bunalım içinde olduğunu, akli her şeyin üstüne çıkararak Descartes'çi bakış ve kartezyen felsefe ile bireyciliğin, metafiziğin yok sayılmasına yol açtığını, doğanın dışındaki şeylerin bireyin ulaşamayacağı türden kabul edilmesiyle dar bir doğalcılığa yönelindiğini ve entelektüel sezginin inkar edildiğini, doğrunun yerine faydalının konulduğu bir pragmatizme varıldığını belirtmektedir.

Bu dönemde kantitatif bakış açısı öne geçmiş, nitelik niceliğe feda edilmiştir. Böylece modern dönem, çıkarsız bilgi yerine endüstriye bağlı bilimin öne geçtiği bir dönemdir. Endüstri, bilimin en önde gelen amacı ve meşruiyeti haline gelmiştir. Hatta insan, giderek bir makine haline dönüşmüştür. İşbölümü ve uzmanlaşma, sadece bilim adamları üzerinde değil, teknisyenler ve emekçiler üzerinde de etkili olmuş, özellikle emekçiler için zihni ilgilendiren her türlü çaba imkansız hale gelmiştir (Guenon, 1991: 107-111).

Yüksek modernizmin asıl ters yüzü, insanlığın bütün özlemlerini cisimleştirmeye yeterli bir efsane olarak makineye tapınmanın ortaya çıkması

biçimi altında, tekelci bürokratik iktidar ve rasyonalitenin gizliden gizliye kutsanmasında yatmaktadır (Harvey, 1997: 51).

Modern endüstriyel bir toplumda hiç kimse kendi kendine yeterli değildir. Herkes bir üretim sürecinin parçası halindedir. Toplumun organizma şeklinde birbirine sıkı sıkıya bağlı olarak örgütlenmesi, bir alandaki aksaklığın diğer alanları da yakından etkilemesi sonucunu doğurmaktadır. Böylece modern toplumlarda kanunsuzluk, düzensizlik, yıkıcılık gibi olumsuzluklar, geleneksel toplumlarda olduğundan çok daha fazla zararlara yol açacaktır (Russel D., ve Russel B., 1979: 32-33).

Standartlaşmış bilgi ve üretim koşulları altında, özellikle doğrusal ilerlemeye, mutlak hakikate ve toplumsal düzenlerin rasyonel biçimde planlanmasına olan inanç güçlüydü. Ortaya çıkan modernizm, bundan dolayı, pozitivist, teknoloji merkezli ve rasyonalist bir karakter taşıyordu. Aynı zamanda da, planlamacılar, sanatçılardan, eleştirmenlerden ve ince zevkin öteki muhafızlarından oluşmuş seçkin bir avangardın ürünü olarak kabul ettirilmişti. Avrupa ekonomilerinin modernizasyonu süratle ilerlerken uluslararası politika ve ticaretin bütün etkileri, geri kalmış üçüncü dünyaya cömert ve ilerici bir modernizasyon süreci getirdiği iddiasıyla, haklı kılınmaya çalışılıyordu (Harvey, 1997: 50). Mübadeleye dayalı ekonomik yapının gelişmesi, toplumsal düzenin ayrı katmanlarını birbirlerinden net bir çizgiyle ayırarak kültürdeki geleneksel hiyerarşi biçimlerini yıktı. Böylece ekonomik sermaye, biçimsel mübadele ilişkileri altında, geleneksel eşitsizlik biçimlerini önemsizleştirerek, başlıca fazilet kaynağı haline geldi (Stauth ve Turner, 1994: 263).

Muhammedi'ye (1991: 340-343) göre, batı uygarlığı tarafından geliştirilen gelişme modelleri, oldukça farklı tarihsel ve kültürel birikim ve koşullara sahip üçüncü dünya ülkelerine uymadığı için başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Batı, kendi yaşam ve davranış biçimini taklit edilmesi gereken tek örnek kabul etmekte, insanların eşitlik, adalet, özgürlük, kimlik, hatta mutluluk gibi daha soyut beklentilerine gereken önemi vermemekte, bu yüzden çoğu kimse için modernlik, batılı değerler ve yaşam biçimini yatak odalarına taşımanın dışında bir anlam ifade etmemektedir. Yine az gelişmiş ülkelerde modernizm, kentli elit

kesimle kırsal bölge arasında ciddi uçurumlar yaratmış, toplumda beklentileri ve varolan ekonomik siyasal ve kültürel huzursuzlukları artırmış, ayrıca halkın kendilerini batılılarla karşılaştırması sonucu kültürel bir aşağılık duygusu ortaya çıkmıştır.

Taylor (1995) modernliğin yol açtığı sıkıntıları üç ana başlık altında incelemektedir:

- *Anlam Yitimi:* Bu olgu, modern uygarlığın en büyük kazanımı kabul edilen bireycilikle birlikte ortaya çıkmaktadır. İnsanlar önceleri kendilerini büyük bir düzenin parçası hissederlerdi. Bu evren kişiyi sınırlarken, dünya ve toplumsal yaşamın etkinliklerine de anlam kazandırıyordu. Yeni anlayışla birlikte dünyanın büyüğü çözülmüş, insanların daha yüksek amaçlar uğruna çabalamaları imkanı ortadan kalkmıştır.
- *Dünyanın Büyüsünün Çözülmesi ve Araçsal Aklın Öncelik Kazanması:* Toplumun kutsal yapısı bir kez çözüldüğünde sosyal düzenlemeler ve eylemler çıkar için kullanılmaya açık hale gelmiştir. Bu gelişme bir taraftan özgürleştirici olurken, diğer taraftan akıl alanının genişlemesiyle, nihai olarak yaşamımızın ele geçirilmesi tehlikesini doğurmaktadır. Giderek, yaşam alanı, faydayı maksimize etmenin gölgesinde kalmaktadır.
- *Özgürlük Yitimi:* Artık aydınlanmanın özgür insan rüyasını gerçekleştiremediği, tersine, özgürlüğün yitimini gündeme getirdiği görülmektedir. Araçsal aklın hakimiyetiyle bir taraftan endüstriyel-teknolojik toplum seçeneklerimizi ciddi biçimde sınırlandırırken diğer taraftan insanlar kendi içine kapalı bireylere dönüşmekte, çok az kişi özyönetim faaliyetine katılmak istemektedir.

İnsan aklı, modernitenin rasyonaliteye aşırı önem vermesiyle yıpratılmış, dar kalıplara hapsedilmiştir. Artık bir tek yönetime indirgenen araştırma geleneği terk edilmelidir. İnsan, kendi tarihi ile tanışmalı ve düşünce/yöntem, geleneklerle de desteklenerek çoğaltılmalı ya da çoğaltırılmalıdır (Cirhinlioğlu, 1998: 75).

Geriye bakıldığında, örneğin mimarlık alanında, modernist anlayışın, bir yandan halkla ilişkilere düşkün büyük şirketler ve devlet kuruluşları için kusursuz iktidar ve prestij imajları yaratırken, bir yandan da işçi sınıfı için yabancılaştırma ve insanlıktan çıkma simgeleri haline gelen modernist konut projeleri ürettiğini ileri sürmek kolaydır (Huysen, 1994: 111). Le Corbusier, kenti, işlevleri ve verimliliği söz konusu olan bir makine olarak tanımlamıştır (Zeka, 1994: 13).

Jameson'a (1994: 53) göre ise, modernizmin sorgulanmaya başlamasının nedeni, marksist modellerin başarısızlığında ve burjuva toplumlarının iletişim teknolojisiyle birlikte girdikleri yeni evrede aranmalıdır.

1.1.3.2. Modern Bilim Anlayışına Karşı Çıktılar

Aydınlanma çağı bir bilim çağı olarak nitelendirilebilir. Bu çağdaki en büyük bilimsel gelişme, Newton'un *Genel Çekim Kuramı*'dir. Yirminci yüzyıl'ın başlarında ise bilim alanında yerleşik paradigmatları altüst eden büyük dönüşümler gerçekleşmiştir. Kuantum fiziği, Öklid dışı geometri, matematiği sorgulayan Gödel teoremleri, Heisenberg'in belirsizlik kuramı ve nihayet Einstein'in görecelilik kuramı, sözü edilen büyük bilimsel dönüşümün ilk aklı gelen örnekleridir (Şaylan, 1999: 56; Bronowski, 1987: 141-149).

Bu bilimsel atılımlar, doğrunun bir olasılık ifade ettiğini, bilim alanında belirsizliğin de geçerli olabileceğini ortaya atmıştır. Bu gelişme, doğrunun değişmeye konu olduğunu, gerçeğin ise parçalanmışlığını ve yoruma açık öznellik taşıdığını ortaya koymuştur. Bu, toplumsal alanda, tek doğrunun geçerli olduğu sivil toplum düşünün yıkılışıdır. Doğruluk ve gerçeklik gibi kavramlar toplumun farklı kesimlerince farklı bir biçimde yorumlanabilmektedir (Şaylan, 1999: 57). Ondokuzuncu yüzyıldan bu yana bilgi, bilimsel bilgiyle özdeşleştirilmektedir. Oysa insanın bildiği ya da bilemediği tek bilgi türü, bilimsel bilgi değildir. Ancak bu bilgi türü meta anlatılar aracılığıyla meşrulaştırılmıştır (Lyotard, 1997: 8).

Bilimsel devrim, birbirine zıt iki aşama ile sonuçlanmıştır. Fiziksel dünyanın özerkliğinin olumlanması ve insanın doğa karşısında yalnızlığı. Bu keşfin coşkusu içinde birinci safha pozitivistti. Pozitivist yöntem, tümleyici bir bilime, her şeyin bilimine varmayı sağlıyordu. Bilimin yanılmaz ilerleyişi, insanı kendi dünyasının olgun ve yetkin bilgisine ulaştıracaktı. Oysa hiçbir global sistemin tasarlanamaz olduğunu öğrenmek zor bir deneyimdi (Kuantum, Gödel, Heizenberg vs.). Sonuç hiç değilse fizik alanında yöntem içine kapanmak ve olasılık üzerinde daha büyük bir hakimiyete erişmek oldu. Başka alanlarda ise ilkelerin geçersizleşmesi, çoğu düşünürü belirsiz bir 'dekonstrüksiyon' (yapıbozum) deneyimine götürürken, başkaları geçmişin kesinliklerine daha iyi tutunmak için gözlerini kapıyorlardı (Jeanniere, 1994: 19).

Bilimin son üç yüz yıllık evrimini inceleyen Spengler'e göre, fizik bilimlerinde zorunluluğun yerine olasılık ve rastlantıyı getiren istatistiğin rolünün artması, göreci kuramın ortaya çıkması, kütlelerin bir yana atılması, mutlak zaman ve uzay anlayışının terk edilmesi, atomun yerine atom-altı güçlerin evreninin getirilmesi, belirsizlik ilkesi vb. gelişmeler modern bilimi sarsmıştır. İnsanlar kanıttan vazgeçmekte, insanlar kesip açmak değil, yalnızca inanmak istemektedir (Sorokin, 1997: 116-117).

Modernizmi ve özellikle ilerlemeci tarih ve bilim anlayışını en sert eleştiren ve sarsan insanların başında ise Kuhn gelir. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* isimli çalışmasıyla, ilerleme düşüncesini ve bu düşüncenin temelinde yatan ampirist bilim geleneğinin başlıca varsayımlarını hedef almıştır. Kuhn'un düşüncesine göre bilim, bilimsel girişimin kesintisiz bir birikim halinde değil, aksine bilgiyi büyük kesintilere, hatta kopmalara uğratan devrimci dönüşümlerle geliştiğini göstermektedir. Dolayısıyla ona göre doğrular ve değer yargıları mutlak değildir, dönüştürülebilirler. Dün için doğru olan bugün için doğru olmayabilir; bugün doğru bulduğumuz bir bilginin yarın yanlış olduğuna karar verebiliriz. İnsanlık için neyin doğru ve neyin ilerleme olduğunu tayin eden yalnızca bir yöntem değil, içinde bilim yapılan dünyanın, toplumun ve tarihin koşullarıdır (Kuhn, 2000: 8-9).

Wallerstein'a (1992: 84-90) göre de ilerleme kaçınılmaz değildir ve bugün

dünyada bin yıl öncesine göre daha çok özgürlük, eşitlik ve kardeşlik bulunduğunu kimse iddia edemez. Aron'a (1997: 105-117) göre ise, bugünkü toplumların geçmişteki toplumlardan daha üstün olduğu gerçeği, yani bir ilerlemeden bahsedilmesi değer hükmünden ibarettir; oysa prensip olarak bilimsel bir bilgi, değer hükmü taşıyamaz ve neticede ilerleme kavramı kendiliğinden bilimsel bilginin haricinde bulunur.

Modernizmin en önemli eleştirmenlerinden biri olan Marcus'a göre, doğaya gittikçe daha etkin hükmetmenin yolunu açan bilimsel yöntem, daha sonra doğaya hükmetme aracılığıyla insanların insanlar üzerindeki daha etkin iktidarı için saf kavram ve aletleri de sunmuştur. Teknoloji, bu evrende insanlığın özgürsüzlüğünün rasyonelleştirilmesini de sağlamakta ve özerk olmanın, yaşamını kendi kendine belirlemenin 'teknik' imkansızlığını da kanıtlamaktadır. (Habermas, 1997: 36).

Bilimde hiçbir şey kesin değildir ve hiçbir bilimsel çalışma, bize dünyayla ilgili isteyebileceğimiz en güvenilir bilgiyi sağlasa bile, kanıtlanamaz. Modernlik koşullarında hiçbir bilgi, 'bilme'nin emin olmak demek olduğu 'eski' anlamındaki bilgi değildir. Toplumsal yaşam hakkında daha çok bilginin, bu bilgi ampirik olarak olabildiğince iyi desteklense bile, kaderimiz üzerinde daha fazla kontrole eşit olduğu tezi yanlıştır. Bu tez, fiziksel dünya için geçerli olsa bile, ki bu da tartışılabilir, toplumsal olaylar evreni için öyle değildir (Giddens, 1998: 44-47).

Mantıksal pozitivistlerden bu yana bilimin üstün konumu tartışılmazdır. Oysa bir bilginin bilimsel olması, insanların ona itaat etmesini zorunlu kılacak bir nitelik kazandırmaz. Nihayet bilimsel bilgi de şiir, sanat, edebiyat, din, sihirbazlık vs. ile ilgili bilgiler gibi, bir bilgi türüdür. Onu kendiliğinden üstün kılacak bir ölçütümüz yoktur (Demir,1992;83). Bilim, modern insan üzerinde Hıristiyanlığın daha önceki toplumlar üzerinde sahip olduğu nüfuza benzer bir nüfuza sahip olan bir ideolojiye ya da bir dine dönüşme durumundadır. Feyerabend'e (1991: 13) göre, bugün batı biliminin yeryüzündeki tartışılmaz egemenliği, onun sahip olduğu sağlam ilke ve mantıktan veya yöntemden değil, hizmet ettiği uygarlığın egemenliğinden kaynaklanmaktadır.

1.2. SOSYAL TEORİ AÇISINDAN POSTMODERNİZM

Modernlik düşüncesine yönelik eleştiriler, son otuz yıldır daha yoğun ve köklü hale gelerek alternatif bir söylem olma iddiasını güçlendirmiştir. Bu noktada postmodernizm, sanatçılar, felsefeciler, tarihçiler, edebiyatçılar ve toplumbilimciler tarafından, modernizmi bitiren bir düşünce olmaktan, modernizmin daha da ilerlemiş bir aşaması olmaya kadar, geniş bir yelpazede değerlendirilmiştir. Bu bölümde postmodern söylem, modernizm bölümünde olduğu gibi, ilgili olduğu birçok alandan ziyade, sosyal teori açısından ele alınmıştır.

1.2.1. Postmodernizmin Tanımı ve Özellikleri

Bu bölümde postmodernizm, karşılaştırmanın kolaylaştırılması da gözetilerek, modernizmle benzer bir sistematik içerisinde -tanımı, gelişimi, özellikleri ve eleştirildiği noktalar açısından- incelenecektir.

1.2.1.1. Postmodernizmin Tanımı

Çeşitli yazarlar tarafından; meta-anlatıların sonu (Lyotard, 1997: 12), geç kapitalizmin mantığı, çok uluslu kapitalizm, medya kapitalizmi, (Jameson, 1994: 12-19), üst modernizm (Ague, 1995: 114), neo-modernizm (Sarıbay, 1994:109), görecilik (Gellner,1994: 14), gösteri toplumu (Debord, 1996: 10), radikal modernlik (Giddens, 1998: 143), modernizmin; sonucu, devamı, sonradan doğmuş hali, gelişmiş hali, inkarı, reddi (Appignanesi ve Garratt, 1996: 4) gibi çeşitli biçimlerde tanımlanan postmodernizm, sözlüklerde; kapitalist kültürde, ya da daha genel olarak batı dünyasında, yirminci yüzyılın son çeyreğinde, resim, edebiyat, mimari vb. güzel sanatlar alanlarında ve bu arada özellikle de felsefe ve sosyolojide belirgin hale gelen yaklaşım, modernizm sonrası, modernizm

ötesi, aynı paradigmal çerçeveyi ya da uygarlık düzlemini paylaşmakla beraber, modernliğe ve onun düşünme tarzı olan modernizme yapılan içsel eleştiri ve alternatif geliştirmeye yönelik çabaların tümü, şeklinde tanımlanmaktadır (Demir ve Acar, 1997; Cevizci, 1999).

Postmodernizm, kavram olarak 1960'ların sonuna doğru ortaya çıkmıştır. Postmodernizm ileri kapitalist kültürdeki bir harekete, özellikle sanatlarda düşünömselliği, ironiyi, keyfiliği, anarşiyi, parçalanmayı, vurgulayan bir harekete verilen addır. Kültürel dünyayı endüstri, teknoloji ve bilimin imgesinde şekillendirmeyi uman modernizmin ilerlemeci rüyaları karşısında alaycı olan postmodernizm, sanatın, kültürün, toplumun ve felsefenin dayandığı mitler karşısında ironiktir (Ryan, 1994: 298).

Postmodernizmle ilgili ilk ve en önemli çalışma, Lyotard'ın *Postmodern Durum* adlı çalışmasıdır. Bu kısa fakat önemli çalışmada Lyotard (1997), özgürleşim, adalet, mutluluk, haz, yücelik gibi meta (büyük) anlatıların artık inanılabilirliğini kaybettiğini, bilginin tanımının değişerek, bilimsel bilginin sorgulanamazlığının sarsıldığını , artık postmodern bir seçeneğin gündeme geldiğini belirtmektedir.

Genellikle pozitivist, teknoloji merkezli ve rasyonalist eğilimli olarak algılanan evrensel modernizm, doğrusal gelişmeye ve mutlak doğrulara inançla, toplumsal düzenin rasyonel biçimde planlanmasıyla ve bilgi üretiminin standartlaştırılmasıyla özdeşleştirilir. Buna karşıt olarak postmodernizm, kültürel söylemin yeniden tanımlanmasında heterojenliği ve farklılığı, özgürleştirici güçler olarak öne çıkarır. Parçalanma, belirlenemezlik ve bütün evrensel ya da bütüncül söylemlere karşı derin bir güvensizlik, postmodernist düşüncenin temel özelliklerindedir. Felsefede pragmatizmin yeniden keşfi, Kuhn'un ve Feyerabend'in bilim felsefesi alanında getirdikleri bakış farklılığı, Foucault'un tarihte süreksizlik ve farklılık konularındaki vurgusu ve basit ya da karmaşık nedensellik yerine biçim çeşitliliği gösteren korelasyonları öne çıkarması, matematik alanında belirlenemezliği vurgulayan katastrof, kaos teorileri, fraktal geometri gibi yeni gelişmeler, etik, politika ve antropoloji alanında 'öteki' kavramının geçerliliği ve saygıdeğerliği konusunda yeniden doğan duyarlılık,

bütün bunlar halet-i ruhiye'de yaygın ve derin bir değişime işaret eder. Bütün bu örneklerin ortak yanı, üst anlatıların, yani evrensel geçerliliği olduğu düşünülen geniş ölçekli teorik yorumların, reddedilmesidir (Harvey, 1997: 21). Kimine göre de postmodernizm gelip geçici bir modadan öte, varlığını inkar edilemeyecek yeni bir dönem ya da yeni bir dönemin kendine has üslubu ve/veya epistemolojisidir.

Türkçe literatürde postmodernizm ile ilgili ilk derlemelerden birini yapan Zeka (1994:10), söz konusu kavramı şu şekilde açıklamaktadır:

Tarihsel olarak bakıldığında Jameson'un ileri sürdüğü gibi, postmodernizm, askeri iktisadi Amerikan hakimiyeti akımının üst-yapısal ifadesi ya da en azından Avrupa-merkezciliğin sonu olarak da görülebilir. Yine postmodernizmin 'post' ekinden kaynaklanan bir sonralık, bir başkaldırı boyutu da taşıdığını unutmamak gerekiyor. Herhangi bir tanıma indirgenemeyecek bir karmaşıklığa, bir düzensizliğe sahipse de postmodernizm, öncelikle modernlikle bir hesaplaşma demektir. Bu yönüyle şüphesiz içinde bir modernizm karşıtlığını ya da modernizm öncesini de barındırıyor. Modernlik kervanı iyi kötü yoluna devam ederken, birden bire, çoğu birbirinden habersiz olarak, ne tutulan yolu, ne gidiş biçimini beğenmeyenler seslerini yükseltiyorlar. Aydınlanma tartışması ya da kavram-merkezciliğin eleştirisi gibi görünürde dar kapsamlı karşı çıkışların, aslında batı fikir hayatında büyük bir huzursuzluğun yankıları olduğu anlaşılıyor. Habermas gibi, kervanın bütün olumsuzluklara rağmen aynı yolda devam etmesini canla başla savunanlar olsa da, bir yeniden değerlendirme süreci olarak postmodernite her alanda ağırlığını hissettiriyor.

Modernizm bütün insanlığı kapsayan ve herkes için 'en iyi' olan özgürlük, eşitlik, adalet, insan hakları, mutluluk, haz gibi; anlatısal bilgi, meta-anlatı, mega-anlatı, üst-anlatı, büyük anlatı vb. değişik şekillerde anılan söylemler, idealler ve projeler geliştirmişti. Postmodernizm ise temelde böylesi genel kavramları reddetmektedir.

Foucault'a göre, büyük öyküler diye adlandırılan ve totaliter nitelikli bu evrensel kuramlar yerine, kişilerin kendi çevrelerini tanımalarına yardımcı olacak küçük öykülerle yetinmeleri daha gerçekçi olacaktır. Foucault, aklın ürünü olan söylemlerin ve düşünme biçimlerinin, yüzyıllarca öne sürüldüğü gibi ezilenlerin ve dışlananların yanında olmadığını; onların, akılcı idare biçimleri olarak tanımlanan bürokrasiler yoluyla karar verme yetkisini, gücü elinde tutanlara verdiğini öne sürer (Dohtaş, 1999: 27-28).

Postmodern dönemdeki anlayışın, dil alanıyla ilgili mecazi bir anlatımını Wittgenstein vermektedir. Şöyle ki:

Dilimiz antik bir kent gibi görülebilir; küçük sokaklardan ve meydanlardan, eski ve yeni evlerden, farklı dönemlerde eklentiler yapılmış evlerden oluşan bir labirent. Bu labirent, düz çizgiler halinde, düzenli sokaklara ayrılan ve bir örnek evlere sahip olan bir sürü yeni mahalle tarafından kuşatılmıştır (Harvey, 1997: 62).

Postmodernlik, yeni bir epistemolojiyi temellendirmeye yönelik çabalardan ve insanlar tarafından yönlendirilen ilerlemeye duyulan inançtan bir sapmaya işaret eder. Postmodern durum, bilinen bir geçmişi ve tahmin edilebilir bir geleceği olan varlıklar olarak tarih içine yerleştiren kapsamlı olaylar dizisinin, o büyük anlatıların uçup gitmesiyle ayırđedilir. Postmodern bakış açısı, bilgiye yönelik heterojen görüşlerin çoğulluğunu kabul eder, bilimin ayrıcalıklı bir olmadığını öne sürer (Giddens, 1998:12).

Postmodern düşünörlere göre, batı dünyası, tanrı merkezli ortaçağın bitimi ve insan merkezli rönesans ve hümanist yaklaşımların başlangıcından beri dünyayı ve yaşamı akıl yoluyla tanımaya, öğrenmeye çalışmıştır. Aklın bölücü, ayırıcı, sınırlandırıcı, dolayısıyla da çarpıtıcı yöntemleri nedeniyle gerçeklik ve karşılıkları olmayan sözcükler ve kavramlar üretilmeye başlanmış ve batılı sanatçı, düşünür ve bilim adamları dünyayı böylece algılamışlardır (Doltaş, 1999: 37).

Yine postmodern düşünörlere göre, mantığın birleşik bir sistem oluşturduğu düşüncesinin reddederler. O nedenle akıl yürütmenin öncüllerden sonuç çıkarmaktan çok daha fazla bir şeyden ibaret olduğunu öne sürerler ve mekanistik mantık türünün öğrenme kavramından mahrum bulunduğunu öne sürerler (Dennet, 1984: 151).

Postmodernizm, modernleşme kuramlarının ısrarla tavsiye ettiği, 'geleneklerden kurtulma' projesini reddederek geleneklerde unutilan rasyonalitelere dönüşü savunmuştur. Postmodernistlere göre, modern toplumlar rasyonaliteyi kutsallaştırarak, aklın esnekliğini yitirmesine neden olmuşlardır. Dolayısıyla insan, binlerce yıllık tarihini, modernliğin rasyonellik ilkesine feda etmemeli, geleneklerine geri dönerek, çeşitli rasyonaliteler yakalayabilmelidir. Kısaca postmodernizm, insanın düşünmesini görelileştirmek istemiştir

(Cirhinlioğlu, 1998: 76).

Postmodern çağda ne hakikat, ne yalan, ne streotip (kalıp tip, peşin hükümlülük), ne yenilik, ne güzellik, ne çirkinlik vardır; varolan, farklı ve eşit sonsuz sayıda zevklerin bir yelpazesidir. Herkesin kültüre ulaşmasını içeren demokrasi, bundan böyle herkesin kendi istediği bir kültür hakkını veya herhangi bir anın dürtüsünü kültür olarak isimlendirme hakkını ifade etmektedir. Bu anlamda, postmodern bireyin ya da öznenin tercihleri tartışılmaz; bu tercihleri, hiçbir kimse, hiçbir aşkın, tarihsel veya çoğunluğa ait otorite değiştiremez (Bilgin, 1995: 147).

1.2.1.2. Postmodernizmin Tarihsel Gelişimi

Postmodernizmin tarihsel temelleri, insanı her şeyin merkezi olarak gören ve septsizm (şüphecilik), rölativizm (görecilik) ve nihilizm (hiççilik) içerisindeki Antik Yunan sofistlerine kadar götürülebilir. Onlara göre herkesin doğru sayacağı bir gerçeklik bulmak mümkün değildir (Gökberk, 1999: 39-42; Zeka, 1994: 10). Burada sofistlerin de insanı her şeyin merkezi olarak kabul edişleri, modern anlamdaki hümanizm ile bir benzerlik taşıyor gibi görünse de, 'human'ı bütün insanlık, aklı da bilim vasıtasıyla açığa çıkan insanlığın ortak aklı olarak gören modern düşünceye karşı sofistlerin, her insan tekini ayrı olarak kabul eden insanlığı birbirinden farklıdır. Nitekim ileride daha geniş ele alınacağı üzere, modern dönemin bazı düşünürleri, insanlığı yönetecek ortak akıl sahibi insanları belirlerken, bütün insanları eşit kabul etmeyen bir aristokrasi sergilemişlerdir.

Postmodernistlerin sofistlerden sonra gerek fikri, gerekse kültürel anlamda etkilendikleri akım ise yirminci yüzyılın başındaki 'bunalım felsefesi'dir. Rousseau ile başlayan modernizm eleştirileri Nietzsche, Heidegger, Spengler, Danilevski vb. ile belki de en üst noktasına varmıştır. Yine ardından gelen Frankfurt Okulu ve takipçileri de postmodernizmi ve ilkelerini belirleyen önemli akımlardan biridir (Alogan, 1995: 22). Appignanesi ve Garratt ise postmodern kozmolojinin temellerini atom teorisi, kuantum teorisi ve görelilik teorisi ile

ilişkilendirirler ve bunun temellerinin 1890'larla 1916 arasında atıldığını belirtirler (Appignanesi ve Garratt, 1996: 11).

Postmodernizm terimi muhtemelen ilk kez Toynbee tarafından 1934'te tasarlanmış ve 1939'da kullanılmıştır (Alogan, 1995: 8). Toynbee, önemli eseri *A Study of History*'de, 1875'ten bu yana batı uygarlığının iç kapayıcı yeni bir tarih kesitine girdiğini söyler ve bu döneme postmodern adını verir (Hassan, 1982: 261). Ona göre batı tarihi dört dönemden oluşmaktadır. Bunlar, yedinci ve onbirinci yüzyıllar arasındaki Karanlık Çağlar, birinci ve onbeşinci yüzyıllar arasındaki Orta Çağlar, onbeşinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar süren Modern Çağlar son olarak da yirmibirinci yüzyılda halen devam eden Postmodern Çağ (Şaylan, 1999: 23).

Postmodern sıfat olarak ise ilk kez 1870 dolaylarında ortaya çıktı. O sırada İngiliz salon ressamı Chapman, arkadaşlarıyla birlikte bir postmodern resim anlayışı getirmek istediklerini söylüyordu (Soykan, 1993: 122; Şaylan, 1999: 22). Yine Rudolf Pannwitz 1917'de "postmodern insan"dan bahsediyordu (Appignanesi ve Garratt, 1996: 3; Şaylan, 1999: 22). Huysen'e göre ise, postmodernizmin önce mimaride, sonra dans, tiyatro, resim, film ve müziği kapsayarak daha yaygın bir şekilde geçerlik kazanması 1970'lerin ilk yıllarında gerçekleşti (Huysen, 1994: 108).

Nietzsche ve Heidegger'den beri tarihin bir evrim olması, bir noktada başlayıp ilerlemesi fikrine şüpheyle bakılmaya başlandı. Böylece, modernlik döneminin bitmesi postmodern, yeni zamanlılık söylemini uyandırdı (Akay, 1991: 144). Larrain'e göre ise, postmodernizm, onsekizinci yüzyıla kadar geri giden 'akıldışı' (irrasyonel) kurumlardan etkilenmiş ve bu türün son örneği olmuştur (Larrain, 1995: 54). Ona göre postmodernizm, 1970'lerde başlayan ve kapitalizmin gelişimindeki bazı ekonomik ve siyasal değişimlerle sınırlanmış, zaman ve mekanı denemenin yeni bir yöntemiyle dengelenmiş bir kültürel değişimdir; modernizmden tam bir kopuş söz konusu değildir, ancak yine de postmodernizm, modernizme bir tür karşı çıkışı temsil eder (Larrain: 147). Sosyoloji'de Postmodern deyimini ise 1968'de Amitai Etzioni ile gördü. Ona

göre postmodern toplum, iletişim, bilgi ve enerji teknolojinin gittikçe artan bir ilerlemesiyle belirlenir (Soykan, 1993: 125).

1960'ların sonlarında öncelikle Fransa'da dile getirilmeye başlayan ve akılcı, modernist batı düşüncesini kökünden sorgulayan, onun insana ve gerçeğe olan inancını yadsıyan postmodern görüş, ortaya çıkışı hangi nedenlere bağlanırsa bağlansın, yirminci yüzyılın ikinci yarısında etkin olmaya başlar. 1960'larda dil, politik tarih, felsefe ve okuma edimi konularına Derrida, Foucault ve Barthes postmodern bir yaklaşımla eğilirler. 1970 sonlarında Lyotard toplum tarihini, Baudrillard sosyoloji, sosyal psikoloji ve iletişim dallarını bu açıdan irdelerler. Daha sonra Rorty, Hassan, Miller, Hartman gibi Amerikalı bilim adamları da postmodernizmi öncelikle bir söylem türü, sonra da temel bir düşünce biçimi olarak ele almışlardır (Doltaş, 1999: 25).

Postmodernite tanımlamalarında çoğu zaman dikkatler kültürel ve endüstriyel devrimler üzerine yoğunlaştırılmaktadır. Bu iki devrimin şimdiden oldukça uzun tarihi, bir önce (modernite) ve sonrayı (postmodernite) ayırdeden esaslı bir kopuş içeriyor gibi görünmektedir. Kültürel anlamdaki bu kopuş, 1968'li yıllarda, hiyerarşi yerine anarşi, kolektif değerler yerine bireysel özgürlük gibi dönüşümleri ortaya çıkardı. Endüstri alanında ise, ekonomik kriz sonrası emeğin örgütlenmesi, dünya çapında ses getirdi. 1973'ten bu yana süratli bir değişimler döneminde yaşanmakta ve belirsizlik, gelişmeye duyulan inancı aşmaktadır. Bu tür dönüşümler çoğaldıkça, nihayet; pozitivizm, rasyonalite, bilim ve tekniklerin gelişmesine duyulan inanç ve standartlaşmış nesnelere üreten endüstrinin büyümesiyle karakterize edilen bir modernizm ile toplumsal çeşitliliği ve parçalılığı benimseyen bir postmodernizm karşıtlığına ulaşılmıştır (Jeanniere, 1994: 22).

Touraine'e (1995: 208) göre Avrupa'nın dünyanın geri kalan ülkeleri üzerindeki egemenliğinin sonu ve yerel ya da azınlık kültürlerine söz hakkı veren medyaların ve ortamın gelişmesi postmodernizmin ortaya çıkışındaki iki temel değişimdir. Böylece onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıl Avrupa'sının akıl ve ilerleme için ya da bunlara karşı mücadele ettiklerini sandığı toplumsal hareketlere temel bir önem veren evrenselcilik ortadan kalkar.

Postmodernizme yol açan gelişmeler, tek ve mutlak bilim anlayışının reddedilmesiyle başlamakta, aşırı rasyonelleşmenin insani duyarlılığı yok etmesi, araçsal aklın egemenliğinin yıkıcı sonuçları ve nihai olarak yaşam alanının yok olmasına tepki olarak şekillenmektedir. Rasyonalizme karşı da öznenin öne çıkması yönünde bir gelişim gözlenmektedir (Yılmaz, 1996: 118).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist ekonomilerde görülen büyümenin ve bunun yarattığı refah toplumunun daha sonra krize girmesi, aydınlanmış liberal bir teknokrasiye duyulan inancı zayıflatmış, ama bu zayıflamaya eşlik eden düzen karşıtı mücadelelerin yenilgiyle sonuçlanması devrimci umutların da sönmesine neden olmuştur. İşte bu süreçte radikalleşen, ama umutlarını gerçekleştiremeyen entelektüeller, varolan düzenin rasyonalitesinden ve adaletinden kuşkulananmaya devam etseler de, uygulanabilir bir alternatifin olabileceğine olan inançlarını da yitirmişlerdir. Böylece, düş kırıklığına uğrayan bu entelektüellerin tüm orta sınıfa olduğu gibi kendilerine de sunulan toplumsal hiyerarşi içinde yukarıya tırmanma ve tüketim imkanlarından yararlanma fırsatını reddetmemeleri, radikalliklerinin zamanla törpülenmesi sonucunu doğurmuştur. İşte postmodern söylemin bu entelektüellerin ürünü olarak görülmesi gerekir (Callinicos, 1990: 113).

Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra batı dünyasındaki hızlı sosyal, iktisadi ve kültürel değişim, teknolojinin insan ve toplum hayatını alabildiğince kuşatması, tek tip batılı ve modern bir insan tipinin oluşmaya başlaması; buna karşın üçüncü dünya ülkelerinin modernleşmeye karşı çıkmaları veya modernleşmemeleri, kendi kültürel değerlerini muhafaza etmeye çalışmaları ya da modernizmle senteze gitmeleri de, postmodernizmin ortaya çıkışının temel sebepleri arasında gösterilebilir. Diğer taraftan, doğu bloğunun ve komünizmin çöküşünün de postmodernizmin popüler ve düşünsel anlamda yaygınlaşmasında etkili olduğu gözden kaçırılmamalıdır (Appignanesi ve Garratt, 1996: 155).

Kısaca özetlemek gerekirse postmodernizme yönelik yaklaşımlar belli başlı beş grup altında toparlanabilir:

- Birinci yaklaşım, bilgi ve bilim felsefesi alanında, aydınlanma ideallerinin reddedilmesidir. Bunlar arasında, yukarıda da ele alındığı gibi, hayatı bütünüyle açıklama iddiasındaki özgürlük, eşitlik, adalet, evrim, rasyonalizm, devrim, hümanizm, başkaldırı vb. meta anlatılar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, bilginin kaynağı olarak sadece akli ve bilimsel yöntemi gören anlayışa karşı çıkmaktadır (Lyotard, 1997; Feyerabend, 1991.).
- Bir başka yaklaşım marksist düşünürlerin yaklaşımıdır. Onlar postmodernizmi, kapitalist ötesi (Drucker, 1994), sanayi ötesi (Kurtulmuş, 1996), post kapitalist (Belek, 1999) veya geç kapitalist (Jameson, 1994) gibi değişik şekillerde adlandırılan dönemin kültürel mantığı olarak görmektedirler.
- Üçüncü bir yaklaşım, *Theory, Culture & Society* dergisi etrafında şekillenen ve sosyal anlamda içinde yaşadığımız hayatın modern kavramlarla açıklanamayacağını, yeni bir disiplinin gerçekleştirilmesi gerektiğini iddia eden Turner, Robertson, Stauth ve Featherstone gibi sosyologların yaklaşımıdır.
- Dördüncü bir yaklaşım, Giddens ve Beck'in belirttikleri gibi, postmodernizmi modernizmin daha da radikalleşmiş bir hali olarak gören yaklaşımıdır.
- Son olarak da modernizme yönelik postmodern eleştirilerdeki haklılıkları kabul etmekle birlikte, çözümün yine de modernlik içinde aranması gerektiğinde ısrar eden Habermas'ın yaklaşımıdır (Topçuoğlu ve Aktay, 1996: 13-15).

1.2.1.3. Postmodernizmin Özellikleri

Postmodernizmin tanımı ve tarihi gelişimi incelenirken postmodernitenin bir çok özelliği ele alınmıştır. Postmodernizmin özellikleri, bir de postmodern

yönetim yaklaşımına katkıda bulunacak yönleri ile gözden geçirildiğinde ise şu özellikler öne çıkmaktadır:

- Postmodernizm; düzenliliği, mantık ve simetriyi yadsır, çelişki ve karışıklıktan hoşlanır.
- Postmodernizm, modernliğin oluşturduğu her şeye karşı çıkar. Batı medeniyetinin ürünü olan deneyim birikimi, sanayileşme, kentleşme, ileri teknoloji, modern ulus devlet, kariyer, bireysel sorumluluk, bürokrasi, liberal demokrasi, hoşgörü, hümanizm, eşitlikçilik, yansız işlem ve süreçler ve gayri şahsılık gibi değer ve kurallara karşı çıkar.
- Postmodernizm, modern öznde temellenen evrensel bir ahlak anlayışına özellikle de faydacılık ve bireycilik anlayışına karşı çıkar.
- Postmodernizm; siyasi, dini ve toplumsal nitelikli bütün küresel ve her şeyi kuşatıcı dünya görüşlerine itiraz eder.
- Postmodernizm, evrenselciliğe karşı çıkar, genel geçer, evrensel bir bilgiye ve temelciliğe karşı şiddetli bir saldırı yöneltir. Tek, değişmez, evrensel bir akıl yerine, çeşitli akılların varoluşundan bahseder. Bilginin göreliliğini, hakikatin herkese göre değişebilir olduğunu kabul eder (Murphy, 1995: 7-8; Lyotard, 1997: 66; Rorty, 1995: 24-33).
- Postmodernizm, ilerleme düşüncesini reddederek bugünün geçmişten, modernin modern öncesinden, köy yaşamının kent yaşamından vs. daha üstün olduğu düşüncesini kabul etmez. Kùltürler arası sınırları kaldırmaya çalışır (Jameson, 1994: 100).
- Postmodernizm, temsili bir sahtekarlık olarak görünürken, buna bağlı olarak demokrasiye de şüpheyle bakar, bir çok yeni siyasi hareketi destekler, çoğulculuğu, çok-kùltürlülüğü savunur (Appignanessi ve Garratt, 1996: 120; Cevizci, 1999).
- Postmodernizmin bir başka özelliği de eklektik oluşudur. Tek doğru anlayışının yadsınması birden çok doğruyu gündeme getirmiş, bunun sonucu da *her şey gider (anything goes)* sloganıyla ifade edilen

eklektizm yani seçmecilik olmuştur (Zeka, 1994: 16; Jameson, 1994: 415).

- Bununla bağlantılı olarak, postmodernizm aynı zamanda da yorumsamacıdır. Dünya, nesnelere değil, onlara yüklediğimiz anlamlardan oluşur (Gellner, 1994: 58; Murphy, 1995: 83). Dünya bir texttir, insan da yorumcu.

Aşağıda, postmodernizmin özellikleri, modernizm ile daha kolay bir karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla, tablo halinde verilmiştir.

1.2.2. Postmodernizme Yapılan Eleştiriler

Postmodernizm, halen sürmekte olan bir döneme ait bir kavramdır. Bir söylem olarak oluşumunu sürdürmektedir. Bu nedenle, postmodernizme yönelik mevcut eleştiriler analitik olmaktan ziyade tepkiseldir. Postmodern söylem, modernizm eleştirisinden ibaret yapısını temellendirip olgunlaştıkça eleştirileri de çoğalacaktır. Aslında bu sözler bile başlı başına bir postmodernizm eleştirisi sayılabilir.

Postmodernizm tavır olarak olumsuzdur. Sadece eleştiri yapmaktadır. Belli bir ilkeler bütünü oluşturmamıştır. Tutarlı bir politikası yoktur. Herhangi bir sistem savunmamaktadır (Cevizci, 1999). Feher ve Heller'e göre postmodernizm, yeni bir çağ değildir. Her bakımdan modernite üzerinde bir 'asalak' konumundadır ve modernitenin açmazları ve başarılarına göre yaşar ve beslenir (Feher ve Heller, 1993: 21).

Wagner'e göre ise, postmodernliği modernliğin karşısına çıkarmak yanıltıcıdır. Postmodern olarak yaftalanan toplumsal fenomenler, modernliğin göreceli aşırı bir toplumsal örneğine işaret eder. Ona göre, modernliğin sonundan ziyade, onun ikinci büyük krizinden bahsedilebilir. Postmodernist eleştiri, modernliğin toptan reddi değildir (Wagner, 1996: 51).

Tablo 1: Modernlik ve Postmodernliğin Karşılaştırmalı Özellikleri

Modernlik

amaç
tasarım
hiyerarşi
sanat nesnesi/bitmiş yapıt
mesafe
yaratma/bütünselleştirme/sentez
mevcudiyet
merkezleşme
tür/sınır
semantik
anlatı/büyük tarih
belirlenmişlik
ilerleme
bilgide uzmanlaşma
ansiklopedi
kitle kültürü
kitle tüketimi
kitlesele üretim
medya yayını (tek yönlü)
merkezleşmiş bilgi
alt kültür-üst kültür ayırımı
derinlere uzanan kökler/derinlik
ciddiyet
birleşmiş kimlikler/bireycilik
organik ve inorganik arasında farklılık
insan ve makine
cinsel kimlik farklılığı
determinizm
kitap ve kütüphane
nesne
gerçeklik (realite)
maddi olan
kural
mekan
homojenlik
evrensel akıl
pozitivizm
ulus-devlet
mantık
simetri
tarihselcilik

Postmodernlik

oyun
rastlantı
anarşi
süreç/performans/happening
katılım
yaratmayı imha/yapıbozum/antitez
yokluk
dağılıma
metin/metinlerarası
retorik
anlatı karşıtı küçük tarih
belirsizlik
sosyal sorumluluk
bilgi yönetimi
internet
kitlesele olmayan kültür
küçük pazarlar
esnek uzmanlaşma
etkileşimli küçük medyalar(web)
yayılmış bilgi
alt ve üst kültürlerin karışması
kök gövdeler/yüzeysellik
ironi
çatışan farklı kimlikler/öznellik
organik ve inorganik karışımı, siborg
insan, makine, elektronik
çift cinsiyetçilik
indeterminizm
web ve net
obje, anlam
isman değil fiilen varolma (virtual), hayal (imaj)
manevi olan
anarşi
mekansızlık, uzam
heterojenlik
entelektüel sermaye
eklektizm
çok-kültürlülük
çelişki
karışıklık
şimdıcilik

Kaynak: HARVEY, David (1997); **Postmodernliğin Durumu** (Çev. SAVRAN Sungur), 1. Basım, Metis Ya., İstanbul, s. 59; BİRKÖK, Cüneyt (1998); "Modernizmden Postmodernizme: Yeni Problemler", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ocak-Şubat 1998, Sayı 19, Ankara, s. 527'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yeni dönemde anlayışın değişimi yanında toplumun örgütlenme temeli de değişmektedir. Toplumun yerini daha küçük topluluklar ve cemaatler almakta, evrensel idealler yerine günlük yaşama heyecan ve duygularıyla katılan normal insan geçmektedir. Modernizmin ciddiyeti yerine, kültürde ilgisizlik, şakacılık, eklektizm ve rasgelelik gibi faktörler ön plana geçmektedir. Postmodernizmin bu eğilimi 'fikirler dışarı, kültürel kimlikler içeri' şeklinde de nitelenmekte ve entelektüel kesimden tepki almaktadır. Postmodernizmin, kültürel rölativizme götürdüğü, hak, hukuk, akıl, nesnel gerçeklik gibi kavramların evrensel geçerliliğini savunan modernizme ters düştüğünü, faşizme ve irrasyonalizme kolayca kapı açma riski taşıdığı ifade edilmekte ve postmodernistlerin tuhaf bir kabulleniş içinde oldukları, adeta dünyayı cam arkasından seyreder gibi davrandıkları belirtilmektedir (Yılmaz, 1996: 13).

Postmodernizmi, felsefi temelleri olan bir yaklaşım olmaktan çok ekonomik gelişmenin doğal bir sonucu olarak gören Cirhinlioğlu'na göre ise, postmodernist kültürün, günümüz ekonomik sistemi tarafından oluşturulmuş, dört özelliği vardır:

- Postmodernist kültür derinliği kabul etmeyen, kendisinin de derinliği olmayan bir kültürdür. Hemen her şey klasiklerin taklididir. (*Ancak görebildiğini olabilirsiniz- What you see is what you get.*) Postmodernist üretim sadece tüketimi hedefler, bunun arkasında hiçbir insani üretim heyecanı yoktur.
- Postmodernist kültür, tarihsel değildir ve sadece şimdi ile ilgilidir (*ahistorical and immediate*).
- Postmodernite zamanı tanımaz, zamanın kurgulanmasını, 'olsa olsa, bireylere bırakır.
- Postmodernite, dünyayı doğal bir varlık olmaktan çok teknolojik bir varlık olarak görür. Dünya onun için, ekolojik bir denge sistemi değildir, bir bilgisayar ağı gibidir (Cirhinlioğlu, 1998: 78).

Postmodernizm, modernist süreçleri tersine çevirmekten ziyade, modernizmin bazı yönlerine yapılan eleştirileri içermektedir. Postmodernizm

her ne kadar hümanizmi, tarihselciliği, avant gard'ı ve kendinden menkullüğü (*self referential*) reddediyor görünüyorsa da aslında hümanizmi restore etmeye, tarihselciliği yeniden inşa etmeye, avant gard'ı ise gelenek lehine reddetmeye yöneliktir ve kendinden menkul değilse de başkalarından menkul (*other referential*)'dür (Lash, 1992: 164).

Bir başka eleştiriye göre de, postmodernizm, entelektüellerin imtiyazlı konumlarını korumaya yönelik bir son savunma çabası olarak değerlendirilmektedir. Bu entelektüeller, kültürel arenadaki geleneksel yerlerini koruma telaşına düşmüşler ve hemen her şeye saldırarak kendileriyle birlikte her şeyi ateşe atmaktadırlar (Cevizci, 1999). Buna güzel bir örnek, postmodern bir yazarın şu ironik sözleridir: "Aydınlanma öldü, Marksizm öldü, işçi sınıfı hareketi öldü... yazar da kendini pek iyi hissetmiyor" *Neil Smith* (Harvey, 1997: 359).

Sonuç olarak, postmodernizm-modernizm ilişkisi ya da postmodernizmin modernizme karşı olduğu hususlar; modernizmin ilerleme anlayışı, rasyonalizasyon, sekülerizm, ve nesnelliği şeklinde özetlenebilir. Bir bakıma modernliğe yöneltilen postmodern eleştiriler evrenselleştirici, her şeye hakim bir aklın bazı olumsuzluklarını ortaya koymakla birlikte, modernliği toptan reddedici bir tutumu da haklılaştırmamaktadır (Bilgin, 1995: 147-148).

BÖLÜM SONU NOTLARI

- ŞAYLAN, Gencay** (1999); **Postmodernizm**, 1. Basım, Imge Ya., Ankara.
- ZEKA, Necmi** (1994); **Postmodernizm**, 2. Basım, Kıyı Ya., İstanbul.
- DEMİRHAN, Ahmet** (1992); **Modernlik**, 1. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.
- CEVİZCİ, Ahmet** (1999); **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, 1. Basım, Paradigma Ya., İstanbul.
- GIDDENS, Anthony** (1998); **Modernliğin Sonuçları** (Çev. KUŞDİL Ersin), 2. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- HEGEL, G. W. Friedrich** (1991); **Tarihte Akıl** (Çev. SÖZER Önay), 1. Basım, Ara Ya., İstanbul.
- STAUTH, Georg ve TURNER, Bryan S.** (1994); "Nostalji, Postmodernizm ve Kitle Kültürü Eleştirisi", (Der. KÜÇÜK Mehmet), **Modernite Versus Postmodernite**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- KIZILÇELİK, Sezgin ve ERJEM, Yaşar** (1992); **Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü**, 1. Baskı, Konya.
- YILMAZ, Aytekin** (1996); **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- WAGNER, Peter** (1996); **Modernliğin Sosyolojisi** (Çev. KÜÇÜK Mehmet), 1. Basım, Sarmal Ya., İstanbul.
- CANATAN, Kadir** (1995); **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, 1. Basım, İnsan Ya., İstanbul.
- CİRHİNLİOĞLU, Zafer** (1998); "Modernleşme, Postmodernizm ve Siyaset", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1998, Sayı 1-2, Ankara.
- THERBORN, Göran** (1996); "Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar", (Der. TOPÇUOĞLU Abdullah ve AKTAY Yasin); **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.

- ÇİĞDEM, Ahmet** (1997); **Aydınlanma Düşüncesi**, 1. Basım, İletişim Ya., İstanbul.
- DEMİR, Ömer ve ACAR, Mustafa** (1997); **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 3. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- ECO, Umberto** (1999); **Gülün Adı** (Çev. KARADENİZ Şadan), 10. Basım, Can Ya., İstanbul.
- CASSIRER, Ernest** (1951); **The Philosophy of Enlightenment**, Princeton University Press., Princeton'dan nakleden, **ÇİĞDEM, Ahmet** (1997); **Aydınlanma Düşüncesi**, 1. Basım, İletişim Ya., İstanbul.
- KANT, Immanuel** (1984); **Seçilmiş Yazılar** (Çev. BOZKURT Nejat), 1. Basım, Remzi Ya., İstanbul.
- HARVEY, David** (1997); **Postmodernliğin Durumu** (Çev. SAVRAN Sungur), 1. Basım, Metis Ya., İstanbul.
- KOYRE, Alexandre** (1989); **Yeni Çağ Biliminin Doğuşu** (Çev. DİNÇER Kurtuluş), 1. Basım, Ara Ya., İstanbul.
- CASSIRER, Ernest** (1984); **Devlet Efsanesi** (Çev. ARAT Necla), 1. Basım, Remzi Ya., İstanbul.
- GÖKBERK, Macit** (1999); **Felsefe Tarihi**, 11. Basım, Remzi Ya., İstanbul.
- FOUCAULT, Michel** (1973); **The Order of Things**, Vintage Books, New York'dan nakleden, **DEMİRHAN, Ahmet** (1992); **Modernlik**, 1. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.
- NISBET, Robert** (1979); **History of the Idea of Progress**, Basic Books, New York'dan nakleden, **ÇİĞDEM, Ahmet** (1997); **Aydınlanma Düşüncesi**, 1. Basım, İletişim Ya., İstanbul.
- CONDORCET, Marquis de** (1990); **İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı I-II**, (Çev. PELTEK Oğuz), 3. Basım, MEB Ya., İstanbul.
- PARSONS, Talcott** (1951); **The Social System**, Glencoe III, Free Press.

MERTON, Robert K. (1968); Social Theory and Social Structure, New York, Free Press.

HABERMAS, Jürgen (1992); Rasyonel Bir Topluma Doğru (Çev. ÇIĞDEM Ahmet ve KÜÇÜK, Mehmet), 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.

JAMESON, Frederic (1994); Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı (Çev. PLÜMER Nuri), 1. Basım, Yapı Kredi Ya., İstanbul.

TOURAINE, Alain (1995); Modernliğin Eleştirisi (Çev. TUFAN Hülya), 2. Basım, Yapı Kredi Ya., İstanbul.

DOLTAŞ, Dilek (1999); Postmodernizm Tartışmalar ve Uygulamalar, 1. Basım, Telos Ya., İstanbul.

ÇİÇEK, Dursun (1997); Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi, 1. Basım, Rey Ya., Kayseri.

AĞAOĞULLARI, M. Ali ve KÖKER, Levent (1997); Tanrı Devletinden Kral-Devlete, 2. Basım, Imge Ya., Ankara.

FEBVRE, Lucien (1995); Rönesans İnsanı, 1. Basım, Imge Ya., Ankara.

WESTFALL, Richard (1995); Modern Bilimin Oluşumu (Çev. DURU İ. Hakkı), 2. Baskı, Tübitak Ya., Ankara.

HAMPSON, Norman (1991); Aydınlanma Çağı (Çev. PARLA Jale), 1. Basım, Hürriyet Vakfı Ya., İstanbul.

BERMAN, Marshall (1999), Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor (Çev. ALTUĞ Ümit ve PEKER Bülent), 2. Basım, İletişim Ya., İstanbul.

TEBER, Serol (1990); Politik Psikoloji Ders Notları, 1. Basım, Ara Ya., İstanbul.

JEANNIERE, Abel (1994); "Modernite Nedir?", (Der. KÜÇÜK Mehmet), Modernite Versus Postmodernite, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.

LARRAIN, Jorge (1995); İdeoloji ve Kültürel Kimlik (Çev. DOMANIÇ Neşenur), 1. Basım, Sarmal Ya., İstanbul.

- ROUSSEAU, J.J. (1995); İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, (Çev. İLERİ R. Nuri), 5. Basım, Say Ya., İstanbul.**
- ROUSSEAU, J.J. (1989); İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk (Çev. EYÜBOĞLU Selahaddin), 2. Basım, MEB Ya., İstanbul.**
- NIETZSCHE, Friedrich W. (1998); Tarih Üzerine (Çev. BOZKURT Nejat), 5. Basım, Say Ya., İstanbul.**
- NIETZSCHE, Friedrich W. (1995); Deccal (Çev. AUROBA Oruç), 3. Basım, Hil Ya., İstanbul.**
- SOROKIN, Pıtırım A. (1997); Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri (Çev. TUNÇAY Mete), 2. Basım, Göçebe Ya., İstanbul.**
- SPENGLER, Oswald (1978); Batının Çöküşü (Çev. SCOGNAMILLO Giovanni), 1. Basım, Dergah Ya., İstanbul.**
- POSTER, Mark (1989); Critical Theory and Poststructuralism, Cornell University Press, Ithaca ve POSTER, Mark (1990); The Mode of Information, Chicago University Press, Chicago'dan nakleden,**
- DOLTAŞ, Dilek (1999); Postmodernizm Tartışmalar ve Uygulamalar, 1. Basım, Telos Ya., İstanbul.**
- BAIROCH, P. (1981); "The Main Trends in National Economic Disparties since the Industrial Revolution" in (Eds. BAIROCH P. and LEBOYER M. L.), **Disparties in Economic Development since the Industrial Revolution, McMillan, London'dan nakleden, THERBORN, Göran (1996); "Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar", (Der. TOPÇUOĞLU Abdullah ve AKTAY Yasin); Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.****
- ADORNO, T. ve HORKHEIMER, M. (1985); Aydınlanmanın Diyalektiği (Çev. GÖRGÜL Oğuz), 1. Basım, Kabalıcı Ya., İstanbul.**
- BECKER, Carl L. (1967); Heavenly City of the Eighteenth Century Philosophers, Yale University Press, New Haven'den nakleden,**
- ÇİĞDEM, Ahmet (1997); Aydınlanma Düşüncesi, 1. Basım, İletişim Ya., İstanbul.**

- WOLIN, Sheldon S. (1960); *Politics and Vision*, Little Brown, Boston'dan nakleden, **MURPHY, John W. (1995); *Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri* (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.****
- ROUSSEAU, J. J. (1993); *Toplum Sözleşmesi* (Çev. GÜNYOL Vedat), 5. Basım, Adam Ya., İstanbul.**
- WHITE, Stephen (1992); *Political Theory and Postmodernism*, Cambridge'den nakleden, **YILMAZ, Aytakin (1996); *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.****
- BERNSTEIN, R. (Ed.) (1985); *Habermas and Modernity*, Oxford'dan nakleden, **HARVEY, David (1997); *Postmodernliğin Durumu* (Çev. SAVRAN Sungur), 1. Basım, Metis Ya., İstanbul.****
- GUENON, Rene (1991); *Modern Dünyanın Bunalımı* (Çev. AVCI Nabi), 2. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.**
- RUSSEL, Dora ve RUSSEL, Bertrand (1979); *Endüstri Toplumunun Geleceği* (ÖLÇER Melih), 1. Basım, Bilgi Ya., Ankara.**
- MUHAMMEDİ, Ali (1991); "Kültür Emperyalizmi ve Kimlik Sorunu", (Der. KAPLAN Yusuf); *Enformasyon Devrimi Efsanesi*, 1. Basım, Rey Ya., Kayseri.**
- TAYLOR, Charles (1995); *Modernliğin Sıkıntıları* (Çev. CANBİLEN Uğur), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.**
- HUYSSSEN, A. (1994); "Postmodernin Haritasını Yapmak", (Der. KÜÇÜK Mehmet), *Modernite Versus Postmodernite*, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.**
- BRONOWSKI, Jacob (1987); *İnsanın Yükselişi* (Çev. GÖKER Aykut), 1. Basım, V Ya., Ankara.**
- LYOTARD, Jean F. (1997); *Postmodern Durum* (Çev. ÇİĞDEM Ahmet), 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.**
- KUHN, Thomas (2000); *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (Çev. KUYAŞ Nilüfer), 5. Basım, Alan Ya., İstanbul.**

- WALLERSTEIN, Immanuel (1992); Tarihsel Kapitalizm** (Çev. ALPAY Necmiye), 1. Basım, Metis Ya., İstanbul.
- ARON, Raymond (1997); Sanayi Toplumu** (Çev. GÜR SOY E.), 2. Basım, Dergah Ya., İstanbul.
- HABERMAS, Jurgen (1997): İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim** (Çev. TÜZEL Mustafa), 3. Basım, Yapı Kredi Ya., İstanbul.
- DEMİR, Ömer (1992); Bilim Felsefesi**, 1. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.
- FEYERABEND, Paul (1991); Özgür Bir Toplumda Bilim** (Çev. KARDAM Ahmet), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- AGUE, Marc (1995); Çağdaş Dünyaların Antropolojisi** (Çev. TUFAN Hülya), 1. Basım, Kesit Ya., İstanbul.
- SARIBAY, Ali Yaşar (1994); Postmodernite Sivil Toplum ve İslam**, 1. Basım, İletişim Ya., İstanbul.
- GELLNER, Ernest (1994); Postmodernizm İslam ve Us** (Çev. PEKER Bülent), 1. Basım, Ümit Ya., Ankara.
- DEBORD, Guy (1996); Gösteri Toplumu ve Yorumlar** (Çev. EKMEKÇİ Ayşen ve TAŞKENT Okşan), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- APPIGNANESSI, Richard ve GARRATT, Chris (1996); Yeni Başlayanlar İçin Postmodernizm** (Çev. ŞAHİN ER Doğan), 1. Basım, Milliyet Ya., İstanbul.
- RYAN, Michael (1994); "Postmodern Siyaset"**, (Der. KÜÇÜK Mehmet), **Modernite Versus Postmodernite**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- DENNET, Daniel (1984); "Cognitive Wheels the Frame Problem of AI"**, (Ed. HOOKWAY Christopher); **Minds Machines and Evolution**, Cambridge University Press, Cambridge'den nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- BİLGİN, Nuri (1995); Kollektif Kimlik**, 1. Basım, Sistem Ya., İstanbul.

- ALOGAN, Yavuz (1995); Postmodernist Burjuva Liberalizmi**, 1. Basım, Sarmal Ya., İstanbul.
- HASSAN, İhab (1982); The Dismemberment of Orpheus**, Wisconsin University Press'den nakleden, **DOLTAŞ, Dilek (1999); Postmodernizm Tartışmalar ve Uygulamalar**, 1. Basım, Telos Ya., İstanbul.
- SOYKAN, Ömer N. (1993); Türkiye'den Felsefe Manzaraları**, 1. Basım, Yapı Kredi Ya., İstanbul.
- AKAY, Ali (1991); Konular**, 1. Basım, Bağlam Ya., İstanbul'dan nakleden, **ÇİÇEK, Dursun (1997); Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi**, 1. Basım, Rey Ya., Kayseri.
- CALLINICOS, A. (1990); "Reactionary Postmodernism"**, (Eds. BOYNE R. ve ATTANSI A.), **Postmodernism and Society**, Mcmillan, London'dan nakleden, **KÜÇÜK Mehmet, "Postmodernin Modern Karakteri ya da Dönemleştirmenin İronisi"**, (Der. KÜÇÜK Mehmet), **Modernite Versus Postmodernite**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- DRUCKER, Peter F. (1994); Kapitalist Ötesi Toplum** (Çev. ÇORAKÇI Belkıs), 1. Basım, İnkılap Ya., İstanbul.
- KURTULMUŞ, Numan (1996); Sanayi Ötesi Dönüşüm**, 1. Basım, İz Ya., İstanbul.
- BELEK, İlker (1999); Postkapitalist Paradigmalar**, 2. Basım, Sorun Ya., İstanbul.
- TOPÇUOĞLU, Abdullah ve AKTAY, Yasin (1996); Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- RORTY, Richard (1995); Olumsuzluk İroni ve Dayanışma** (Çev. KÜÇÜK Mehmet ve TÜRKER Alev), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- FEHER, F. ve HELLER A. (1993); Postmodern Politik Durum** (Çev. ARGİN Şükrü ve AKINHAY Osman), 1. Basım, Öteki Ya., İstanbul.

LASH, Scott (1992); "Postmodernism or Modernism?: Social Theory Revisited", (Eds. DOHERTY J. vd.) **Postmodernism and the Social Sciences**, St.Martin Press, New York.

İKİNCİ BÖLÜM

POSTMODERN DÖNÜŞÜMÜN BOYUTLARI

Postmodernizm kavramının gündeme gelişi çok yenidir. Ancak bu kavram, aslında çok daha önce, modern çağ boyunca gerçekleştirilen modernizm eleştirileri içerisinde varlık göstermeye başlamıştır. Modern çağ kendi içerisinde farklı dönemler barındırır da, postmodern anlamda gerçek bir zihinsel devrim, özellikle bilimsel alanda gerçekleştirilen çalışmalarla gerçekleşmiştir. Yeni bilim (Gürsakal, 1999) adı verilen bu çalışmaların sonucunda, postmodernizm de kendine bir alan bularak söylemini güçlendirmiştir.

Bu bölümde, modernden postmoderne geçiş süreci; öncelikle, sosyal anlamda birer kurum olan işletmelerin, içerisinde buldukları toplum ve onu oluşturan bireyler boyutunda, daha sonra, postmodern dönüşümün etkilerinin daha kolay gözlemlenebilmesi amacıyla, işletmelerin temel faaliyetleri olan üretim ve pazarlama boyutunda, son olarak da, çalışmanın asıl ilgi alanı olan, yönetim teorisinin modern dönemdeki aşamaları boyutunda incelenecektir.

2.1. SOSYO-EKONOMİK ALANDAKİ DÖNÜŞÜMLER

İnsanlar 5000 yıldan beri, medeniyetler oluşturacak bir toplumsal yapıda yaşamlarını sürdürmektedirler. Her medeniyetin insanlık tarihine belli katkıları olmuştur. Her uygarlık, önceki dönemlerden devraldığı kültürel mirası, zenginleştirerek sonraki nesillere aktarmıştır. Toplumlar, varlıklarını birtakım kurumlar aracılığıyla sürdürmüşlerdir. Toplumsal yaşamın gereği olarak oluşturulan bu kurumlar, içinde buldukları kültürün temel özelliklerini bünyelerinde barındırmışlardır. Bu anlamda, birer sosyal kurum olan işletmelerin yönetim teorisi açısından incelenmesinde, tarihsel arka planın da göz önünde tutulması gerekmektedir.

İnsanlık tarihinin sosyo-ekonomik açıdan dönemlere ayrılmasına yönelik farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu dönemlerin başlangıç, bitiş ve özellikleri ile ilgili çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Örneğin Alvin ve Heidi Toffler'a (1997: VII) göre, "tarihte dönüştürücü değişim açısından pek az gerçek dönüm noktası yaşandı ve bu dönüm noktalarının tümü, farklı bir zenginlik yaratma sisteminin ortaya çıkmasıyla ilgilidir". Drucker'a göre, toplumsal gelişmelerin temeli, insanların bilgiye olan yaklaşımlarında yatmaktadır (Drucker, 1994: 34).

Bu çalışmanın kapsamı çerçevesinde, uygarlık tarihi, toplumların ve bu toplumları oluşturan bireylerin kurumlara etki eden özellikleri modern dönem merkeze alınarak, modern öncesi (premodern), modern ve modern sonrası (postmodern) olmak üzere, üç ana bölümde incelenmiştir.

2.1.1. Premodern Toplum

İnsanlık tarihi, farklı kaynaklara göre, 500 veya 600 bin yılı aşkın bir süreyi kapsamaktadır. İnsanların birlikte oluşturdukları ilk medeniyetler ise çok daha yakın zamanlarda, MÖ 3000-3500 yıllarında ortaya çıkmıştır (Toynbee, 1978: 50; Kishlansky vd., 1995: 3). İnsanlık, bu süre içerisinde çok çeşitli dönemler

geçirmiştir. Her dönem, belirli etkilerle başlamış, belirli özellikler sergilemiş ve yine belirli nedenlerle sona ermiştir.

Premodern, yani modern öncesi dönem, ilk medeniyetlerin başlangıcından modern dönemin başlangıcına kadar olan, MÖ 3500 ile MS 1700'lü yıllar arasındaki, geleneksel toplum olarak da adlandırılan dönemi kapsamaktadır. Bu dönem de kendi içinde toplayıcılık ve avcılığa dayanan ilkel toplum ve zirai faaliyetlerin gelişmesiyle ortaya çıkan tarım toplumu olmak üzere iki döneme ayrılabilir. Toplayıcılık döneminde insanoğlu, bitkilerden yararlanarak yaşamını sürdürmeye çalıştı. Avcılık döneminde, basit aletler yapmayı öğrenen insanın hayvanları avlamaya başlaması söz konusudur. Bu dönemin başlıca özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Ekonomik anlamda bir üretim faaliyeti yoktur. İnsanlar sadece hayatta kalmalarını sağlayacak toplayıcılık, avcılık ve balıkçılıkla ilgilenmişlerdir.
- Teknolojik açıdan sadece taştan yapılmış basit aletler ve deriden yapılmış giysiler vardır.
- Tek enerji kaynağı insandır ve ulaşım da yürüme yoluyla sağlanmaktadır.
- Sosyal ve siyasal açıdan aşiret sistemine benzer küçük küçük gruplar söz konusudur. Belli sınıflar, cinsiyet ayrımları bulunmamaktadır.
- Dinsel açıdan doğanın gözlenmesi ve doğaüstü güçlere karşı bir yönelme, bir tür çok tanrılı inanış bulunmaktadır (Kishlansky, 1995: 4-10; Şenel, 1995: 52-63; Toffler A. ve Toffler H., 1996: 22; Braidwood, 1995: 163-165; Childe, 1994: 54-55; Giddens, 2000a: 48-51).

Bir sonraki aşamada insanlar toprağı işlemeyi öğrendiler. Bu insanlık tarihindeki ilk devrim olarak kabul edilebilir. Toffler, bu dönemi 'birinci dalga toplumu' olarak adlandırmaktadır ve oldukça uzun bir dönemdir (MÖ 3000 – MS 1700'lü yıllar arası):

Tarımın icat edilmesi insan ırkına, yeryüzünün kaynaklarını zenginliğe dönüştürmek için yeni bir yöntem sundu. Neredeyse her yerde, medeniyetlerde

'Birinci Dalga' değişim yaşandı ve bu da köylü merkezli ekonomiler doğmasını sağlayarak, avcılıkla toplayıcılığın insanın temel geçim kaynakları olmaktan çıkmasına yol açtı (Toffler ve Toffler, 1997: VII).

Bu dönemde bazı hayvan ve bitkilerin evcilleştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Avcılık ve toplayıcılıktan tarım toplumuna geçilmesiyle, aynı zamanda, göçebe toplumdaki yerleşik topluma da geçilmiştir. İlk defa yiyecek toplayıcılığından yiyecek üreticiliğine geçilmiş, üretim kavramı ortaya çıkmıştır (Toynbee, 1978: 53). Childe'e göre yiyecek üretime ve hayvan beslemeye geçiş, aynı zamanda vahşilikten barbarlığa da geçişi simgelediğini belirtir (Childe, 1994: 24). İlk kent devletleri Mezopotamya'da görüldü ve kent devletleriyle birlikte mülkiyet, savaş, düşman, siyasal birlikler gibi kavramlar, siyasal literatürü oluşturmaya başladı. Mısır ve Antik Yunan medeniyetlerinde yazı artık yaygınlaşmış, şehir kültürü oluşmuş ve ticaret başlamış, Roma ile insanlık, imparatorluğu ve köleliği tanıdı. Roma İmparatorluğunun dağılmasından sonra kilisenin hakimiyetindeki ortaçağ feodalizmi başlamıştır. Feodalizm, sosyal sınıfların şehirli anlamda belirginleştiği, ulus devlet fikrinin ortaya çıktığı, ticaretin yaygınlaştığı bir dönemdir (Sorokin, 1997: 127; Sander, 1999: 29-42; McNeill, 1994: 48-50; Ağaoğulları ve Köker, 1991: 154-165).

Tarım toplumunun genel özellikleri ise şu şekilde ifade edilebilir:

- Ekonomik anlamda tarım toplumu, tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Tarım toplumunun ilerleyen dönemlerinde ticaret gelişti ve bir takım zanaatlerle birlikte esnaflık kavramı ortaya çıktı, esnaf birlikleri olan loncalar kuruldu. Ticari anlamda ilk bankalar ve fuarlar bu dönemde faaliyet gösterdi. Ortaçağ ekonomisinde insanlar hala geçimlerini sağlamak üzere faaliyet göstermektedirler ve birikim rejimi henüz gündeme gelmemiştir.
- Sosyal yapıda, ekonominin gelişmeye başlaması sonucu sınıfların ortaya çıktığı görülür. Aile yapısı geniş aile şeklindedir, akrabalık ve kan bağı çok önemlidir. Bireyler ancak ailelerin hedeflerine yönelik bir varlık sergilerler, bağımsızlıkları yoktur. İlişkiler birincil niteliktedir. Bu yapı bugün bile, tarımla ilgilenen kesimlerde benzer şekilde sürmektedir.

- Siyasal anlamda tarım toplumu, ailelere dayalı kabile yönetiminden gelişmiş imparatorluklara ve kilisenin denetimindeki feodalizme kadar çok değişik yapılar göstermiştir.
- Enerji kaynaklarına insanın yanı sıra hayvan gücü, sonraki dönemlerde de su, rüzgar ve hava gücü eklenmiştir. Teknoloji basitten öteye gidememiştir. Ulaşım yolları da hayvan ve deniz araçlarıyla zenginleşmiştir.
- Dinsel anlamda da aynı çeşitlilik söz konusudur. İlk dönemlerdeki çok tanrılı yaşamdan tek tanrılı dinlere kadar çeşitli inanışlar, bazen bir arada olmak üzere, varolmuşlardır (Toffler, 1996: 28; Huberman, 1995: 66; Duby, 1995: 151-162; Braidwood, 1995: 167; Le Goff, 1999: 173-176; Giddens, 2000a: 51-54).

2.1.2. Modern Toplum

Ortaçağın karanlık devirlerinden Rönesans ve Reform hareketleriyle sıyrılan Avrupa'da bilimsel anlamda büyük gelişmeler yaşandı ve 1712'de buhar makinesinin bulunmasıyla insanlık tarihindeki ikinci büyük devrim olan sanayi (endüstri) devrimi gerçekleşti. Geleneksel dönemde hayatını sürdürmek için çalışan insan, artık kazanma ve kar elde etmeye dönük bir felsefeye sahip olmaya başladı.

Modern toplum, kronolojik olarak, geleneksel toplumdan sonraki tarihsel dönemi ifade etmektedir. Cevizci (1999) modern toplumu şu şekilde açıklamaktadır:

Batı uygarlığında endüstri devrimi ya da kapitalizmin doğuşu ve teknolojinin gelişimiyle birlikte ortaya çıkıp, bir akılcılık ve bireycilik felsefesine dayanan ve özü itibarıyla durağan ve muhafazakar olup, kapitalizm öncesi üretim tarzlarına bağlı olan geleneksel toplumun karşısında yer alan toplum türüdür. Modern toplum öncelikle bireyci olup, bireyler arası bağımlılığın en yüksek düzeyde olduğu toplumdur. Bu toplum modelinde bireylerin çok sayıda özgürlüğü ve meslek, değer, eşya ve etkinlik bakımından gerçek bir seçme şansı vardır; yine, modern toplumda,

ihtiyaçlarının karşılanması bağlamında başka bireylerin mal ve hizmetlerine en yüksek ölçüde bağımlıdırlar. Modern toplum, ikinci olarak yeni teknolojik keşiflerin ve yenilik arzusunun bir sonucu olarak, değişimin sürekli ve giderek artan ölçülerde hızlı olduğu bir toplumdur. Modern toplum nihayet, bireyleri kendi çıkarlarının peşinden koşmaya ve kazanımlarını en yüksek düzeyde tutmaya özendirildikleri, teşvik edildikleri toplum türünü tanımlar. İşte bu durum, modern toplumda bireyleri uzmanlaşmaya ve kendilerinin en fazla çıkarına olan değişim ya da mübadelelerde bulunmaya sevk eder. Bu bağlamda, ihtiyaçların ve çıkarların karşılıklı bağımlılığı arttıkça, modern toplum, kişisel olmayıp giderek artan ölçülerde kitlesel kültürlerle yoğrulur.

Jeanniere'e (1994: 17-21) göre modern toplumun oluşumunda dört temel aşama, hatta devrim, vardır. Bunlar;

- Newton tarafından başlatılan ve doğrudan Tanrı tarafından yönetilen bir doğa yerine, kendi kendini yöneten ve insan tarafından müdahaleye açık bir doğa anlayışını getiren *bilimsel devrim*,
- Platon ve Aristo'dan beri yönetim biçimlerinden herhangi biri olarak kabul edilen demokrasiyi, iktidar kaynağını herhangi bir akıldışı kaynağın elinden alarak halkın eline veren, devletin rasyonel biçimde örgütlenmesinin tek yolu olarak, yegane yönetim biçimi haline getiren *siyasal devrim*,
- Akla aykırı, bilimsel yöntemle denetlenemeyen yapıların hükümlerinin reddi olarak sekülerizmin benimsenmesini içeren *kültürel devrim*,
- Bilim ve teknolojinin hayata büyük ölçüde dahil olmasıyla üretimin seri hale gelmesini sağlayan *endüstriyel devrim*.

Evreni Tanrının yarattığı fikri, ortaçağ dönemini anlamada temel fikirdir. Bu yaratıcı gücün desteklediğine inanılan yöneticiler ise sınırsız bir meşruiyet elde ediyorlardı. Örneğin Büyük Gregory, insanların büyük çoğunluğunun rehberlik yeteneğinden mahrum bulduklarını ve yöneticilerine boyun eğmeleri gerektiğini öne sürerken, Augustine, Hıristiyanların otorite sahiplerine değişmez bir bağlılık borçlarının bulunduğunu söylemişti (Ullman, 1967: 12-13). Peter Lombard, daha da açık şekilde, yönetimin daima haklı olduğunu, çünkü

liderlerin doğaları gereği diğer insanlardan üstün olduklarını iddia ediyordu. Daha da önemlisi, liderlerle sıradan halk arasındaki hiyerarşik ilişkinin Tanrının belirlediği doğal bir durum olduğu düşünülüyordu. Böylece toplumsal düzen sabit yasalarla düzenleniyordu. Bu şekilde hukuk sisteminin Tanrının zihnini yansıttığına inanılıyordu (Murphy, 1995. 19-20).

Ortaçağdan sonra ortaya atılan teorilerde, Descartes'in yalnızca 'açık ve kesin bir bilgi'nin değerli olduğu yolundaki deklârasyonuna uygun bir şekilde, bilginin Tanrıya imandan çok ampirik olaylardan çıkarılması gerektiği öne sürülüyordu. Wolin'e göre toplumsal dünya, 'duyular üstü' bir otoriteye başvurmaksızın, rasyonel ve duyumsal olmayan melekelerle bel bağlamaksızın yalnızca zeka (intellect) tarafından inşa edilmiştir (Wolin, 1960: 245).

Aydınlanmanın ilk habercilerinden olan Bacon, *Yeni Atlantis* başlıklı ütopyik risalesinde, bilginin muhafızı, ahlak yargıcı ve gerçek bilim adamı işlevlerini üstlenecek hikmet sahibi bilgelere oluşan bir topluluk öngörüyordu. Bunlar, toplumun günlük yaşamının dışında kalarak, onun üzerinde olağanüstü bir manevi iktidar uygulayacaklardı. Bacon'un yalnızca erkeklerden ve beyaz ırktan oluşan bu seçkin, ama kolektif bilgeliğinin karşısına, başka aydınlanmacılar, eşsiz çabaları ve mücadeleleri sonucunda akıl ve uygarlığı ister istemez gerçek bir kurtuluşun sınırlarına kadar götürecektir olan büyük düşünürlerin dizginlenmemiş bireyciliğini çıkarıyorlardı (Harvey, 1997: 27).

Aydınlanma boyunca geçerli olan anlayışın temel mantığı, belli bir otorite bulunmadığı için, bilgi kaynakları ve ortaya konan bilgiler konusunda bir anarşi olduğu, bu bilgisel anarşinin ise, ancak güvenilir bir bilgi kaynağının belirlenmesiyle düzelebileceği şeklindedir. Bu büyük belirleyici, -birinci bölümde 'büyük birleştirici' olarak anılmıştı- çeşitli düşünürlerce; devlet, akıl ve bilim, rasyonellik, kapitalizm vs. olarak kabul edilmiştir (Murphy, 1995 : 22-23).

Pozitivist bilim anlayışıyla oluşturulmuş bir toplumbilimin kurucularından Comte ve toplumun işbölümü doğrultusunda örgütlenmesi gerektiğini belirten Durkheim'in yanı sıra, modern sosyologlardan Parsons da, 'Hobbes'çi problem' olarak atıfta bulunduğu, 'düzen nasıl idame ettirilir?' sorunuyla meşgul olmuştur. Parsons, herhangi bir zamanda kaos doğabileceğinden korkuyordu. Bunu

önlemek için de yeni bir toplumsal imaj icat etti. Toplumu yapısal olarak birbirine bağlı, farklı parçaları olan bir sistem olarak tanımladı. Herhangi bir durumda insanların birbirlerinden bekledikleri davranışlar, karşılıklı rollerdir. Roller, toplumun temel yapılarıdır. Böylece toplum birbirine bağımlı bireylerden oluşur hale getirilmiştir ki bu da iş bölümüdür (Parsons, 1951: 36-45).

Parsons, toplumsal varoluşu, bir rol şebekeleri topluluğuna dönüştürmekle eleştirilmiştir. Mesela De Man, böyle bir sistemde kişilerin kuklalar ve otoriteye körü körüne uyan insanlar haline geldiklerini öne sürmüştür (De Man, 1984: 262-290).

Bürokrasinin merkezi teması, daha önce de belirtildiği gibi, insanların kurumlardan daha az rasyonel olduklarıdır. Böylece vatandaşları hizaya getirmenin daha etkili aracı, onları, iyi entegre edilmiş, istenir, herkesin faydası için oluşturulan bir kuşatıcı sistemin parçası olduklarına ikna etmektir. Parsons, böylece, toplumu bürokratize edecek zorunlu mantığı oluşturmuştur. Sonuç olarak, yurttaşların kamu tartışmalarından uzak durmaları ve bütün karar alma işlemini teknik uzmanlara bırakmaları istenir. Daha da önemlisi teknokratların bilimsel oldukları ve kişisel isteklerden etkilenmedikleri varsayılır (Berger, 1985: 52-72; Murphy, 1995: 31). Bu durum, aslında modernitenin temel mantığının değişmediğini gösterecek şekilde, gücünü herhangi bir odaktan alan, kararlarının doğrulukları sorgulanamayan yöneticilerin bulunduğu ortaçağ düşüncesini çağrıştırmaktadır.

Aydınlanmanın tarihi, bir bakıma onyedinci yüzyılın sonundan başlamaktadır. İngiltere'de dahil olmak üzere, kıta Avrupa'sının bütününde korporasyonlar esasında örgütlenmiş, hiyerarşik bir toplumsal yapıda geleneğin ve çoğu kutsal ya da dini değer ve ritüelin insan hayatının bütün toplumsal görünümüne karşılık verme esasında işlevselleşen bir kurumsal mekanizma, siyasal olarak bireylerin ancak çeşitli tabakalara dahil oluşu ya da olmayışı esasında tanınan haklar ve sahip olunan öncelik ve ayrıcalıklar, köylü topluluğun ya da kentsel locanın belirlediği bir mesleki tabakalaşma ve aristokrasi ile kilise ikilisinin kullandığı siyasal ve kamusal otoriteyle belirlenen bir toplumsal yapının varlığı söz konusuydu (Krieger, 1970: 115-136). Ancak

korporasyonlara dayalı bir toplumsal harita, yerine getirdiği işlevler ne kadar 'belirlenmiş' olursa olsun, yine de korporasyonların çeşitli öğeler nedeniyle giderek işlevsel bir farklılaşmaya uğraması dolayısıyla onsekizinci yüzyılın başından itibaren dağılmaya yüz tuttu. Bunun sonucu olarak kırdan kente, yerel korporasyonlardan merkezi korporasyonlara bir göç başladı. Böylece insanlar iktisadi konumlarını daha genel ve sürekli bir sürece bağlamış oluyorlardı (Çiğdem, 1997: 24).

Avrupa aydınlanmasının toplumsal temeli, endüstriye dayanmaktaydı. Emek gücü ve sermayenin makineleşmeyle birlikte üretim süreci içerisinde çoğaltılabilir ve tekrarlanabilir örüntüler olarak örgütlenmesi anlamında endüstrileşme, batı medeniyeti ve kültürünün gelişim çizgisi üzerinde önemli bir durak olarak değerlendirilmektedir. Doğrudan tabii bilimlerin neticesi olmaktan çok pratik zanaatkarlığı kolaylaştıran ve giderek endüstriye sokularak büyük ölçekli hale getirilen buluşların büyük bir kısmı da onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilmişti. İngiliz devletinin erken merkezleşmesi ve kırsal burjuvazinin ticari sistemi kurmadaki başarısıyla, ekonomik özgürlüğün yasal olarak güvence altına alınması, endüstriyel gelişmelerin arka planını teşkil eden önemli değişikliklerdi. Endüstriyel gelişmenin bütün Avrupa'daki genel eğilimi, bölgeler arası ve deniz aşırı ticaretten kaynaklanan ve çoğalan taleplere karşılık vermek, milli endüstrinin kırsal bölgelere yayılması, aynı endüstri alanlarındaki geniş toprak birimlerinin büyümesi ve 'sürecin genel karakterini değiştirmeksizin' teknik gelişmeleri endüstriyel sürece bölük pörçük de olsa uygulamak şeklindeydi (Çiğdem, 1997: 26).

Endüstriyel-teknik yapı, tek biçimleştirici bir sıra düzeni yaratmıştır. Ülkeden ülkeye hızla yayılmış ve ekonomiler ile devletler, ardından bunun bir sonucu olarak da, bireyler arasında çözülemez karşılıklı bağımlılıklar meydana getirmiştir (Jeanniere, 1994: 15; Mumford, 1996; 295).

Endüstriyel devrim, aydınlanmanın toplumsal temellerinin açığa çıkarılmasında önemli bir yer tutar. Örneğin 'eşitlik' gibi bir konunun nesnelere, artık toplumsal hiyerarşide yerleri, uzlaşmaya dayalı kurallar ve kuramsallaşmış durağan bir işbölümünün belirlediği toprak sahipleri ve köylüler değil; tüccarlar,

işçiler, öğrenciler, burjuvalar, erkini yitiren ruhban sınıfı ve aristokrasiyle, merkezi milli devlet bürokrasisidir. Bu değişikliğin yol açtığı toplumsal alışkanlık, endüstrinin ve endüstriye dayalı toplumsal örgütlenmenin ürünüdür. Çünkü bu örgütlenme biçimi, farklılaşmış bir işbölümüne ve bu işbölümü sürdüreceği yeni toplumsal aktörlere ihtiyaç duymaktadır (Çiğdem, 1997: 59-60).

Tönnies, toplumun 'cemaat'ten 'cemiyyet'e doğru değiştiğini belirtmiş, Durkheim da benzer bir yaklaşımla bu eğilimi mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru giden bir hareket olarak kavramlaştırmıştır. Weber ise, dünyanın giderek rasyonelleşmekte olduğunu ifade etmiştir. Bu sosyologların paylaştıkları şey, toplumsal hayatın karşı konulamaz biçimde, negatif yönde değiştiğidir. Yani, tek kılavuz olan verim motifiyle uyum içinde hem doğa hem de toplum sistematik olarak ruhsuzlaşmaktaydı. Nicelikleştirme, teknoloji ve sibernetiğin kullanımıyla birlikte varoluşun insani yanı aşırı ölçüde düzene sokulmuş olmaktadır. Bazı yorumcular, modern toplumun cansız bir iskeletten başka bir şey olmadığını söyleyecek kadar ileri giderler. Onlar, insanların kendi kurdukları tuzağa düştüklerini anladıkları için, dünyanın büyüünün çözüldüğünü öne sürmüşlerdir (Murphy, 1995: 253). Babbage ve Smith de rasyonelleşmenin zararlı politik sonuçlarını kabul etmekteydiler (Brown, 1984: 70-95).

Modern topluma önemli eleştiriler yönelten Ilich'e (1989: 54-56, 92-105) göre, endüstriyel üretim biçimi ve ilerlemeye olan inanç, toplumda bir kez egemen olduktan sonra, bir ürün türünden diğerine geçilebilir ama değerlerin kurumsallaşmasının önüne geçilemez. Böylesi bir büyüme, insanın, araçların mantığına teslim olarak tatmin araması biçimindeki yersiz talebi yaratır. Hayat dengesinin büyüyen endüstri dinamiğine gösterdiği direnci kırmak için, insanın gittikçe daha çok denetlenip yönlendirilmesi gerekir. Bu yönlendirme, eğitsel, tıbbi ve yönetsel tedavi biçimini alır. Eğitim, rekabetçi tüketiciler yaratır. Tıp, artık ihtiyaç duymaya başladıkları yönlendirilmiş çevrede varlıklarını sürdürmelerini sağlar. Bürokrasi ise, insanların anlamsız işleri yerine getirebilmesi için toplumsal denetim uygulamanın gerekliliğini yansıtır. Toplumsal denetim de ordu, polis gibi güvenlik önlemlerinin maliyetinin artması sonucunu doğurur. Bunların aşılması için, toplumu uzmanların insafına bırakan

bilimin kutsallıktan arındırılması, endüstriyel üretim biçiminin algılanma ve güdülenme üzerindeki tekeli yansıtan dilin yeniden keşfedilmesi, durmadan genişleyen bir üretim toplumunu destekleyen hukuksal prosedürün değiştirilmesi gerekmektedir.

Modern endüstriyel toplumlarda eşitlikçi bir yaşam tarzına doğru belirli bir eğilim vardır. Feodal ve diğer modern öncesi toplumlarla karşılaştırıldığında modern toplumların niteliği, toplumsal katmanlar arasındaki uzlaşmaya dayalı sınıflandırmaları zorlaştıran toplumsal hareketlilik derecesidir. Hem toplumsal hem de coğrafi hareketlilik, siyasi oluşumlar düzeyinde kendisini fırsat eşitliği ilkesine adanmış bir toplumda hiyerarşik yetkenin oluşturulmasını sorunlu hale getirir. Ayrıca kitle iletişimi ve tüketimin modern biçimleri, aylak bir toplum meydana getirdi. Bireylerin bu yeni metalden yararlanma kapasitesi, yüksek satın alma gücünün ve diğer kredi kolaylıklarının gelişmesiyle zenginleştirilmiştir. Bu nedenle, tüketim toplumunun büyümesi toplumsal burjuvalaşmayla yakından ilişkilidir. Zorunlu olarak seçkin standartlarının çürüyüşünü getiren, kültürün düzenlenmesi, gündemdedir. Kitle tüketim kültürünün ortaya çıkışı, ulusal kültür ve tecrübenin yine belli derecede düzenlenmesini doğuran kitle eğitiminin ve yeknesak eğitim sistemlerinin gelişmesiyle yakından ilişkilidir (Stauth ve Turner, 1994: 270-271).

Giddens (1998: 60-62), modern toplumları tanımlarken modernliğin dört temel kurumsal boyutunun bulunduğunu belirtir. Bunlardan ilki *kapitalizmdir*. Kapitalizm, özel sermaye mülkiyeti ile mülksüz ücretli emek arasındaki ilişki merkezinde yoğunlaşmış bir meta üretim sistemidir. Bu ilişki, bir sınıf sisteminin ana eksenini oluşturur. Kapitalist girişimcilik, fiyatların, yatırımcılar, üreticiler ve tüketiciler için aynı işaretleri oluşturduğu rekabetçi pazarlar için üretime dayanır. *Endüstriyalizmin* ana karakteristiği ise cansız maddi güç kaynaklarının mal üretiminde kullanımıdır. Makineler, bu üretim sürecinde merkezi rol oynar. Endüstriyalizm, insan etkinliğinin, makinelerin, hammadde ve ürün girdi-çıkıtlarının eşgüdümü için, üretimin (ve toplumun) belli kurallara göre örgütlenmesini öngörür. Böylece endüstriyalizm, sadece iş ortamını değil, ulaşım, iletişim ve gündelik ev yaşamını da etkiler. Modernliğin yükselişiyle oluşan üçüncü kurumsal boyut *gözetimdir*. Gözetim, gözetime konu olan

toplulukların siyasal alandaki etkinliklerinin denetlenmesini ifade eder. Bu, Foucault'un tartıştığı gibi cezaevleri, okullar veya açık çalışma alanları gibi doğrudan araçlarla olabileceği gibi, enformasyonun kontrolü gibi dolaylı yollardan da gerçekleştirilebilir. Son kurumsal boyut ise genelde bir ucu askeri güce dayanan *şiddet araçlarının kontrolüdür*.

Modern toplumda bir çok farklı zaman kavrayışı bir araya iliştilmiştir. Günlük kahvaltı ve işe gitmekten, şenlikler türünden mevsimsel kutlamalara, yaş günlerine, tatillere, spor sezonlarının açılışına kadar çevrimsel ve tekrarlanan hareketler, ilerlemenin genel etkisinin, bilinmez olana doğru bitmek tükenmek bilmeyen bir şekilde kulaç atma gibi görüldüğü bir dünyada, insana güven verir (Harvey, 1997: 228).

Giddens'e (1998: 14-15) göre, modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları, insanları geleneksel toplumsal düzen türlerinin tamamından eşit görülmedik bir biçimde söküp çıkarmıştır. Evrimciliğe göre 'tarih', insanlıkla ilgili olaylar karmaşasını bir tablo düzeni içerisine uydurmaya çalışan 'olaylar dizisi' yardımıyla anlatılabilir. Tarih, avcı ve toplayıcıların küçük, yalıtılmış kültürleriyle 'başlar', ürün toplayan ve hayvancılıkla uğraşan toplulukların gelişimine ve oradan da tarıma dayalı devletlerin oluşumuna kadar devam ederek batıdaki modern toplumların ortaya çıkışıyla sonuca varır.

Sonuç olarak ,modern toplumların genel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Düşünsel alanda; aydınlanma ilkelerinin geçerli hale gelmesi, bilimsel bilgi birikiminin oluşması, dini otoritenin zayıflaması, milli devlet duygularının gelişmesi,
- Toplumsal alanda; çalışma amacıyla kırdan kente göçün başlaması ve sosyal hareketliliğin artması, eğitimin ve okuryazarlığın artması, tarımsal alanda makine kullanımının artmasıyla üretimin de artması, uzmanlık gerektiren mesleklerin artması, ataerkil aile yapısının zayıflayarak kadının konumunun yükselmesi,
- Ekonomik alanda; tasarruf ve yatırım kavramlarının ortaya çıkması (bu aynı zamanda Weber'in protestan ahlakı dediği şeydir), üretimde makine

kullanımının yaygınlaşması, uzmanlaşma sonucu verimlilik artışı ve ekonomik büyümenin meydana gelmesi,

- Siyasal alanda; anayasacılıktan askeri yönetimlere kadar farklı yönetim şekillerinin ortaya çıkması, hem kamusal hem de özel alanda siyaset yapmanın tutarlılaştırılması, devletin yönetim organlarının artması ve yayılması, halkın yönetime katılması, iktidarın meşruiyetinin önem kazanması (Berger, 1964; 399; Smelser, 1964: 258-274; Black, 1986; Kerr vd., 1991: 82-95)

Modern toplumun yapısının genel olarak incelenmesinden sonra, modern hayat tarzının ortaya çıkardığı birey yapısının da, geniş olarak ele alınması gerekmektedir.

Modern düşünceye göre, geleneksel ve modern toplumlardaki birey yapıları arasındaki farklılıklar üç ana başlık altında incelenebilir (Yılmaz, 1996: 20):

- *Güvensizlik* : Geleneksel toplumda, aile toplumun temel birimi olup her aile kendine yeterli sayılmakta, kişi ancak kendi yakınlarına güvenmekte, bu durum da birlikte çalışmaya engel teşkil etmektedir.
- *Fatalizm* : Kişinin kendini kuşatan tabiat ve diğer şartlarla çevrili bulması ve durumunu düzeltmek için yapacak bir şey olmadığını düşünmesidir.
- *Empati* : Kişinin alıştığı-yaşadığı rol dışında kendini düşünebilmesidir. Geleneksel toplumlarda kişi alıştığı-yaşadığı rol dışında kendini düşünmemektedir. Modernleşmeyle birlikte bu yeteneğin (psikişik mobilitenin) arttığı belirtilmektedir.

Bunların yanı sıra, geleneksel bireyin, dünya hakkında sınırlı bilgi ve görüş sahibi olma, kişisel özellikleri geliştirme eksikliği, yenilikçilik eksikliği, sınırlı istek, sınırlı şeyleri algılayabilmek, hükümete sıkı bağlılık veya düşmanlık şeklinde özellikleri de vardır (Chodak, 1974: 33-39).

Geleneksel bireyin anılan özelliklerine karşılık, modern bireyin özellikleri ise, Inkeles tarafından, yeni deneylere açıklık, aile ve dini otorite gibi geleneksel otorite figürlerinden giderek artan bağımsızlık, ülke işleri ile siyasal lider,

sendikalar gibi modern kurum ve konulara artan ilgi, fatalizm ve pasifliğin azalması, bilim ve tıbbın etkinliğine inanç, kişinin yüksek mesleki mevkiler elde etmeye duyduğu hırs olarak belirtilmektedir (Tullis, 1973: 27-29).

Bir başka toplumbilimci Harrison ise modern insanın özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Yeni deneylere ve yeniliklere açık olma,
- Yaşadığı yakın dünyanın dışındaki olaylarla ilgilenme,
- Diğerlerinin fikirlerine yönelik daha demokratik bir tutum,
- Geçmişten ziyade geleceğe dönük olma,
- Çevremize hakim olabileceğimize ve amaçlarımıza ulaşabileceğimize inanç,
- Dünyanın hesaplanabilir ve kontrol edilebilir olduğunu kabul,
- Kadın ve çocuk gibi diğerlerinin de farkında olma,
- Bilim ve teknolojinin başarılı olacağına inanç,
- Aşkın adalet yerine dağıtıcı adalete inançtır (Harrison, 1988: 20-21).

Bronowski'ye göre modern dönemde bireyi ifade eden anahtar kavramlar, haz ve serbestlik idi. Doğal olarak, çağın ileriye doğru yürüyen insanları, bu ilerleyişlerinin teknolojik buluşlar yoluyla gerçekleştiriyorlardı (Bronowski, 1987: 110).

Modern bireyin bu şekilde belirtilen özellikleri, modern dönemin sonlarında birtakım değişikliklere uğradı. Bir diğer ifade ile, modern bireylerin, modernist kuramcılar tarafından belirtilen özelliklerinin geçerliliği, postmodern düşünürler tarafından sorgulanmaktadır. Bu sorgulamanın temel alanlarından biri de modern dönemin en önemli faaliyet alanı olan endüstriyel ortamlardır.

Geleneksel toplum, usta-çırak ilişkisine dayanırken, modern toplum, eğitimin yaygın olduğu, metafizik bilgi ve ritüeller yerine bilimsel bilginin hakim olduğu bir yapıya karşılık gelmekte, merkezi eğitim ve beceriye talep yaratmaktadır (Apter, 1973: 153). Toplumun değer yapısı da amaçsal anlatsal değerlerden araçsal değerlere doğru bir evrim geçirmektedir. Bu yöndeki toplumsal gelişmelerle birlikte, hayat standartlaştırılmakta, insan ilişkileri

kişisellikten uzaklaşmakta ve insanların otonomisini yok eden değişik bir tür yabancılaşma ortaya çıkabilmektedir (Chodak, 1973: 10).

Modern işletmelerdeki iş planlaması kavramı, katı bir işbölümü uygulamasını içeriyordu. Mesela Taylor, işyerini bir makineyle karşılaştırıyor, işçilerin de dişli çarklar silsilesi oluşturduklarını düşünüyordu. 1950'lerden sonra bilimsel bilgiye sahip yöneticilerin işletmeler için vazgeçilmez öneme sahip oldukları kabul ediliyor ve tüzel toplumun oluşmasıyla birlikte yönetim uzmanlarının sayısında büyük bir artış meydana geliyordu. Neticede işçiler ile yöneticiler arasında geleneksel olarak açık bir ayırım yapılmıştı. İşçiler, işyerinin girift yapısını bilmezler. Onlar yalnızca emirleri yerine getirmek üzere toplumsallaştırılmışlardır. Yöneticiler ise işyerinin tamamını bütünsel olarak görebilirler. Bu süreç sonunda sadece belirli görevleri yerine getiren ve bütün halde işi ve işyerini kavrayamayan işgörenlerde bir yabancılaşma başlar (Murphy, 1995: 151-152). Bu durum, Parsons'un toplumsal analizini hatırlatmaktadır. Toplumun, belirli rolleri yerine getiren insanlardan oluşan bir işbölümü içerisinde olduğunu iddia eden Parsons'a göre aksi halde kaos ortaya çıkacaktır. Ancak, tıpkı işyerinde de olduğu gibi, bunun sonucu da yabancılaşan bireyler olacaktır.

Kendiliğindenliğin kontrolüyle, modern zihni meşguliyetten yabancılaşma doğmaktadır. Verimlilik üzerinde odaklandıkları için, faydacı değerler en üstün değerlerdir. Özellikle de mantıksal katılık açısından, işbölümündeki herhangi bir iyileşme alkışlanır. İşçilerin makinelerin uzantıları olarak görülmeleriyle, hem çalışma hayatının hem de sosyal hayatın niteliği zarar görür. Formalizasyonun artması doğal bir eğilim değildir, bir gizli toplumsal kontrol aracıdır. İşin standartlaştırılması, işçileri hünersizleştirerek emek gücünün değerini düşürür. Aynı şekilde pekiştirilen işbölümü, eleştirel düşüncenin yaşama yeteneğini zayıflatmaya başlar (Murphy, 1995: 254-257). Böylesi bir rasyonelleşme süreci, bizzat bürokrasi yaklaşımının kurucusu Weber tarafından da, bireylerin rasyonel olmayan yapısını, yani arzularını, sevgilerini, tutkularını baskı altına alan bir 'demir kafes' oluşturduğu iddiasıyla, eleştirilmiştir (Demirhan, 1992: 61).

Modern düşünceye göre, insanlar yığını, eylemde bulunmaya ikna edilmelidir, fakat yalnızca iyi belirlenmiş parametreler içinde. İşçiler, işi verimli hale getirmek için basit hareketleri nasıl yapmaları konusunda eğitilirler. Fakat en tedirgin edici şey, okulların uysal bir işgücü yaratmanın anahtar aracı haline gelmesidir. Scudder (1986: 39-49), okulların, en önemli ürünleri durumundaki öğrencileriyle “fabrikalara” dönüştüklerini belirtmektedir. Bilgisayarların sınıflara olabildiğince girmesiyle birlikte, öğrencilerin, formel mantığı akıl yürütmeye eşitlemek dışında pek tercihleri yoktur. Ancak, Heidegger’in de işaret ettiği gibi, eleştirel analiz bu eğitim formundan doğamaz. “Hesaplayıcı düşünce, asla bitmez, kendi kendini toplar” ve “bu nedenle varolan her şeye egemen olan şey, anlamı tasarlayan düşünüş değildir” (Heidegger, 1966: 45-57). Eğitimin, modern simgelerin aktarımını sağladığı için öne çıkarıldığını belirten düşünürler de vardır (Yılmaz, 1996: 27).

Nietzsche’ye (1997: 190-220) göre modern insanlar, kendi ayakları üzerinde yürümeye mecbur bırakılmış, bilinci dışında tüm dürtülerini, güdülerini değersiz kılmışlardır. Düşünmeye, akıl yürütmeye, hesaplamaya ve tahmin etmeye, neden ve sonuç bulmaya zorlanmışlardır. Talihsiz bir varlığa dönüşmüşlerdir, çünkü, en zayıf, en yanılabilir organlarına, bilinçlerine güvenmek zorunda kalmışlardır. Doğanın mitlerden arındırılması, insanı dış düşmanlardan ve dolayısıyla dirençlerden yoksun bırakmıştır. Mitini yitiren her kültür, kendisine düşman bir hale gelmektedir. Tüm yaratıcılığını, doğal ve sağlıklı gelişmesini kaybetmektedir. Mitlerden yoksun kalan insan, tüm bir geçmiş karşısında kendisini aç hissetmekte ve umutsuzca köken arayışı peşinde koşmakta ve gündelik yaşamı değersiz kılmaktadır. Modern bilinç, insanın ihtiyaç duymayacağı bilgilerin peşinde koşmasını getirmiştir. Nihayette insan, toplumsal olarak soyut bir varlığa dönüştürülmüştür. İnsan, yalnızca edindiği statünün soyut tanımıyla tanımlanmaktadır.

Bir başka toplumbilimci Manheim, *Muhafazakar Düşünce* adlı eserinde, sanayileşmenin işbölümüne dayandığını, işbölümünün gelişmesi sonucu insanın makineye efendi olmasının son bulduğunu, makineyi kullanan insanların onunu mağduru olduğunu, işin gittikçe monotonlaşmasıyla işçilerin gelişme ve insanlık imkanlarından yoksun kaldığını ifade etmektedir. Genelde üretim

yönündeki gelişmelerin, insanların diğer yönlerini kısıtladığını, sanayi insanının, rönesans imajının karşıt tarzı olarak ortaya çıktığını, ticarileşmenin de insanları birbirine bağlayan bağların yok olmasına yol açtığını, pederşahi ve hiyerarşik kurallardan kurtulmanın kardeşlik pahasına elde edildiğini ve insanlar arası ilişkilerin sorumluluk ve duygu boyutunu yitirerek sadece ekonomik çıkar ilişkisine dayandığını, böylece eşit insanların işbirliği yerine rekabet eder pozisyona girdiklerini belirtmektedir (Bendix, 1977: 366-381).

Tocqueville ise çağdaş insanın iki zıt ihtirasla tutuştuğunu, bir yandan güdülmek isterken diğer yandan hür kalmak istediğini belirtmektedir. Bu süreçte; hepsi birbirine benzeyen basit ve sıradan zevkleri elde etmeye çalışan bir sürü insan ortaya çıkmakta, birbirinden ayrı yaşayan insanlardan her biri diğerinin kaderine yabancılaşmakta ve diğer vatandaşlarla bir arada olmalarına rağmen onları görememekte, aileler ve özel yaşam, insanın (iş dışındaki) bütün yaşantısını teşkil etmektedir (Tocqueville, 1962: 96-97).

Winds of Doctrine'de Santayana, modernizmin yıkıcı olduğunu öne sürer. Altını özellikle çizdiği şey, faydacı değerlerin toplumsal sahneye egemen olduğudur (Santayana, 1913: 25-57). Bu suretle her şey rasyonelleştirilir. Fakat, insani eylem negatif olduğu için, bu tür yokluk, bencillik belirli miktarda mal kazanılıncaya kadar normal sayılır. Umut, şevk ve arzu incelenmeleri ve kontrol edilmeleri zor olduğu için, irrasyonel diye gözden çıkarılır. Fakat ilhamsız ben, yalnızca dünyadaki nesnelere yansıtıcısı olabilir. Mümkün olan her şey taklittir. Gerçeklik içinde sınıflandırma, öğrenimin ve pratik başka her çabanın amacıdır. Zeka ise yalnızca bu amaç için kullanılır. Anlam problemi üzerine tefekkür, kesinlikle imkansızdır (Murphy, 1995: 256-257).

Postmodern yapısalcılara göre dil, ruhsuz bir nesneye dönüştürülemez ve bundan dolayı da insanları sistematize etmek mümkün değildir. Dilin düzeni yıkmaya yetenekliliğinden dolayı, eğer toplumun yeterli ölçüde düzene sokulması gerekiyor ise, insanlar kendi kendilerini baskı altına almalıdırlar. Sözün gelişi, yorumu gerektirmedikleri varsayılan talimatlar, işler ve politikalar, eleştirel düşünüşten doğan zorluklarla karşılaşılmasızın tamamlanacak ve icra edilecek biçimde birbirlerine bağlanır. Böylece dil formelize edilir, hatta

matematikselleştirilir. Her ne pahasına olursa olsun, dilin bir görevi tahrip etmesi önlenmelidir. Çünkü verimlilikteki düşüş, muhtemelen bu ihtiyatsız eylemin sonucu olacaktır (Bryant, 1985: 109-116). Dilin bu reddi, pratik açıdan yabancılaşmadan ibaret ders kitabı örneğidir. Bireyin dışındaki diğer kaynaklar gerçekliğin sınırlarını belirlerken, insani söylem baskı altına alınır. Kendi kendine yabancılaşma yoluyla insanlar, hayatlarının kontrolünü yabancı güçlere devrederler. Eğer sıradan insanlara bir kimlik kazandırılmak isteniyorsa, otorite sahipleri taklit edilmelidir. Otoriteler, böylece sorgusuz sualsiz herkes için rol modelleri şahsiyetler olarak hizmet görmeye başlar (Murphy, 1995: 258).

Diğer yandan, aydınlanma yüzyılıının sonucunda ortaya çıkan insan tipi, aydınlanmanın insan modelinden oldukça farklı olmuştur. Buna göre, aydınlanmanın akıl tarafından yönetilen, kendine güvenli, dışa dönük insan tipi yerine, daha çok duyguları tarafından yönlendirilen, tedirgin, yabancılaşmış ve içe dönük bir insan ortaya çıkmıştır. Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar* adlı eserinde tasvir ettiği bu insan tipi, evreni anlayan, dünya vatandaşı olmayı seçmiş bir insandan çok, kendisini anlamakta büyük zorlukları olan, değil dünyayla, kendisiyle bile barışık olmayan, kötümser bir insandır (Cevizci, 1999). Bu tespit, bir başka yorumu, Yunan efsanesinin kendine aşık kahramanı Narcissus'u hatırlatmaktadır. Tıpkı onun gibi, modern kimlik de, gerçeklik üzerine tefekkürden çıkarılan ikincil bir niteliktir yalnızca. Yeni narsisistler kendi varlıklarının gerçekliğinden bile kuşku duymaktadır. Bu tür insanlar, kendi varoluşlarını da sorgulayamayacaklardır (Lasch, 1978: 16).

Modernizm, akıl yoluyla insanın doğaya egemen olarak özgürleşeceğini savunmaktadır. Ama baskı kurarak egemenleşmek kendi içinde paradoksaldır. Horkheimer'e göre, bunun sonucu, insan üzerine egemenlik kurmaktır. İnsanın insan üzerine egemen olma arzusu, kendini araçsal bir mantık içerisinde ifade etmektedir. Horkheimer'i izleyen Frankfurt Okulu üyelerinden Adorno ve Marcuse, ileri kapitalizmin insan yaşamı ile ilgili her şeyi metalaştırmaya yönelik araçsal mantığına karşı çok kritik bir tavır almışlar ve bu projenin insanı özgürleştirme yerine 'tek boyutlu' (tüketim hayvanı- homo consumer) olmaya indirgediğini ileri sürmüşlerdir (Şaylan, 1999: 104; Marcuse, 1990: 8).

Stauth ve Turner'e göre ise, modern toplumsal sistemlerde kültürün doğası gereği çoğulcu, laik ve parçalı bir yapı vardır. İnsanların yaşam dünyalarının bu çoğulluğu inanç ve pratiğin kesin bir şekilde ayrılmasına yol açar. Özerk (olması gereken) bireyin, modern bir devletin tahakkümü altında, bürokratik düzenlemeler dünyasında kapana kısılması nedeniyle bireylik, bireysel özerklik, yalınlık, sahicilik ve kendiliğindenlik yitirilmiştir (Stauth ve Turner, 1994: 262-263).

Modern bireyin durumu, yalnızca aydınlanma yüzyılındaki ve sanayi devriminden sonra işyerlerindeki özellikleri ile değil, yirmibirinci yüzyılın başında, modern çağın en gelişmiş aşamasında, hala sahip olduğu özellikler ile de eleştirilmektedir. Modern birey, modernitenin amaçladığı şekliyle, özgürleşmek bir yana, düne kıyasla daha da bağımlı bir nesne haline gelmiştir. Dev örgütler, kompleks yapılar ve kitle iletişim araçlarının denetimindeki modern insan, adeta evcilleştirilmiştir. Modern zamanlarda iktidar seçkinleri ve despotik güçler, bu araçlar ve kurumlar kanalıyla düşünen insanları bir yığın haline getirmişlerdir. Modern insanın doğa üzerinde kurduğu haksız hakimiyet ve talan ise, çağımızda ilk kez gezegen ölçeğinde yaşanan ekolojik bir krize yol açmıştır (Canatan, 1995: 16).

Baudrillard ise, bilgilenme, kişi-toplum ilişkileri ve kişiliğin oluşması konularını çağdaş iletişim teknolojisi çerçevesinde irdeler. Televizyon programlarının, uydu yayınlarının ve reklamların nasıl ve ne biçim özneler veya toplum bireyleri oluşturduğunu, başta *The Precession of Simulacra* adlı makalesi olmak üzere, çeşitli yazılarında tartışır. Ona göre modern çağın gelişmiş iletişim araçları gerçek olmayan bir gerçek, bir 'hipergerçek' yaratarak insanların çevreyle ilişkilerini engellemekte, onların doğal ve sosyal etkileşim ağından kopmalarına ve yabancılaşmalarına neden olmaktadır. Ekrandaki mesajlardan ve görüntülerden yakın çevresinden etkilenmişçesine etkilenen birey, ona söylemi ve görüntüleri aktaranları gerçek yaşamda olduğu gibi doğrudan etkileyemez. Dolayısıyla bireyin bir yandan gerçek yaşamdaki aktif, etkilenen ve etkileyen, diğer yandan teknolojik ortamlarda kendisini içinde bulduğu pasif, etkilenen ama etkileyemeyen konumu onda önemli bir çelişki oluşturur. Bu çelişkili ve değişken durum, öznenin özgürlüğünü sınırlar ve

iletişim araçlarını kontrol edenlerin politik gücünün artmasına neden olur (Poster, 1988: 253-297). Sonuç olarak modern birey, ancak mensubu olduğu toplum ile birlikte ve onun mevcut yapısıyla varlığını sürdürmesine katkıda bulunduğu sürece anlamlı bir yapıdadır.

2.1.3. Postmodern Toplum

Postmodern, diğer bir deyişle modern sonrası toplum, değişik yazarlar tarafından postendüstriyel toplum, bilgi toplumu, kapitalist ötesi toplum, sanayi ötesi toplum, enformasyon toplumu, bilişim toplumu, üçüncü dalga toplumu, suretlerin üçüncü düzeni, yeni zamanlar, postkapitalist toplum gibi değişik şekillerde adlandırılmıştır (Lyotard, 1997; Aktan ve Tunç, 1998; Drucker, 1994; Bell, 1973; Kurtulmuş, 1996; Baudrillard, 1998; Bozkurt, 1997; Toffler, 1996; Hall ve Jacques, 1995; Belek, 1999). Literatürde özellikle bilgi toplumu açısından çok geniş kaynaklar mevcuttur. Aslında birbiriyle yakından ilgili olmalarına rağmen, bu bölümde, özellikle postmodern toplum ile ilgili yaklaşımlar incelenecektir.

Toplum, geleneksel yapıdan modern yapıya geçtiğinde, zihinsel özellikler, kişisel ilişki biçimi, kültür, toplumsal ilişkiler ve siyasal özellikler nasıl değişiyorsa, postmodern aşamaya geçilmesi de modernlikten belirli kopmaları içermektedir. Ancak bu değişime rağmen modernden gerçek bir kopmanın olup olmadığı konusunda anlayış birliği de bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bir geçiş toplumundan sözedilebilir (Yılmaz, 1996: 12).

1970'lerin sonlarıyla birlikte yeni postmodern toplumsal teoriler ortaya atılmaya başlandı. Toffler (1996), tarım ve sanayi toplumlarını anlatan birinci ve ikinci dalga toplumlarından sonra, yirminci yüzyılda, teknoloji, ekonomi, siyaset, aile hayatı, enerji kullanımı ve hayatın diğer alanlarına duyulan çağdaş ilginin üçüncü bir medeniyet kırılmasına işaret ettiğini ve üçüncü dalga toplumsal biçimlere geçişi haber verdiğini belirtmektedir. Bu dönemde değişimin hızı artmış ve insanlar sadece değişime değil, değişimin hızına da ayak uydurmak zorunda kalmışlardır.

Bell, Touraine, Drucker, Hall, Naisbitt ve Aburdene gibi düşünürler, sanayi sonrası toplum yaklaşımı çerçevesinde gerçekleşen dönüşümleri; hizmet sektörünün ağırlığının artması, sermayenin mülkiyetten bilgiye doğru geçirdiği dönüşüm, teknolojik gelişimin sanayiden elektroniğe kayması, beyaz yakalı işçilerin, bilim adamlarının ve profesyonellerin artması, küreselleşmenin sınırları ortadan kaldırması, ulus-devletlerin etkinliğinin azalması, eğitimin ve refahın yaygınlaşması, emek sürecinin esnekleşmesi şeklinde belirtmektedirler (Bell, 1973; 1974; Touraine, 1995; Drucker, 1994; Hall, 1995; Naisbitt ve Aburdene, 1990).

Baudrillard, yeni toplum, kültür, deneyim ve öznellik biçimlerinin ortaya çıktığı, taklitler ve suretler üreten bir toplum betimlemesi yaparken, Lyotard, modernitenin büyük umutlarının sona erdiğine ve geçmişin totalleştirici toplumsal teorilerini ve devrimci siyasetini sürdürmenin imkansızlığına işaret eden bir postmodern durum betimlemesi yapmaktaydı (Kellner, 1994: 228).

Baudrillard'a (1991: 1-61) göre, modern endüstri toplumunun anahtar kavramı üretimken, postmodern toplumda, 'taklitler' toplumsal düzene egemen olmaya ve toplumu 'hipergerçeklik' olarak oluşturmaya başlamıştır. Enformasyon ve medyaların çoğalmasıyla kitleler kayıtsız bir sessizlik içerisine gömülmüşlerdir. Ona göre suretler, belli tarihsel aşamalarla toplumsal hayat üzerinde baskı kurmuşlardır. İlk kez ortaçağda hiyerarşik düzenin rönesans ile sarsıldığı dönemde *suretlerin ilk düzeni* ortaya çıkmıştır. Suretlerin doğayı temsil ettiğinin ya da doğal hakları ve yasaları cisimleştirdiğinin kabul edildiği bu evrede 'doğal değerler yasası' egemendi. *Suretlerin ikinci düzeni* sonsuz yeniden üretilebilirliğin endüstriyel suret ya da seriler biçiminde dünyaya sunulduğu sanayi devrimi sürecinde ortaya çıktı. Bu dönemde üretim mekanikleşir ve kitle nesnelere oluşun seriler imal edilir. Otomasyon, insani emek gücünü taklit etmektedir. Bu dönemde 'endüstriyel değer yasası' egemendir. *Suretlerin üçüncü düzeninde* bundan böyle, ne birincide olduğu gibi bir orijinalin sahtesinden oluşun bir dünya, ne de ikincide olduğu gibi saf bir seriler dünyası söz konusudur. Bu, taklit modellerin dünyayı oluşturmaya başladığı taklit aşamasıdır. Böylece toplum, kapitalist üretimi bir toplumdan

artık bütünsel bir denetimi hedefleyen neo-kapitalist sibernetik bir düzene doğru hareket eder (Kellner, 1994: 231-232).

Lyotard'a (1997: 12) göre, toplumlar, post-endüstriyel olarak bilinen çağa girdikçe, bilginini statüsü değişmektedir. Postmodern toplum, bilgisayarlar, enformasyon, bilimsel bilgi, ileri teknoloji, yani, bilim ve teknolojideki yeni ilerlemelerden kaynaklanan hızlı değişme toplumdur. Her şeydeki geçici sözleşmeler postmodern yaşayış tarzının temel göstergeleridir. Lyotard, büyük anlatıların iflas ettiği, hakikat ve güzelliğin yerine etkililik, adaletin yerine başarı gibi değerlerin geçtiği bir toplumu betimlemektedir.

Baudrillard'a (1991: 1-61) göre, postmodernizmin ıslah etmek istediği şey, toplumsal varoluşun doğası gereği bir soyutlama ortaya çıkardığı düşüncesidir. Toplumun ezeli ve ebedi yasalarla yönetilen kişi dışı bir yapı olmadığına ısrar ederler. Dahası, modern dünyada bu tez önemsizleştirilmişse de, toplumsal ilişkiler diyalogdan doğarlar. Yirminci yüzyılın 'tüzel toplumu'nda ahlak ilkeleri sahtekar politikacılar veya televizyon vaizlerince izah edilen yavan sözlerden başka bir şey değilken, kişiler maldırlar. Çok uzun süredir kişiler, toplumun taleplerini yerine getiren bir 'sessiz çoğunluk' olarak tasarlanmaktadır.

Gerçekten erdem, toplumsal olarak buyurulan tarzlarda eylemde bulunmakla özdeşleştirilmeye başlanmıştır. Fakat postmodernistler kişilerin, toplumu feda etmeksizin kendi kimliklerini geliştirebileceklerini ileri sürmektedirler. Bir başka deyişle, kişisel arzu genel refahla birleştirilebilir. Postmodernistlere göre özgürlük, düzene saldırı değildir. Özgürlük ve düzen, baskıya yol açmayan bir tarzda, bir araya getirilmelidir. Aksi halde, toplum daha çok bozulacaktır (Murphy, 1995: 134).

Postmodernistlere göre otorite, sözün gelişi, Tanrısal hak veya genetik özelliklerden doğmaz, toplumsal atanmışlıktan doğar. Lefort (1986: 268-272), bu bağlamda ilgi çekici şu gözlemi yapmaktadır: 'Yeterlilik ve güç, ayrı şeylerdir'.

Postmodern toplumun yapısını analiz eden toplumbilimciler iki kısma ayrılabilir. Yukarıda görüşleri aktarılan düşünürler, daha çok ekonomik ekseninde gerçekleşen dönüşümleri ele almışlardır. Bu nedenle içinde bulunulan yirminci

yüzyıl toplumunu sanayi sonrası toplum, kapitalist ötesi toplum, bilgi toplumu, yeni zamanlar gibi değişik şekillerde adlandırmışlardır. Ekonomik alandaki dönüşümleri esas alan yaklaşımlar, modern dönemden mantıksal bir farklılaşma içermemektedirler. Buna karşın, konuya kültürel açıdan yaklaşan düşünürler ise toplumun postmodern yönünü daha bir belirgin şekilde vurgulamaktadırlar.

Buna göre, postmodern toplumun özellikleri de şu şekilde özetlenebilir:

- Bilgisayar, enformasyon, bilimsel bilgi, ileri teknoloji ve benzeri öğelerle şekillenen bir toplumdur. Her şeyden önce teknolojinin yarattığı imajlar ve teknokratların kontrolü söz konusudur.
- Postmodern bir toplumda belirleyici öğeler, kişisel hoşgörü, arzu ve tüketici bir kitlenin varlığıdır. Tüketim kaygılarının eşitlik ilkesinin önüne geçtiği bu toplumda tüketim doruk noktasına varmıştır.
- Maddi sermayenin yerini bilgi ve insan sermayesi almaktadır.
- Mal ve hizmetlerin üretimi yerine bilginin üretimi yapılmaktadır.
- Modern toplumdaki kamu ve özel kuruluşlar yerine gönüllü kuruluşlar ortaya çıkmıştır.
- Modern toplumda bilimsel ilgi alanları fizik ve kimya bilimleri iken, postmodern dönemde kuantum fiziği, moleküler biyoloji ve çevre bilimleri dikkat çekmektedir.
- Modern siyasette politik sistem temsili demokrasi iken, postmodern siyasette katılımcı demokrasi ön plana çıkmıştır. Sanal devlet tartışmaları gündemdedir.

Postmodernite ile yeni bir insan tipi de ortaya çıkmıştır. Evrensel akıl yerine, insan öne geçmiştir. Siyaset bilimci Rosenau, postmodern bireyi, aşkın normlardan, insani değerlerden, topluluk kurallarından özgür olmayı arayan birey olarak tanımlamaktadır. Ona göre postmodern birey, rahat ve esnektir, duygu ve hislerine yöneliktir, 'kendin ol' tutumuna sahiptir, aktif bir insandır ve anlam için kendi kişisel yolunu izler. Gerçek iddiasında bulunmaz, sürekli olan yerine geçici olanı tercih eder. Gelenek ve eskiyle barışıktır. Egzotik, kutsal ve

nadir olana olumlu bakar. Genel ve evrensel olan yerine yerele yöneliktir. Güçlü tek bir kimliğin yokluğuyla karakterize edilir ve tek bir referans noktasına sahip olmayan bir kişidir (Rosenau, 1992: 53-56).

Modern endüstriyel uygarlığı beraberinde çok üretilen az tüketen, arzularını bastırıp kendini kontrol eden, çalışmayı ibadet kabul eden bir 'püriten' bir etiğe sahipken, postmodern birey, arzularını öne çıkartan, üretmeden tüketimi hedefleyen 'hedonist' bir etiğe yönelmiştir (Bozkurt, 2000: 5).

Postmodernistler, insanların kendilerine dönmelerine imkan veren bir eğitim programı sağlarlar. Toplum, düalizmin kabulü bunalıma yol açmadan önce asıl durumuna getirilir. İnsanlar kabul veya reddetmeksizin kendi hayatlarını yaşayabilirler. Postmodernistler, kültürün yaşamasına imkan verirler. Toplumsal hayatın her boyutu insan ruhunun tezahürüdür. İnsanlar hayatlarının sorumluluklarını taşımalıdır (Murphy, 1995:274-275).

2.2. ÜRETİM YAPISINDAKİ DÖNÜŞÜMLER

Bu bölümde, modernden postmoderne gerçekleşen dönüşümün örneklendirilmesi açısından, bu dönüşümün işletmelerin temel faaliyetlerinden olan üretim alanındaki yansımalarına, bir önceki bölümde esas alınan tarihsel dönemlerle paralellik oluşturacak şekilde, kısaca değinilecektir.

2.2.1. Basit Üretim

Basit üretim, geleneksel döneme ait bir üretim yöntemidir. Basit birtakım aletler yardımıyla, atölye tarzı üretim mekanlarında, *imalat* (manufacture) sözcüğünün de köken olarak ifade ettiği gibi, el ile gerçekleştirilen bir üretim şeklini ifade etmektedir. Geleneksel dönemde tarım ve hayvancılık gibi yaygın geçişme yolları yanında imalata dayalı sektörün payı çok fazla değildi. (Heaton, 1995: 121). Üretimin bu şekli, her şeyden önce düşük bir üretim hacminde ve

yüksek maliyetlerle gerçekleştirilmekteydi. Üretim sürecinin bütün sorumluluğu hem iş sahibi hem de çalışan konumundaki girişimcilerdeydi. Çalışanlar, özellikle son dönemlerdeki lonca teşkilatlanmalarında olduğu gibi, yüksek nitelikli kişilerdi ve her müşteri için ayrı özelliklerde mamuller söz konusuydu (Akgeyik, 1998: 47-48; Belek, 1999: 51-52).

2.2.2. Taylorizm

Taylorizm, F. W. Taylor'un 1911'de yazdığı *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* adlı eseriyle ortaya koyduğu, işletmecilik alanında bilimsel ilkelerin uygulanmasını içeren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, emek sürecinin mümkün olduğunca katı standartlara sahip bölümlere ayrılmasının verimliliği artıracığını iddia ediyordu (Harvey, 1997: 145).

Sanayi devriminden sonraki dönemlerde çalışma mekanları artık fabrikalardı ve yapılan birçok çalışmaya rağmen işçilerin işlerine karşı bir yabancılaşma içinde olmalarının ve dolayısıyla verim düşüklüğünün önüne geçilememiştir. Böylesi bir verim düşüklüğünü önlemek için bilimsel yönetim yaklaşımına göre çalışmaktan kaytaran işçilerin daha sıkı şekilde denetlenerek daha etkin çalıştırılmaları gerekiyordu. Taylorizm sayesinde makineler, çalışanları kontrol etmenin aracı haline gelmişlerdi (Kumar, 1999: 33). Yönetim biliminin temellerinin atıldığı bu dönemde Taylor (1997) verimliliği artırmak için üç önemli ilke geliştirmişti:

- Emek sürecinin becerisizleştirilmesi, basitleştirilmesi, bu anlamda bütün üretim sürecinin parçalanması,
- Emek sürecinin dehumanize edilmesi, beyin çalışmasının üretimden alınarak, planlama düzeyinde merkezileştirilmesi. Kol ve kafa emeklerinin tamamen ayrılması,
- İşçinin yaptığı işin her aşamasının yönetimce planlanması ve bu planın işçiye direktifler biçiminde iletilmesidir.

Taylorizm, aslında, üretim sistemi olmaktan daha ziyade bir yönetim sistemi olarak kabul edilir. Bir çok açıdan eleştirilse de (Grint, 1998: 215-220)

bilimsel yönetim, daha sonra yapılan katkıların da yardımıyla, Drucker'in belirttiği gibi, bir verimlilik devrimi sağlamış (Drucker, 1994: 55) ve kapitalist büyümenin temel felsefesini oluşturmuştur.

2.2.3. Fordizm

Fordizm, emek ve teknolojinin örgütlenmesi anlamında Taylorizmden sonraki aşamadır. Modern dönemin en önemli özelliklerinden olan kitlesel üretim Fordizmin eseridir. Taylorizmin yönetim alanında geliştirdiği ilkeler, Fordizm ile üretime uygulanmıştır. Taylorizm emeğin makine başındaki örgütlenmesini dile getirirken, Fordizm, emekle birlikte makineli sistemin fabrika sistemi içinde yeniden düzenlenmesinin ifade etmektedir. Fordizm, ekonomik düzlemde, Taylorizmin tersine, yalnızca ilişkilerle sınırlı olmayan; üretim ve tüketimin kalıplarının belirlenmesi, piyasa koşullarının yeniden düzenlenmesi gibi daha geniş bir çerçeveyi dile getirmektedir (Belek, 1999: 60). Ford'a özgü olan ve Fordizmi son tahlilde Taylorizmden ayıran şey, vizyonuydu. Kitle üretiminin yeni bir sistem, emeğin denetiminde ve yönetiminde yeni bir politika, yeni bir estetik ve psikoloji, tüketime dayalı bir toplum, kısacası, rasyonelleştirilmiş, modernist, popülist yeni bir tür demokratik toplum demek olduğunu açıkça görmesiydi (Harvey, 1997: 148).

Taylorizm, işçilerin makinelerle olan ilişkileri üzerine düzenlemeler getiriyordu. Ancak farklı süreçlerden ve farklı makinelerle üretilen parçaların bir araya getirilmesinden oluşan üretim sürecinde, verim düşüklüğü, koordinasyon eksikliği nedeniyle, yine de vardı. Henry Ford, bu sorunları ortadan kaldıracak olan seri üretimi gerçekleştirdi ve kendi anıyla anılan bu önemli üretim sistemini geliştirdi. Bu sistemde, bir montaj hattının bir yanından hammaddeler girmekte ve hattın sonundan tamamlanmış otomobiller çıkmaktaydı. Böylece Ford'dan önce sipariş esasına göre basit yöntemle üretilen maliyeti yüksek otomobillerin yerini, kitle halinde üretildiği ve fazla ustalık gerektirmediği için maliyeti düşük otomobiller aldı (Akgeyik, 1998: 49).

Henry Ford, 1914 yılında kurduğu otomobil fabrikasında işçilere sekiz saatlik çalışma karşılığında beş dolar ücret vermeye başlayarak, sadece üretimde değil, çalışma hayatının düzeninde de önemli değişiklikler getiriyordu. Ford, yeni bir tür toplumun, büyük şirketlerin elindeki gücün doğru uygulanması halinde kolayca kurulabileceğine inanıyordu. Sekiz saatlik, beş dolarlık işgücüyle hedeflenen, sadece işçinin son derece üretken montaj hattı sisteminin gerektirdiği disipline uymasını sağlamak değildi. Bu uygulama, aynı zamanda, işçilerin, büyük şirketlerin gittikçe daha büyük miktarlarda piyasaya sürmeye hazırlandıkları kitle üretimi ürünlerini tüketmek için yeterli bir gelire ve boş zamana sahip olmalarını sağlamayı hedefliyordu. Ama bu, işçilerin paralarını doğru sarf etmeyi bildiklerini varsayıyordu. Bu yüzden Ford 1916'da, kitle üretimi ürünlerinin yarattığı 'yeni insan'ın, sermayenin ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun olabilmesi için ahlaki bakımdan dürüstlüğe, iyi bir aile hayatına, aklı başında (yani alkol tüketiminden kaçınan) ve 'rasyonel' bir tüketim kalıbını uygulayacak kapasiteye sahip olmasını sağlamak amacıyla, çoğu göçmen olan 'ayrıcalıklı' işçilerinin evlerine sosyal hizmet uzmanları ordusu gönderiyordu (Şaylan, 1999: 116-118; Harvey, 1997: 148).

Genel olarak Fordizmin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Üretim mekanları fabrikalardır.
- Sabit tezgahın yerini yürüyen bant almış ve üretim kitleselleştirilerek üretim süreci standartlaştırılmıştır.
- Ürünler standartlaştırılmıştır. Bu, her parçanın ve görevin de standartlaştırılabileceği anlamına gelmektedir.
- Görevlerin standartlaşmasıyla sadece belli işleri yapan yeni makineler geliştirilmiştir.
- Kitlesele üretimle maliyetler azaltılmış, üretim hızlandırılmış ve fiyatlar düşürülmüştür.
- Ücretler yükseltilmiş ve çalışma saatleri azaltılmıştır.

- Fordist sektörler, doğurgan büyüme yetenekleriyle, ekonominin diğer sektörlerine oranla büyümede başı çeken sektörler olmuşlardır. Seri üretimle başlayan bu büyümeye 'fordist büyüme' adı verilmiştir.
- Fordist organizasyon 'hegemonik', yani yayılmacıdır. Fordist yapılanmanın dışında kalan organizasyonlar fazla dayanamamışlardır.
- Fordizm sadece iş yaşamı ve araçlarından ibaret değildir. Aynı zamanda politik, kültürel ve tabii ki ekonomik alanda da etkili bir sistemdir.
- İlk defa Fordizm ile insanlar salt geçinmek için değil, biriktirmek için de çalışmayı başlatmışlardır (Murray, 1995: 47; Allen vd., 1992: 237; Akgeyik, 1998: 50-51; Belek, 1999: 61-65; Kurtulmuş, 1996: 181; Boyer ve Durand, 1997).

Fordist üretim sistemi, 1950 ve 1960'lı yıllarda altın çağını yaşadı, fakat 1970 ve 1980'li yıllarda gerilemeye başladı. Fordizmin standart ürünleri değişmeye başlayan tüketim tercihlerine uyum sağlayamıyordu. Büyük stok maliyetleri oluşmaya başlamıştı. Kalite maliyetleri kalite kontrolü yapılması nedeniyle yüksekti. Sistemin işlemesi için gereken katı hiyerarşi çalışma ortamını kötü etkiliyordu. Fordizmin bir zamanlar üstünlük nedeni olan bütün bu özellikler, farklı ürün yelpazesi sunan, sıfır stokla çalışan, toplam kalite uygulayan ve yalın organizasyona sahip şirketlerin ortaya çıkışıyla, dezavantaj haline geldi.

Toplumsal alanda da standartlaşmış kitle tüketiminin ve kamu hizmetlerinin hayatı renksizleştirdiği, yerleşim yerlerinin ruhsuz yapılara dönüştüğü gibi birtakım kültürel eleştirilerin yanında, ülkemizin de içinde bulunduğu üçüncü dünyada, kalkınma, yoksulluktan kurtuluş ve Fordizmle tam bütünleşme vaat eden, ama uluslararası sermayeyle aktif bir işbirliğini seçen çok varlıklı bir yerli seçkiler grubu dışında, halka yaşam standartlarında ve hizmetlerde pek küçük kazanımlar dışında yerel kültürlerin imhasını, baskı ve kapitalizmin çeşitli hakimiyet biçimlerini getiren bir modernleşme süreci konusunda duyulan hoşnutsuzlukları da belirtmek gerekir. Ancak bütün bu problemlerine rağmen fordizm, gelişmiş ülkelerde, 1973'teki derin ekonomik

daralmaya kadar etkisini sürdürmüştür (Harvey, 1997: 162-163; Akgeyik, 1998: 52-53; Kumar, 1999: 73-74; Özel, 1998: 108-109).

2.2.4. Postfordizm

Fordizmin anılan sorunları, bir başka otomobil üreticisi Toyota'nın geliştirdiği, kendi adıyla da anılan, sistemle aşılmaya çalışıldı. Literatürde Toyotaizm (Boyer ve Durand, 1997), yalın üretim (Akgeyik, 1998), esnek uzmanlaşma (Kurtulmuş, 1996; Kumar, 1999), esnek birikim (Harvey, 1997), esnek üretim (Şaylan, 1999) gibi değişik şekillerde adlandırılan postfordizm, hem Fordizmin ölçek ekonomisine dayalı düşük maliyet hedefini gerçekleştirecek, hem de yukarıda belirtilen bazı sakıncalarını ortadan kaldıracak şekilde değişen tüketici taleplerine uyum sağlayacak, çalışma şartlarını çalışanlar lehine düzenleyecek bir sistemdir. Bu sistemin anahtar kavramı esnekliktir. Postfordizmde esneklik kavramı iki ayrı alanda ele alınmaktadır: Üretimde esneklik ve istihdamda esneklik (Kurtulmuş, 1996: 178).

Esnek üretim sistemi, tanım olarak; otomatik olarak materyal alan, kaynak kullanımını dinamik olarak dengelemek için merkezi bilgisayar kontrolü bulunan, sayısal kontrollü makineler topluluğudur. Böylece sistem, kendisini, parçaların üretimindeki, montajındaki ve ürün çıkışındaki değişikliklere, otomatik olarak adapte edebilir (Belek, 1999: 68-69). Bunun pratik örneği, Toyota'nın uyguladığı, bir üretim hattında birden fazla otomobil modelinin üretilmesidir.

Esnek çalışma sistemi ise kendi içerisinde sayısal esneklik, fonksiyonel esneklik, çalışma süresi esnekliği, ücret esnekliği, işyeri esnekliği ve iş yasaları esnekliği gibi farklı açılımlara sahiptir:

- *Sayısal esneklik* kavramı literatürde, dış esneklik veya istihdam esnekliği olarak da geçmektedir. Buna göre işletmeler, yapıları ve faaliyet alanlarına göre, her zaman ihtiyaçları olan çekirdek işgücü, belli dönemlerde ihtiyaç duyulan geçici işgücü, belli alanlarda ihtiyaç

duyulan uzman danışmanlar gibi farklı türde işgörenlerle çalışabileceklerdir.

- İç esneklik olarak da adlandırılan *fonksiyonel esneklik*, değişen teknolojik şartlara, iş yüküne ve üretim metotlarına uyum sağlamak amacıyla, işgücünün işletme içinde değişik işleri yapabilmesi ve çeşitli görevleri üstlenebilmesidir. Bu da yüksek vasıflı işgücüne olan talebi artırır ve işgören eğitimine, işbaşında sürekli öğrenmeye yönelmeyi gerektirir.
- *Çalışma süresi esnekliği*, çalışanların değişen gün ve saatlerde, değişik sürelerle çalışabilmelerini ifade etmektedir. Esnek zamanlı çalışma, uygulamada, özellikle hizmet sektöründe, işyerinin müşteri yoğunluğunun günün farklı saatlerindeki değişimlerine göre çalışanların da farklı sayılarda ve sürelerde bulundurulması şeklinde görülebilmektedir.
- *Ücret esnekliği*, işletmelerin ücret yapısını ve düzeyini değişen işgücü piyasasına ve piyasa ekonomisi şartlarına göre ayarlayabilmesidir. İşyerlerinde, sabit saat ücreti sistemi yerine çalışanlara performansları doğrultusunda değişken ücretler ödenmesi, çalışanların birbirlerinin ücretlerini bilmemesi gibi uygulamalar ücret esnekliğine örnek olarak gösterilebilir.
- Uzaklaştırma stratejileri olarak da anılan *işyeri esnekliği*, uygulamada, bazı işlerin işletme dışındaki taşeronlara yaptırılması (outsourcing) ve bazı tür işlerin işletmede fiilen bulunmaksızın yapılabilmesi şeklinde görülmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında, çalışma mekanlarının atölye ve fabrika aşamalarından sonra bürolara, hatta daha da ötelere taşındığı söylenebilir. Örneğin 'ev çalışması' kavramı Amerika'da yaygınlaşmaya başlayan esnek bir işletme ve iş anlayışı türüdür. Giderek, işlerin işletmeler dışında yapılması fikrinin ve imkanının yaygınlaşacağı kabul edilmektedir.
- Son olarak da bütün bu esneklik türlerinin hem işletme sahiplerinin, hem de çalışanların menfaatlerine aykırı olmayacak şekilde

uygulanabilmesi için *iş yasaları esnekliğinin* de sağlanması gerekmektedir (Köstekli, 1999: 144-148; Karakoyunlu, 1999: 278; Gorz, 1993: 129-147; Belek, 1999: 81-88; Harvey, 1997: 170-176; Handy, 1997: 17-19; Toffler ve Toffler, 1996: 41-48; Hall, 1995: 107).

Sonuç olarak, postfordizmin genel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Üretim, arza ve geniş stoklara bağlı olmaktan ziyade talep kökenlidir.
- Hem mamul, hem de süreçte fonksiyonel esnekliğe ulaşılmaya çalışılmaktadır.
- Teknik olarak hızlı değişim ve örgütsel olarak zamanında üretim anlayışı benimsenmektedir.
- Sistem, çok vasıflılık ve çok görevlilik yaklaşımını benimsemektedir. Buna, özellikle talebe hızlı cevap vermede ve fonksiyonel esnekliğe ulaşmada ihtiyaç duyulmaktadır.
- Kalite denetimi, çalışanların aktif katılımı ile yapılmaktadır.
- Çalışanlardan yüksek sorumluluk bilinci içinde hızlı cevap verme stratejisi ve üretim tasarımına katkıda bulunmaları beklenmektedir. Ayrıca, mühendislerden atölyelerde çalışmaları ve günlük problemleri yerinde çözmeleri istenmektedir.
- Çalışanlar sürekli geliştirme (kaizen) süreci içinde geniş bir şekilde yönetime katılmaktadırlar (Akgeyik, 1998: 55).

2.3. PAZARLAMA ALANINDAKİ DÖNÜŞÜMLER

Ticari faaliyetlerin tarihi, tarım toplumuna geçilmesiyle başlamıştır. İnsanların üretim faaliyetinde bulunmaya başlamalarıyla önce takas ekonomisi, mübadele aracı olarak paranın kullanılmaya başlanmasıyla da satış faaliyetleri başlamış oldu (Güvenç, 1996: 203-218). Bilimsel anlamda pazarlama faaliyeti ise sanayi devriminden sonra ortaya çıkmıştır (Odabaşı, 1995: 5). İşletmelerin üretimden sonraki faaliyetleri olan satış ve/veya pazarlamanın da geleneksel, modern ve postmodern dönemde geçirdiği evreler kısaca incelenecektir.

2.3.1. Kişiye Özel Satış (Customization)

Geleneksel dönemde, atölye basit üretim tekniği uygulanıyordu ve mal talebi tüketici siparişlerine bağlıydı. 'Basit Üretim' bölümünde de anıldığı üzere, üretilen mallar tamamen tüketici istekleri doğrultusunda şekilleniyordu ve her bir ürün birbirinden farklıydı.

2.3.2. Üretim ve Satış Yönlü Pazarlama (Mass Marketing)

Modern dönemde pazarlama anlayışı iki ana dönemde incelenebilir: Üretim yönlü pazarlama ve satış yönlü pazarlama. Sanayi devriminden sonra yaşanan verimlilik devrimi ile fabrikalarda seri üretime geçildi. Rekabetin olmadığı bu ilk dönemde işletmeler ne üretirlerse satabiliyorlardı. İşletmelerle müşteriler arasında, çoğu zaman, doğrudan bir bağlantı da bulunmuyordu. Bu dönemde Henry Ford'un T model siyah otomobili çok büyük miktarlarda satışlar gerçekleştirmişti. Üretim yönlü pazarlama anlayışında temel felsefe 'ne kadar üretirsen o kadar satarsın' şeklinde özetlenebilir. İlerleyen dönemlerde pazara yeni firmaların girmesi ve aynı özellikte ürünlerin farklı üreticilerce pazara sunulması sonucu firmalar, satış artırıcı çabalara yönelmeye başladılar. Reklam çalışmaları ile ürünlere talep oluşturulmaya ve tüketici tercihleri yönlendirilmeye çalışıldı. Artık firmalar her üretebildiklerini satamıyorlardı. Temel felsefe, 'neyi ne kadar satabilirsen onu o kadar üret' şeklinde değişti (Odabaşı, 1995: 6-7; Yükselen, 1998: 17-19; Tek, 1999: 11-18).

2.3.3. Kitlesel Kişiselleştirme (Mass Customization)

Yirminci yüzyılın sonlarında, üretimin postfordist anlamda örgütlenmesine paralel şekilde, pazarlama anlayışında da dönüşümler olmuştur. Toplam Kalite Yönetimine benzer şekilde Toplam Müşteri Memnuniyeti-*Total Customer*

Satisfaction (Plenert, 1995: 117-118) ve *Tüketiciizm-Consumerism* (Tuzcuoğlu, 2000: 167) gibi yeni yaklaşımlarla tüketici, pazarlama ve üretim faaliyetinin merkezine oturmuştur.

Pazar yapılarında, postmodernizmin de temel kavramları arasında yer alan bir parçalanma-*fragmentation* (Odabaşı, 1996: 3-6) ve çeşitlilik-*diversity* (McKenna, 1991: 107-109) söz konusudur. Böylesi bir parçalanma, günlük yaşantıda kullanılan çok sayıda üründe kendini en açık biçimde göstermektedir. On yıl önce birkaç marka diş macunu tek bir türde üretiliyorken, bugün onlarca marka diş macunu ve aynı markanın çok sayıda farklılaştırılmış ürünleri (anti-tartarlı, florürlü, çürük önleyici, tam koruma vs.) piyasaya sürülebilmektedir. Marka isimleri aracılığıyla her ürün geri kalandan bağımsız görünür ve tüketiciye bağımsız olmanın deneyimini sunar. Büyük alışveriş merkezlerinde farklı kültürlere ve alt kültürlere ait ürünler bir arada bulunabilir (Odabaşı, 1996: 3-6). Böylece kitlesel pazarlamadan uzaklaşmış ve kitlenin her birine ayrı ayrı, tek tek, veri tabanı ve pazarlama bilgi sistemleri gibi diğer yöntemlerle yaklaşmayı öngören, kiteselleştirmeme-*demassification* akımı sonucu, niş (nokta) pazarlama veya mikro pazarlama uygulamaları, kuponsal, sipariş üstüne, tam pazar dilimlemesi gibi yollarla, kişiye özel ürünler sunulmaya başlanmıştır (Tek, 1999: 59).

Ancak bu durumun iki sakıncası vardır. Birincisi, kişiye özel üretim, basit üretim dönemindeki gibi maliyeti artıracaktır. İkincisi, müşteriler çok fazla sayıda ürünü, kataloglardan da olsa, incelemekten ve aralarında seçim yapmak için zaman kaybetmekten hoşlanmayacaktır. Bu durumda en iyi çözüm, müşterinin kendi talebini kendisinin dizayn etmesi olacaktır. Bugün gelişmiş bilgisayar programları ile müşterilerin ev dekorasyonundan mimariye, bilgisayara kadar bir çok üründe müşterilerin kendi taleplerini şekillendirmeleri mümkün olabilmektedir. Aynı şekilde postfordist üretim teknikleri ile de birbirinden farklı ürünler seri şekilde üretilmekte ve maliyetler düşük tutulabilmektedir. Buna göre, herhangi bir işletmenin müşterisinin isteklerine uygun özel bir ürünü üretmesi kişiye özel üretim-*customization*, her bir müşterinin isteğine uygun ürünün rutin olarak üretilmesi ise kitlesel olarak kişiye özel üretim, kısaca

kitlesele kişiselleştirme-*mass customization* olarak tanımlanmaktadır (Yüksel, 1999: 213-214).

2.4. YÖNETİM TEORİSİNDEKİ DÖNÜŞÜMLER

Yönetim teorisi açısından bakıldığında, işletmelerin yönetim tarzlarının, içerisinde buldukları toplumsal koşullardan etkilendiği açıktır. İnsanlar, yaşantılarını, kültürel değerleri doğrultusunda yönlendirmektedirler. Bu değerler ve insanların içerisinde buldukları sosyo-ekonomik şartlar karşılıklı etkileşim içerisindedirler (Şişman, 1994: 41-49). Dolayısıyla, insanların zihinsel yapıları, yaşadıkları ortamı şekillendirdikleri pratiklere de yansımaktadır. Yönetimin bilim olarak ortaya çıkışı, modernizmin toplumsal projesinin en son ve en mükemmel aşamasına geçtiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Yönetim biliminin bu aşamada bir sonuç olarak mı, yoksa bu çabanın önemli bir aracı olarak mı kabul edileceği problemi de, çözümünü, 'ya öyle, ya böyle' şeklindeki modern yaklaşımdan ziyade, 'hem öyle, hem böyle' şeklindeki postmodernist karşılıklı etkileşim kavramı içerisinde bulacaktır.

Kökünü, önceki kısımlarda ele alınan üretim ve pazarlama gibi çok eskilere dayansa da, yönetim faaliyeti bir bilim olarak, sanayi devriminden sonra ortaya çıkmıştır. Bu bölümde, postmodern yönetim düşüncesi öncesi son aşamada, bir çok kaynakta mevcut olduğu şekliyle, yönetim biliminin gelişimine kısaca değinilecektir. Ancak bir farklılık, her ne kadar yönetim biliminin gelişim süreci içerisinde klasik, neo-klasik ve modern dönemler ayrı ayrı bulunmakta ise de, bu çalışmanın yaklaşımı açısından, anılan her üç dönemin de 'modern yönetim düşüncesi'nin evreleri olarak kabul edilmesidir.

İkinci bölümün önceki konuları olan sosyo-ekonomi, üretim ve pazarlama alanlarındaki dönüşümler, modern öncesi, modern ve modern sonrası dönemler olmak üzere üç temel tarihsel dönemde incelenmişti. Bu bölümün son konusu olan yönetim teorisinin ise, modern öncesi döneme girilmeyerek, yalnızca modern dönemdeki gelişimi, kronolojik açıdan ve katkıda bulunanlar açısından

kısaca incelenecek, modern sonrası (postmodern) yönetim ve örgüt yaklaşımı ise, üçüncü ve son bölümde ele alınacaktır.

2.4.1. Klasik Yönetim Yaklaşımı

Klasik yönetim yaklaşımı yönetimin bilim olarak ele alındığı ilk dönemdir. Kendi içinde üç ayrı döneme ayrılır. Birinci dönem, 1900'lerin başlarında F.W.Taylor'un Bilimsel Yönetimin İlkeleri adlı kitabıyla ortaya konulan *Bilimsel Yönetim Yaklaşımı*'dir. Bilimsel yönetim işletmelerde işlerin yapılmasının bir tek en iyi yolu olduğunu kabul ediyor ve bu yöntemi bulup uygulamaya çalışıyordu. Bir sonraki dönemde Henry Fayol, *Yönetim Süreci Yaklaşımı* ile Taylor'un ilkelerini geliştirdi. Taylor, sadece üretim organizasyonu ile ilgilenirken Fayol, işletmelerin bütün faaliyetlerini incelemeye çalışmış ve planlama, organizasyon, yöneltme, koordinasyon ve kontrol olarak bilinen yönetim sürecini oluşturan faaliyetleri ortaya koymuştur. Üçüncü yaklaşım da *Bürokrasi Yaklaşımı*'dir. Max Weber, otoritenin merkezileşmesi, işbölümü, uzmanlaşma, belirlenmiş ve yazılı ilke ve yöntemler, gayri şahsi ilişkiler, rasyonel personel seçimi ve yasal yetkiye dayanan bürokrasinin, kurumlar için en uygun yönetim biçimi olduğunu iddia etmiştir. Klasik teori, örgütleri bir makine gibi ele alması ve insan olgusuna hiç önem vermemesi nedeniyle eleştirilmiştir (Koçel, 1998: 120-139; Efil, 1999: 29-38; Baransel, Tarihsiz: 115-186; Hodgetts, 1997: 19-28; Ülgen, 1993: 16-20; Certo, 1992: 35-42; Morgan, 1998: 23-37).

2.4.2. Neo-klasik Yönetim Yaklaşımı

Davranışsal yaklaşım olarak da bilinen neo-klasik yaklaşımın en önemli özelliği, klasik teorinin eksik bıraktığı insan unsurunu inceleme konusu yapmasıdır. Davranışsal yaklaşım, insanın yapısını araştırarak, onu organizasyon için en verimli hale getirmeye çalışmıştır. Bu yaklaşım da çeşitli aşamalardan geçirmiştir. İlk olarak, Elton Mayo tarafından, 1924-1930 yılları

arasında gerçekleştirilen *Hawthorne Araştırmaları*, işçilerin verimliliklerini fiziksel faktörlerin değil, sosyal faktörlerin etkilediğini göstermiştir. Çalışanların davranışları yanında yöneticilerin davranışları da, *İnsan İlişkileri Hareketi*'nin ilk teorisyenlerinden McGregor tarafından incelenmiş ve yöneticilerin; insanların çalışmaktan hoşlanmadıklarını, sorumluluk sahibi olmadıklarını ve çalıştırılmaları için zorlanmaları gerektiğini düşünen X Teorisi ile insanların aslında çalışmayı sevdiğini, tembel olmadıklarını ve gerekli şartlar oluşturulduğu takdirde verimli çalışacaklarını düşünen Y Teorisi gibi iki farklı bakış açısına sahip olduklarını iddia edilmiştir. Daha sonra Herbert Simon'un karar alma davranışı, Chester Barnard'ın ve Rensis Likert'in davranışsal faktörler, Chris Argyris'in kişisel faktörler üzerindeki çalışmalarıyla *Örgütsel Davranış Yaklaşımı* ortaya çıktı (Koçel, 1998: 146-153; Efil, 1999: 38-57; Baransel, Tarihsiz: 215-304; Hodgetts, 1997: 29-39; Ülgen, 1993: 23-26; Certo, 1992: 43-44).

2.4.3. Modern Yönetim Yaklaşımı

Modern yönetim yaklaşımı içerisindeki ilk uygulamalar, 2. Dünya Savaşı sırasında askeri amaçlarla gerçekleştirilen yöneylem araştırmalarının 1950'li yıllarda işletme yönetiminde karşılaşılan karmaşık sorunların çözümlenmesinde kullanılmasıyla başlamıştır. Kantitatif tekniklerin işletmeye uygulanmasını içeren bu çalışmalarla *Yönetim Bilimi Yaklaşımı* gelişti (Ülgen, 1993: 27; Certo, 1992: 45; Hodgetts, 1997: 49-50).

Modern yönetim döneminin en önemli gelişmelerinden biri de *Sistem Yaklaşımı*'dir. Fizikçi ve biyolog Ludwig von Bertalanffy, 1920'lerde başlattığı Genel Sistem Teorisi konusundaki çalışmalarını 1972 yılındaki ölümüne kadar sürdürdü ve her türlü sisteme uygulanabilecek matematiksel bir model geliştirdi. Bu model birçok olayı farklı şekillerde incelemektense tek bir bakış açısıyla çözümlenmeler yapmanın daha kolay olacağı varsayımına dayanıyordu. Sosyoloji alanında da Talcott Parsons'un çalışmalarıyla paralel şekilde sistem yaklaşımı, her sistemin birbiriyle ilişkili parçalardan, birimlerden, alt sistemlerden

meydana geldiğini, bu parçaların birbirleriyle ve çevreyle etkileşim içerisinde bulunduğunu belirterek, işletmeleri, birer makine olarak gören klasik ve neoklasik yaklaşımlardan farklı biçimde, birer organizma olarak ele almıştır. Böylece işletmelerin hem iç hem de dış çevreleri bulunduğu ve bu çevrelerle girdi-süreçleme-çıkı döngüsü içerisinde sürekli etkileşimde bulunduğu ortaya konmuştur. Ayrıca sistem yaklaşımı yönetim literatürüne; açık ve kapalı sistemler, alt ve üst sistemler, entropi ve negatif entropi, girdi-çıkı-geribildirim, dinamik denge, statü ve roller gibi yeni kavramlar kazandırmıştır. Durumsallık yaklaşımı ise, son bölümde geniş olarak inceleneceği gibi, postmodern bakış açısının izlerini taşıyan ilk yaklaşımdır. Bu yaklaşım, bir tür organizasyon yapısının her zaman, her yerde ve durumda verimli olamayacağını savunmaktadır (Koçel, 1998: 160-170; Ülgen, 1993: 28-36; Efil, 1999: 59-64; Certo, 1992: 49-52; Hodgetts, 1997: 373-381; Morgan, 1998: 45-54).

BÖLÜM SONU NOTLARI

- GÜRSAKAL, Necmi** (1999); "Yeni Bilim", **Bilgi & Toplum Dergisi**, S. 2, İstanbul.
- TOFFLER, A. ve TOFFLER, H.** (1997); "Önsöz", der. GIBSON, Rowan (1997); **Geleceği Yeniden Düşünmek**, 1. Basım, Sabah Ya., İstanbul.
- DRUCKER, Peter F.** (1994); **Kapitalist Ötesi Toplum** (Çev. ÇORAKÇI Belkıs), 1. Basım, İnkılap Ya., İstanbul.
- TOYNBEE, Arnold** (1978); **Tarih Bilinci** (Çev. ?), 1. Basım, Bateş Ya., İstanbul.
- KISHLANSKY, Mark vd.** (1995); **Societies and Cultures in World History**, Harper Collins, New York.
- ŞENEL, Alaeddin** (1995); **İlkel Topluluktan Uygar Topluma**, 1. Basım, Bilim Sanat Ya., Ankara.
- TOFFLER, A. ve TOFFLER, H.** (1996); **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak** (Çev. DICLELİ Zülfü), 1. Basım, İnkılap Ya., İstanbul.
- BRAIDWOOD, Robert J.** (1995); **Tarih Öncesi İnsan** (Çev. ALTINOK Bilgi), 1. Basım, Arkeoloji ve Sanat Ya., İstanbul.
- CHILDE, Gordon** (1994); **Toplumsal Evrim** (Çev. BALCI Cemal), 1. Basım, Alan Ya., İstanbul.
- GIDDENS, Anthony** (2000a); **Sosyoloji** (Çev. ÖZEL Hüseyin vd.), 1. Basım, Ayraç Ya., Ankara.
- SOROKIN, Pıtırım A.** (1997); **Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri** (Çev. TUNÇAY Mete), 2. Basım, Göçebe Ya., İstanbul.
- SANDER, Oral** (1999); **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 7. Basım, İmge Ya., Ankara.
- McNEILL, William H.** (1994); **Dünya Tarihi** (Çev. ŞENEL Alaeddin), 3. Basım, İmge Ya., Ankara.

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali ve KÖKER, Levent (1991); İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 1. Basım, İmge Ya., Ankara.
- TOFFLER, Alvin (1996); Üçüncü Dalga** (Çev. SEDEN Ali), 3. Basım, Altın Ya., İstanbul.
- HUBERMAN, Leo (1995); Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla** (Çev. BELGE Murat), 3. Basım, İletişim Ya., İstanbul.
- DUBY, Georges (1995); Ortaçağ İnsanları ve Kültürü** (Çev. KILIÇBAY M. Ali), 2. Basım, İmge Ya., Ankara.
- LE GOFF, Jacques (1999); Ortaçağ Batı Uygarlığı** (Çev. GÜVEN Hanife ve GÜVEN Uğur), 1. Basım, Dokuz Eylül Ya., İzmir.
- CEVİZCİ, Ahmet (1999); Paradigma Felsefe Sözlüğü**, 1. Basım, Paradigma Ya., İstanbul.
- JEANNIERE, Abel (1994); "Modernite Nedir?"**, (Der. KÜÇÜK Mehmet), **Modernite Versus Postmodernite**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- ULLMAN, Walter (1967); The Individual and Society in the Middle Ages**, Methuen, London'dan nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- WOLIN, Sheldon S. (1960); Politics and Vision**, Little Brown, Boston'dan nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- HARVEY, David (1997); Postmodernliğin Durumu** (Çev. SAVRAN Sungur), 1. Basım, Metis Ya., İstanbul.
- PARSONS, Talcott (1951); The Social System**, Free Press, New York'dan nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.

- DE MAN, Paul (1984); The Rhetoric of Romantism**, Columbia University Press, New York'tan nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- BERGER, Peter L. (1985); Modernleşme ve Bilinç** (Çev. CERİT Cevdet), 1. Basım, Pınar Ya., İstanbul.
- KRIEGER, Leonard (1970); Kings and Philosophers 1689-1789**, W. W. Norton Co., USA'dan nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- ÇİĞDEM, Ahmet (1997); Aydınlanma Düşüncesi**, 1. Basım, İletişim Ya., İstanbul.
- MUMFORD, Lewis (1996); Makine Efsanesi** (Çev. ORUÇ Fırat), 1. Basım, İnsan Ya., İstanbul.
- BROWN, Robert (1984); The Nature of Social Laws**, Cambridge University Press, Cambridge'den nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- ILLICH, Ivan (1989); Şenlikli Toplum** (Çev. KOT Ahmet), 2. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- STAUTH, Georg ve TURNER, Bryan S. (1994); "Nostalji, Postmodernizm ve Kitle Kültürü Eleştirisi"**, (Der. KÜÇÜK Mehmet), **Modernite Versus Postmodernite**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- GIDDENS, Anthony (1998); Modernliğin Sonuçları** (Çev. KUŞDİL Ersin), 2. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- BERGER, Morroe (1964); The Arab World Today'den nakleden, YILMAZ, Aytekin (1996); Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.

- SMELSER, Neil J.** (1964); "Toward A Theory of Modernization", (Ed. ETZIONI Eva-Amitai), **Social Change**, 'den nakleden, **YILMAZ, Aytakin** (1996); **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- BLACK, Cyrill E.** (1986); **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, (Çev. GÜMÜŞ Fatih), 1. Basım, TİB Ya., İstanbul.
- KERR, Clark** (1991); "Sanayileşmenin Mantığı", (Der. SEZAL İhsan), **Sosyoloji Yazıları**, 1. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.
- YILMAZ, Aytakin** (1996); **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- CHODAK, Szymon** (1974); **Social Development**, Oxford Press'den nakleden, **YILMAZ, Aytakin** (1996); **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- TULLIS, F. Lamond** (1973); **Politics and Social Change in Third World Countries**, Wiley'den nakleden, **YILMAZ, Aytakin** (1996); **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- HARRISON, David** (1988); **The Sociology of Modernization**, London'dan nakleden, **YILMAZ, Aytakin** (1996); **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- BRONOWSKI, Jacob** (1987); **İnsanın Yükselişi** (Çev. GÖKER Aykut), 1. Basım, V Ya., Ankara.
- APTER, David E.** (1973); "Political System and Developmental Change", (Ed. TURNER Holt), **The Methodology of Comparative Research**'den nakleden, **YILMAZ, Aytakin** (1996); **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- DEMİRHAN, Ahmet** (1992); **Modernlik**, 1. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.

- SCUDDER, John R. (1986);** "Excellence in Education: Production or Productivity", (Ed. MURPHY J. W. ve PARDECK J. T.), **Technology and Human Productivity**, Quorum Books, Westport'dan nakleden **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsametdin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- HEIDEGGER, Martin (1966); Discourse of Thinking**, Harper and Row, New York'dan nakleden' **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsametdin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- NIETZSCHE, Friedrich W. (1997); Tragedyanın Doğuşu** (Çev. EYÜBOĞLU İsmet Zeki), 4. Basım, Say Ya., İstanbul.
- BENDIX, Reinhard (1977); Nation Building and Citizenship**'den nakleden, **YILMAZ, Aytekin (1996); Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- TOCQUEVILLE, Alexis de (1962); Amerika'da Demokrasi** (Çev. TİMUR Taner)'den nakleden, **YILMAZ, Aytekin (1996); Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- SANTAYANA, George (1913); Winds of Doctrine**, Scribner's, New York'dan nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsametdin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- BRYANT, Christopher G. A. (1985); Positivism in Social Theory and Research**, St Martin's Press'den nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsametdin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- LASCH, Christopher (1978); The Culture of Narcisism**, Norton'dan nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsametdin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- ŞAYLAN, Gencay (1999); Postmodernizm**, 1. Basım, Imge Ya., Ankara.

- MARCUSE, Herbert (1990); Tek Boyutlu İnsan (Çev. YARDIMLI Aziz), 2. Basım, İdea Ya., İstanbul.**
- CANATAN, Kadir (1995); Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme, 1. Basım, İnsan Ya., İstanbul.**
- POSTER Mark (1988); Jean Baudrillard: Selected Writings, Standford University Press'den nakleden, DOLTAŞ, Dilek (1999); Postmodernizm Tartışmalar ve Uygulamalar, 1. Basım, Telos Ya., İstanbul.**
- LYOTARD, Jean F. (1997); Postmodern Durum (Çev. ÇIĞDEM Ahmet), 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.**
- AKTAN, Coşkun Can ve TUNÇ, Mehtap (1998); "Bilgi Toplumu ve Türkiye", Yeni Türkiye Dergisi, Yıl 4, Sayı 19, Ankara.**
- BELL, Daniel (1973); The Coming of Post-Industrial Society, Basic Books, New York.**
- KURTULMUŞ, Numan (1996); Sanayi Ötesi Dönüşüm, 1. Basım, İz Ya., İstanbul.**
- BAUDRILLARD, Jean (1998); Simulakrlar ve Simulasyon (Çev. ADANIR Oğuz), 1. Basım, Dokuz Eylül Ya., İzmir.**
- BOZKURT, Veysel (1997); Enformasyon Toplumu ve Türkiye, 2. Basım, Sistem Ya., İstanbul.**
- HALL, Stuarth ve JACQUES, Martin (Der.) (1995); Yeni Zamanlar (Çev. YILMAZ Abdullah), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.**
- BELEK, İlker (1999); Postkapitalist Paradigmalar, 2. Basım, Sorun Ya., İstanbul.**
- TOURAINÉ, Alain (1995); Modernliğin Eleştirisi (Çev. TUFAN Hülya), 2. Basım, Yapı Kredi Ya., İstanbul.**
- NAISBITT, John ve ABURDENE, Patricia (1990); Megatrends 2000 (Çev. GÜVEN Erdal), 1. Basım, Form Ya., İstanbul.**

- KELLNER, Douglas (1994);** "Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar", (Der. KÜÇÜK Mehmet), **Modernite Versus Postmodernite**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- BAUDRILLARD, Jean (1991);** **Sessiz Yiğınların Gölgesinde** (Çev. ADANIR Oğuz), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- LEFORT, Claude (1986);** **The Political Forms of Modern Society**, Cambridge'den nakleden, **MURPHY, John W. (1995);** **Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- ROSENAU, P. M. (1998);** **Postmodernizm ve Toplum Bilimleri** (Çev. KÜÇÜK Mehmet), 1. Basım, Ark Ya., Ankara.
- BOZKURT, Veysel (2000);** **Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği**, 1. Basım, Alesta Ya., Bursa.
- HEATON, Herbert (1995);** **Avrupa İktisat Tarihi** (Çev. KILIÇBAY Mehmet Ali), 1. Basım, İmge Ya., Ankara.
- AKGEYİK, Tekin (1998);** **Stratejik Üretim Yönetimi**, 1. Basım, Sistem Ya., İstanbul.
- KUMAR, Krishan (1999);** **Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları** (Çev. KÜÇÜK Mehmet), 1. Basım Dost Ya., Ankara.
- TAYLOR, Frederick W. (1997);** **Bilimsel Yönetimin İlkeleri** (Çev. AKIN H. Bahadır), 1. Basım, Çizgi Ya., Konya.
- GRINT, Keith (1998);** **Çalışma Sosyolojisi** (Çev. BOZKURT, Veysel vd.), 1. Basım, Alfa Ya., İstanbul.
- MURRAY, Robin (1995);** "Fordizm ve Postfordizm", (Eds. HALL Stuart ve JACQUES Martin), **Yeni Zamanlar**, 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.

- ALLEN, John vd. (Eds.) (1992); Political and Economic Forms of Modernity, Politiy Press, USA.**
- BOYER R. ve DURAND P. (1997); After Fordism, McMillan, London'dan nakleden, ÖZEL, Mustafa (1998); Liderlik Sanatı, 1. Basım, İz Ya., İstanbul.**
- ÖZEL, Mustafa (1998); Liderlik Sanatı, 1. Basım, İz Ya., İstanbul.**
- KÖSTEKLİ, Şeyma İpek (1999); "Esneklik ve Sendikal Politikalar-I", Kamuoyunda Esneklik, MESS, 1. Basım, MESS Yayın no:311, İstanbul.**
- KARAKOYUNLU, Erdoğan (1999); "Hem İşçi Hem de İşyeri Korunmalı", Kamuoyunda Esneklik, MESS, 1. Basım, MESS Yayın no:311, İstanbul.**
- GORZ, Andre (1993); Kapitalizm Sosyalizm Ekoloji (Çev. ERGÜDEN Işık), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.**
- HANDY, Charles (1997); "Belirsizlikte Anlam Bulmak", (Ed. GIBSON Rowan), Geleceği Yeniden Düşünmek, 1. Basım, Sabah Ya., İstanbul.**
- HALL, Stuart (1995); "Yeni Zamanların Anlamı", (Eds. HALL Stuart ve JACQUES Martin), Yeni Zamanlar, 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.**
- GÜVENÇ, Bozkurt (1996); İnsan ve Kültür, 7. Basım, Remzi Ya., İstanbul.**
- ODABAŞI, Yavuz (1995); Pazarlama İletişimi, 1. Basım, Anadolu Ün., Ya., Eskişehir.**
- YÜKSELEN, Cemal (1998); Pazarlama İlkeler Yönetim, 1. Basım, Detay Ya., Ankara.**
- TEK, Ömer Baybars (1999); Pazarlama İlkeleri, 8. Basım, Beta Ya., İstanbul.**
- PLENERT, Gerhard (1995); World Class Manager, Prima Publishing, Rocklin.**
- TUZCUOĞLU, K. Selçuk (2000); "Bilinçlenen Tüketici ve Tüeticizm Akımı", (Ed. Mediacat Ya.), Her Yönüyle Pazarlama İletişimi, 1. Basım, Ankara.**

ODABAŞI, Yavuz (1996); "Postmodernizm, Pazarlama ve Tüketim", **Pazarlama Dünyası**, Kasım/Aralık 1996, İstanbul.

McKENNA, Regis (1991); "Marketing in an Age of Diversity", (Ed. DOLAN Robert J.), **Strategic Marketing Management**, Harvard Business School Publishing, Boston.

YÜKSEL, Berrin (1999); "İşletme-Müşteri İlişkilerini Kişisel Boyuta İndirgemedede Kitlesele Kişiselleştirme (Mass Customization) Stratejisinin Rolü", **DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 1, S. 3, Kütahya.

ŞİŞMAN, Mehmet (1994); **Örgüt Kültürü**, Anadolu Ün. Eğt. Fak. Ya., Eskişehir.

KOÇEL, Tamer (1998); **İşletme Yöneticiliği**, 6. Basım, Beta Ya., İstanbul.

EFİL, İsmail (1999); **İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon**, 6. Basım, Alfa Ya., İstanbul.

BARANSEL, Atilla (?); **Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi C. I**, 3. Basım, İ. Ü. İşletme Fak. Yayın no:257, İstanbul.

HODGETTS, Richard M. (1997); **Yönetim Teori Süreç ve Uygulama** (Çev. ÇETİN Canan ve MUTLU Esin Can), 1. Basım, Der Ya., İstanbul.

ÜLGEN, Hayri (1993); **İşletmelerde Organizasyon İlkeleri ve Uygulaması**, 2. Basım, İ. Ü. İşletme Fak. Yayın no:258, İstanbul.

CERTO, Samuel C. (1992); **Modern Management**, Fifth Edition, Allyn and Bacon, USA.

MORGAN, Gareth (1998); **Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor** (Çev. BULUT Gündüz), 1. Basım, MESS Yayın no: 280, İstanbul.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POSTMODERN YÖNETİM DÜŞÜNCESİ VE YÖNETİM TEORİSİNE KATKILARI

Postmodernizm, ilk bölümde de belirtildiği gibi, bütüncül bir teori veya kuram değildir. Modern dönemin başlangıcından günümüze kadar olan dönemde ortaya konan modern-ötesi yaklaşımlar, postmodern bir söylemin varlığını göstermektedir. Bu söylem, ikinci bölümde de kısaca örneklenebilir. Bu söylem, bir çok alanda yansımalar bulmuştur. Postmodernizmin yönetim ve örgüt çalışmaları açısından etkilerinin incelenmesi, öncelikle postmodernizmin tanımları açısından bir tercih yapma sorununu gündeme getirmektedir.

Postmodernizmin, modern-sonrası şeklinde tarihsel bir yaklaşımla ele alınması, kronolojik olarak, postmodernizmin başladığı ve modern dönemin sona erdiği iddia edilen 1970'li yıllardan sonrasının 'modern-sonrası', yani postmodern dönem olarak kabul edilmesini gerektirecektir. Böyle bir yaklaşım, postmodernizmin ortaya çıkışını, başka bazı faktörlerle birlikte asıl olarak, Toffler'lerin tarihsel dönemlendirmelerine temel kabul ettikleri şekliyle, insanlık

tarihindeki önemli dönüşümlerin belirleyici faktörlerinin, zenginlik üretme tarzlarında meydana gelen değişiklikler olduğu (Toffler A. ve Toffler H., 1997), günümüzde meydana gelen bilgi devriminin ve teknolojik alandaki gelişmelerin de yeni bir toplumsal yapı oluşturduğu (Mutlu, 1997; Saroğlu, 1999) anlayışına dayandırılacaktır. Bu durumda, yönetim ve organizasyon alanında son otuz yılda gerçekleşen dönüşümler, örgütsel ekoloji, öğrenen örgütler, matris örgütler, şebeke örgütler, yalın örgütler, yığılım örgütler, sanal örgütler vb. gibi organizasyon yapılarının ve toplam kalite, değişim mühendisliği, stratejik yönetim, benchmarking, outsourcing, empowerment, downsizing, takım çalışması, değerlerle yönetim vb. daha bir çok yönetim tekniklerinin de postmodern olarak kabul edilmelerini gerektirecektir. Bu durumda, postmodern bir yönetim kuramından ve postmodern yönetim tekniklerinden bahsetmek mümkün olacaktır. Böyle bir yaklaşım, bir yönüyle, postmodern düşüncenin ortaya çıkmasıyla birlikte modernliğin yok olmadığı, bilakis eksiklerinin giderilerek ve daha da radikalleşerek (Giddens, 1998) yoluna devam ettiği şeklindeki 'kötümser', fakat bir o kadar da gerçekliği bulunan, yoruma da yaklaşmaktadır.

Postmodernizmin tanımlanmasına ilişkin diğer bir yaklaşım ise; postmodernizmin, tarihsel bir dönemden çok, modernizmin bazı temel kabullerine ve bu kabullerinin sosyal alandaki olumsuz sonuçlarına yönelik huzursuzlukların dile getirildiği, bir 'modern-ötesi' söylem olduğu şeklindedir. Bu anlamda postmodernizmin, tamamlanmış bir projeye sahip olmaktan çok, özellikle de işletmecilik ve yönetim alanında, postmodern anlamda tanımlanan problemlerin çözümüne yönelik, tarihsel ve kültürel anlamda hiçbir sınır kabul etmeksizin, modernizmden farklı mantıksal temellere dayanan bakış açıları ortaya koyduğu söylenebilir. Örnek vermek gerekirse, yukarıda anılan downsizing, outsourcing gibi yönetim teknikleri modern işletmeler tarafından sıkıntılı dönemlerde işçi sayısına azaltmak için kullanılırken, postmodern anlamda bu teknikler, insanların daha esnek çalışmalarına yardımcı olacak teknikler olarak kullanılacaktır (Gephart, 1996: 34). Böylece yönetimin postmodern yorumunun, modern mantığa dayalı işletmelerin problemlerinin çözülmesine katkıda bulunan bir yaklaşıma indirgenmesinden çok yeni ve

sadece işletmeler için değil, bütün toplum için faydalı bakış açıları getiren 'iyimser' bir yorum olduğu tezi ileri sürülebilir.

Bu çalışmada ikinci yaklaşım tercih edilmiş ve son bölümde, öncelikle ikinci bölümde tarihsel gelişimi ve önemli düşünürleri incelenen modernizmin ve literatürde takip edilebildiği kadarıyla postmodernizmin, örgüt yaklaşımları karşılaştırmalı olarak incelenecek, sonuç olarak da, postmodern söylemin, işletmecilik ve yönetim bilimine getirdiği modern-ötesi katkılar ana başlıklar halinde belirlenmeye çalışılacaktır. Postmodern yönetim düşüncesi başlığı altında, yukarıda da bir kısmına değinilen, çok sayıda yeni yaklaşım üretmek mümkündür. Nitekim, yeri geldiğinde değinileceği üzere, anılan yeni yönetim ve organizasyon yapı ve teknikleri içerisinde burada tercih edilen ikinci yaklaşıma göre de postmodern olan veya postmodern yönleri bulunan yaklaşımlar da yok değildir. Buradaki ana başlıklar ise, kısa olmakla birlikte, aslında büyük ölçüde felsefi kavramlar olan modernizm ve postmodernizmin çok detaylı biçimde incelenmeleri sonucunda, yönetim alanına yansımaları olduğu kabul edilebilecek ve belirtilen sınırlılıklar içerisinde, gerçekten 'postmodern' olan bakış açılarıdır.

4.1. MODERN VE POSTMODERN AÇIDAN ÖRGÜTLER

İkinci bölümde, sanayi devrimi sonrasında bir bilim olarak ortaya çıkan yönetim teorisinin modern dönemdeki gelişimi, önemli yönetim okulları ve başlıca teorisyenlerine değinilerek incelenmişti. Bu bölümde ise, karşılaştırma yapılabilmesi açısından modernizmin ve postmodernizmin örgüt anlayışları, sosyo-kritik bir yaklaşımla incelenmiştir.

4.1.1. Modern Açıdan Örgütler

Max Weber, organizasyonun modern dünyadaki birincil formunun bürokrasi olduğu tezini ileri sürmüştü (Weber, 1978: 956-990). Weber bunu

yazdığı zaman bilime büyük inanç besleniyordu. O dönemde, bilimsel pratiklerin organizasyonlara uygulanarak bir çok problemin çözülebileceğine inanılıyordu. Büyük fabrikaların idaresinin, bu organizasyonların idaresinin bürokrasilere dönüştürülmesi sonucu, geliştirilebileceği düşünülüyordu. Toplumun kaybettiği istikrar bu şekilde yeniden temin edilebilecekti (Murphy, 1995: 135).

Bürokrasi yaklaşımı, kişisel yargıların hatalara yol açacağını varsaymaktadır ve bu yüzden davranışları standartlaştırmaya çalışmaktadır. Kurallar arttıkça rasyonalizasyon da artacak, bu da yöneticilerin başarısını artıracaktır. Böylece yöneticilere güvenilirlik yüklenir, çünkü tavsiyelerini, kusursuz kriterlerin desteklediği düşünülür. Gerçekten de Lefort, bürokrasilerin organizasyonel hayatı 'mito-tarihe dönüştürdüğünü yazar (Lefort, 1986: 220). Bürokratik örgütlerde karar alımı formel aklı yürütmeye dayanır. Formel akıl yürütme, evrensel sayılan ilkelerden çıkarımda bulunma olduğundan, bu mantık tarzının sorgusuz sualsiz geçerli ve kesin diye çığırkanlığı yapılır. Örgütlerdeki sınırlı öznellik uygulaması ile, çalışanlar, yönetim kararlarının kurala dayalı kararlar olduklarına kolayca ikna edilir. Guattari bu sürece, duyguyu gözle görülür biçimde yönetim sürecinden kapı dışarı eden 'libidonun normalizasyonu' adını verir (Guattari, 1984: 98). Kişiselliğin bastırılmasıyla büyük bir enformasyon sistemi kurulur, her tür veri açık kurallara uymak üzere hazırlanır. Girdilerin sınıflandırılması ve çıktıların üretilmesi akışkan hale getirilir ve bu suretle kesin politika ifadeleri oluşturulur. Guattari'nin ifade ettiği gibi bürokrasilerin amacı, işyerini ve diğer kurumları evrenselleştirmektir. Bu yüzden de bürokrasiler 'organsız bedenler'dir (Guattari: 45).

Weber'in düşünceleri yirminci yüzyıl boyunca geçerliliğini korumuştur. Hatta denilebilir ki sosyal alanda iki yüzyılı aşkın süredir varlığını değişmeden sürdüren tek yaklaşım, bürokrasi yaklaşımıdır. Aslında Weber bürokrasiyi savunuyor değildir, ancak toplumsal ilişkileri analiz etmedeki başarısı, teorisini böylesine köklü kılmıştır. Tüm eleştirilere rağmen, organizasyonların rasyonel biçimde örgütlenmesi, bir çok avantajı dolayısıyla, pek çok yönetici için hala önemli bir uğraş alanıdır.

Modern dönemde, bir fabrikadaki iş planlaması, ergonomik olarak kusursuz, tam bir işbölümüne göre işleyen doğa yasalarına dayandırılır. Yönetimin amacı, işçileri sorgulanamaz bir gerçekliğe adapte etmektir. Teorik ve kavramsal ilgilerden kaçınılırken, dikkat teknik sorunlara çekilir. Gerçekten de felsefi, moral ya da etik tartışmalar yıkıcı sayılır; çünkü gerçekliğe destek olan varsayımlar asla açığa çıkarılmamalıdır. Yönelinmesi gereken şeylerin bütünü, egemenlik politikalarının devam ettirilmesiyle ilgili problemlerdir. Bu bakımdan, araçsal rasyonalite diğer bütün düşünüş tarzlarını kuşatır. Sözün gelişi, idari uygulama tartışmalarında veya yönetimle ilgili tartışmalarda verimlilik üstünlük kazanır. Dolayısıyla yönetimin bekası teknik bir işleme dönüşür. Bundan dolayı, ortaya çıkan herhangi bir toplumsal problemin, teknik zorluk olduğu düşünülür. Eğer bir montaj fabrikasının verimli olmadığı anlaşılmış ise, mühendislerin teknik düzeltmeler yapmaları istenir. Nadiren mal üretimi için önerilen alternatif yöntemlere başvurulur. Gerçekten de, öncelik bir kez araçsal rasyonelliğe verildi mi, teknik olmayan kaygılara konuyla pek az ilgili diye bakılır. Bu nedenle işçiler, eğer önerilerine akla uygun öneriler diye bakılması gerekiyor ise, yalnızca sistemi iyileştirmeye çalışabilirler. 'Sistem içinde çalışma' belirli toplumsal durumları veya politikaları uygun görmeyenlere verilen olağan tavsiyedir. İma edilen şey, herhangi bir radikal değişimin asla ciddi ilgi görmeyeceğidir (Murphy:1995: 222-223).

Bu ve benzer görüşlerin yönetim alanında yer almasında Taylor tarafından geliştirilen bilimsel yönetim yaklaşımı da önemli rol oynamıştır. Bir mühendis olarak Taylor, fiziğin yasalarının işyerine ve işe uygulanmasını savunuyordu (Taylor, 1997). Fonksiyonel işbölümünü ilk defa uygulayan Taylor'un fikirleri Fayol tarafından genişletilerek geliştirildi. Taylor gibi Fayol da, fabrikanın canlı bir yapıya benzediğine ve bu nedenle her işçiye, bu organizmanın sürekliliğine katkıda bulunacak bir eşsiz görev tahsis edilmesi gerektiğine inanıyordu. İş planı, buna göre, organizasyonel ihtiyaçlar ve doğa yasaları tarafından belirlenir. Taylorizm taraftarlarına göre, işletmeleri başarılı kılacak için 'en iyi yöntemi' keşfetmek mümkündür. Gayet tabii, bilim bu planın temelini teşkil eder (Murphy, 1995: 137).

Kapitalizme, dolayısıyla da modernliğe önemli eleştiriler yönelten Marks tanınmış eseri *Kapital*'de, mevcut teknolojik gelişmelerin işyerlerinde, işçiyi makinenin bir eklentisi haline dönüştürdüğünü iddia etmektedir. Akıl (bilgi, bilim, teknik) makinede nesnelleşir. Böylece zihin emeği, kol emeğinden ayrışır, doğrudan üreticinin aklını kullanmasında bir azalma meydana gelir (Marks, 1997: 1/341). İşgören için çalışmanın çekiciliği kalmaz ve iş nefret edilen bir meşakkat haline gelir. Yaşama zamanı, çalışma zamanı haline dönüşür. Emek sürecinin entelektüel potansiyeli, işçiye yabancılaşır (Marks: 604). Bu süreç, doğrudan üreticilerle, topraktan koparılan köylülerle, fabrika ve madenlerde emeklerini harcamak zorunda kalan kadın ve çocuklarla sınırlı kalmaz. Burjuvazi, insanı doğal üstlerine bağlayan her türden feodal bağı acımasızca paramparça etmiş ve insan ile insan arasında duygusuz bir nakit ödemesinden başka hiçbir bağ bırakmamıştır. Bugüne kadar önünde saygı ile eğilinen ve hürmetkar bir huşu ile yaklaşılın her bir mesleği halesinden yoksun bırakmıştır (Marks ve Engels, 1990: 45).

Günümüz toplumbilimcilerinin en önemlerinden Giddens, modern toplumsal kurumların yapısı ile ilgili olarak, daha önce yapılan yorumları da ele alan şu yorumu yapmaktadır (1998: 16-17):

Modernlik, 20. yüzyılın kapanış yıllarında yaşayan herkesin görebileceği gibi, iki yönlü bir olgudur. Modern toplumsal kurumların gelişimi ve bunların dünya çapındaki yaygınlığı, insanoğlunun güvenli ve çok hoş bir yaşamın tadını çıkarması için modernlik öncesi sistemlerin herhangi birinden çok daha fazla fırsat yaratmış durumdadır. Fakat modernliğin, yirminci yüzyıl içinde daha da belirginleşmiş olan karanlık bir yönü de vardır. Durkheim, endüstriyalizmin daha çok yayılmasının, işbölümü ve ahlaki bireyciliğin birleştirilmesiyle bütünleşmiş, uyumlu ve doğurucu bir toplumsal yaşamı kuracağına inanıyordu. Max Weber ise daha kötümserdi. Modern dünyayı, maddi ilerlemenin, yalnızca bireysel yaratıcılığı ve özerkliği ezen bir bürokrasinin gelişmesi pahasına elde edildiği paradoksal bir ortam olarak görüyordu. Ancak o bile modernliğin karanlık yüzünün ne denli büyük olabileceğini tam olarak tahmin edememiştir. Bu yazarlar modern endüstriyel iş yaşamının insanoğlunu sıkıcı ve yeknesak bir çalışma disiplini altına sokan alçaltıcı sonuçlarını görmüşlerdi. Fakat 'üretim güçleri'nin gelişmesinin çevreye yönelik geniş ölçekte yıkıcı bir tehdit oluşturabileceği öngörülemedi.

Bütün eleştirilere rağmen Taylorizm -ve bu yaklaşımın üretime yansıyan yüzü olan fordizm-, sanayi devriminden sonraki en önemli aşamalardan biridir. Seri üretimin mantığını teşkil eden bilimsel yönetim, işletmelerin verimliliğinin artmasına ve yüksek refah seviyelerine ulaşılmasına da yol açmıştır. Drucker'a göre, 19. yüzyıl sanayi devrimi ise 20. yüzyıl da verimlilik devrimi dönemidir (Kırım, 1998: 133).

Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan Herzberg, Maslow ve McGregor gibi hümanist yönetim kuramcıları da işin geleneksel yapısını temelden sorgulamak yerine, işyeri mantığını tahrif etmeksizin, işgörenleri işlerine adapte edecek motivasyon teorileri geliştirdiler. Bu durum, ilginç şekilde, modernliğin sosyal sonuçlarının ele alındığı bölümde geçen, çevrenin korunması konusuna benzemektedir. Modern işletmenin temel mantığı değişmediği için hümanist yönetim yaklaşımı da organizasyonun, aklın ve kontrolün mekanı olacağını varsayıyordu (Murphy, 1995: 138).

Modernliğin son dönemlerinde ortaya çıkan sistem yaklaşımı ve onun geliştirilmiş şekli olan durumsallık yaklaşımıyla, modern dönemin temel özelliği olan, örgütlerin makineler ile özdeşleştirilmesine son verilerek, örgütlerin, birbiriyle sürekli ilişkide bulunan içsel ve dışsal çevresel faktörlerle birlikte değerlendirilmesi gereken organik yapılar olduğu yaklaşımına geçildi (Morgan, 1998: 45-61). Sistem yaklaşımı, deterministik ve teknokratik bir yaklaşımdır. Çünkü, örgütlerin amaçları bulunduğunu ve bu amaçlara ulaşmak için her birimin fonksiyonel davranması gerektiğini savunur. Bu durum, insanların bireysel amaçlarını, sistemin bütüncül amaçları doğrultusunda görmezden gelen, sistemin, kendisini oluşturan parçalardan daha fazla bir şey olduğunu ifade eden yapısalcı yaklaşımı hatırlatmaktadır. Durumsallık (olumsallık, koşul bağımlılık) yaklaşımı ise, modern dönemi sona erdiren ve belki de postmodern bakış açısının kendini ilk hissettirdiği, bir geçiş aşaması olarak görülebilecek yönetim yaklaşımıdır. Postmodernizm tartışmalarının gündeme geldiği 1970'li yıllarda geliştirilen (Ülgen, 1993: 36) durumsallık yaklaşımı, yapısında hem modern hem de postmodern özellikler barındırmaktadır.

Durumsallık yaklaşımı, bir yönüyle, organizasyonun içinde bulunduğu çevrenin unsurları ile belirli yönetim kavram ve teknikleri arasında fonksiyonel bir ilişki araştırmaktadır (Koçel, 1998: 181). Örneğin koşullar a ise x tekniği, b ise y tekniği uygulanmalıdır şeklinde ilişkiler kurulur. Durumsallık yaklaşımının “bir organizasyonun karşı karşıya bulunduğu belli bir problem için en iyi tek çözüm yolu vardır” (Certo, 1992: 48) şeklindeki böylesi bir yorumu modernist bir mantığın ifadesidir. Bir başka yönüyle ise durumsallık yaklaşımı, durumlar ve teknikler arasında fonksiyonel bir ilişki oluşturmak yerine, yöneticilerin gerekli olduğunda, daha doğru kararlar verebilmeleri için, içerisinde buldukları durumu iç ve dış çevre koşulları açısından iyi değerlendirmeleri gerektiğini savunmaktadır (Ülgen, 1993: 37; Koçel, 1998: 181). Ancak bu durum, yöneticilerin özgürce davranabileceklerini göstermez:

Durumsallık teorisi, örgütsel karakteristiklerin, koşulların gereklerini karşılayacak şekilde düzenlenmesi zorunluluğuna dayanmaktadır. Her hangi bir organizasyonun, yapısal karakteristik ile, durumsal karakteristik arasındaki, ‘en uygun koşulları sağlayabildiği boyut, organizasyon performansının düzeyini belirleyecektir.

Bu açıdan bakıldığında, durumsallık yaklaşımı da deterministik ve tabii modern bir karakter taşımaktadır. Yine de, özellikle son dönem yönetim çalışmalarında, durumsallık yaklaşımına yönelik tanımlamaların, modernden postmoderne doğru evrilen bir değişiklik gösterdiği gözlemlenmektedir. “Her yerde ve her koşulda geçerli tek bir organizasyon yapısı yoktur” (Efil, 1999: 74) şeklindeki durumsallık tanımı, postmodern yaklaşımı çağrıştırmaktadır. Yine de, bu konuda gerçekten postmodern bir yaklaşım şöyle olmalıydı: ‘Bir yerde ve bir koşulda da geçerli tek bir organizasyon yapısı yoktur’. Çünkü, sadece zaman faktörünün değişkenliği bile, birbiriyle aynı iki durumun olmasını imkansız kılmaktadır. Böylece postmodernlik, durumsallık yaklaşımıyla tam olarak sağlanamasa bile, durumsallık teorisi, bir sonraki aşama olan ve yoruma dayanan aksiyon teorisine (Grint, 1997: 167-168) dayanak teşkil etmiştir.

4.1.2. Postmodern Açıdan Örgütler

Tipik olarak örgütler ve bunları oluşturduğu kurumlar, temeli insanın doğasında veya toplumda bulunan, derinlerde yatan ihtiyaçların karşılayıcıları olarak görülmüşlerdir. Her bir durumda da, kişisel ve ya kolektif meselelerin yerine genellikle kurumsal gereklilikler konulur. Bu nedenle kurumlar yalnızca uyguladıkları kuralların devamına hizmet ederler. Farklı bir şekilde dile getirmek gerekirse kurumlar, kendi bekalalarıyla ilgilenirler. Kuşkuyla karşılanacağı üzere, kendi kendini koruma, yöneticiler için birincil öneme sahip olduğunda, ortaya çıkan kurumlar zamanla toplumsal açıdan duyarsız hale gelirler. Modern bürokrasi, halen, daha rasyonel, ancak daha az sorumlu kurumlara gidiş yönündeki eğilimini bir örneği olarak kabul edilir. Program, teknikler ve işlemler ile ilgili sorunlar, asıl sorunları gölgeler. Sözün gelişi, kurumların uygunluğu hakkındaki tartışmalar, yıkıcı tartışmalar olarak ele alınırlar. Oysa postmodernistlere göre, bir kurumun pragmatik hamlesini görmezlikten gelmek, ciddi, muhtemelen öldürücü bir hatadır. Yaratıcılığı ve yeniliği bozar, sonuçta verimlilik zarar görür (Murphy, 1995: 133; Weber, 1995: 230-234).

Modern dönemde, örgüt yapılarındaki temel felsefelerden biri de 'üretim örgütü' oluşturmaktır. Postmodern örgütsel analiz ise daha çok postmodern değerlere sahip 'örgüt üretimi' üzerinde durmaktadır (Cooper and Burrell, 1988: 91-112). Bu durum son otuz yılda neden çok sayıda örgüt teorisi ortaya atıldığını da açıklamaktadır.

Postmodernistler, tek başlarına teknik değişmelerin, bürokrasinin sakat yapısını düzeltemeyeceğini savunurlar. Postmodernistler, kurumların kişileri birleştiren diyaloga göre tesis edilmeleri ve bu kurumlara bir insani temel sağlanması gerektiğini öne sürerler. Postmodern örgütler, insan-makine ilişkisine dayanan modern yapının yine modern olan makine-makine ilişkisine dönüşmesini değil, insan-insan ilişkisine dönüşmesini sağlamalıdır. Bu yolla, sözün gelişi, bir işin nasıl yürütülmesi gerektiği dikte edilmedikçe bir işyeri asla şeyleşemez. Son zamanlarda postmodernizmin hedefine uygun 'kendi kendini yöneten' kurumları kavramlaştırmak ve yürürlüğe koymak üzere çeşitli

girişimlerde bulunulmuştur. Bunlar kontrolsüz organizasyonlar olarak karakterize edilebilir. Çünkü onların amacı, davranışı düzene koymak değil, insani isteklere hızlı ve etkin bir biçimde cevap vermektir (Murphy, 1995: 134; Gephart, 1996: 40).

Kendi kendini yöneten bir kurum, bir çok önemli noktada bürokrasiden farklıdır. Otorite ve kurallar yine varolurken, düzen işçilere yüklenmez. Keza, işyerini işçiler şekillendireceği için güç, bir seçkin yöneticiler grubuna avantajlar sağlamak için işgörelere karşı kullanılamaz. Ve nihayet kararlar gizlice birkaç uzman tarafından alınamaz. Kendi kendini yöneten organizasyonlara, bazen organik örgütlenmeler dendiği de olur. Çünkü esnekler ve yalnızca yönetim işlerine değil, insani açıdan anlamlı toplumsal işlere karşı da duyarlıdırlar (Murphy, 1995: 122; Gephart, 1996: 41).

Modern dönemin bürokratik ve bilimsel organizasyon modeli, işçileri makine olarak görüyordu. Sonraki dönemlerde buna motivasyon teorileri ile insani bir yön kazandırılmaya çalışıldı. Oysa postmodernistlere göre, işçiler makine değildirler. İşçilerin, çalışma şartları ve ücretler gibi motivasyon unsurlarındaki iyileştirmelere doğru orantılı tepkiler vermediği, 1920'lerdeki Hawthorne deneylerinden beri bilinmektedir (Kanter, 1983: 69-126).

İşçilerin, emek sürecini kontrol etmek için güç kullanmak, hüner ve sorumluluklarını genişletmek istedikleri anlaşılmıştır. Yine de, geçmişteki yöneticiler, işçileri standart işbölümüne etkili biçimde uyarlayabilecekleri tarzda bu taleplere cevap verdiler. Kızgınlıklarını yatıştırmak için, düz işçilere çeşitli iş toplantılarına katılma ve böylece kendilerinin önemli olduklarını hissetme imkanı verilmesi gibi yatıştırıcılar verilmiştir. Bununla birlikte bu işçilerin geleneksel olarak işgal ettikleri rollerin değiştirilmesi yönünde yalnızca çok az ayrıcalık tanınmıştı. Yalnızca yöneticilerden gelecek talepleri karşılayabilecek şekilde donatılmışlardı. Fakat postmodernistler, bu taktiğin işçilerin moralini yükseltmek ve dolayısıyla verimini artırmak için yeterli olmadığını iddia etmektedirler (Murphy, 1995: 153). Bürokratik olmayan organizasyonlar insan isteklerini bastırmak yerine yansıtır. Toplumsal süreçler bu suretle "bir araya gelmiş bireylerin gücüne" (Stojanovic, 1973: 118) tabi kılınır.

Postmodernistlerce, her düzen tipi deneyimden doğmalıdır. Bu anlayış her örgüte uygun en iyi tek yapı olduğunu kabul eden modernist görüşe karşı, her örgütün kendine özgü anlayışları olabileceğini kabul etmektedir. Bir işyerinin temel yapısı diye adlandırılan yapı, belirlenemez bir şeydir (Murphy, 1995: 154).

Postmodern bir kurum, yetkiyi bireylere verir. Bir işyeri sadece işçilerin özerkliğini artırmanın bir aracıdır. Genelde işçiler ve yöneticiler yarattıkları organizasyonlarca dizginlendikçe, girişimcilik muhtemelen çiçeklenemez. Baskıcı toplumlarda işyeri gibi organizasyonlar, sakinlerini 'aşağıda tutmak' için kullanılır (Adam, 1978: 6).

Postmodernistler, toplumun bürokratik yorumunun, onun insani çekirdeğini gizlediğini öne sürerler. Yalnızca organizasyonların hacminin küçültülmesi veya 'uygun teknolojiler' yaratılması, Schumacher'e göre, durumu düzeltmek için yeterli değildir. Bunun yerine, kurumlar, insani eylemlerde bulunacak şekilde, yeniden yapılandırılmalı ve toplumsal açıdan sorumlu hale getirilmelidirler (Schumacher, 1995: 111-121).

Postmodern kültürün politik ekonomik yapısına ve değişmelere göz atıldığında şunlar görülebilir: İlk olarak talep yapısına ilişkin bazı değişimler oluşmaktadır. Talepler nitelik değiştirmekte, materyallerin kullanım değerinden çok kültürel anlam ve işaret değeri önem kazanmaktadır. Modern kitle toplumlarını niteleyen şey, homojenleşme, standartlaşma ve ölçek ekonomileriyle kurumları olarak ortaya çıkarken, artık modernliği tanımlayan postfordizme geçiş gözlenmektedir. Bu terimle ekonomik anlamda eskinin seri üretiminin yerini esnek uzmanlaşmanın alması vurgulanmaktadır. Standartlaşmış ürünleri, sermaye yoğunlaşması, Taylorist iş örgütlenmesi ve iş disiplinine karşılık gelen seri üretim döneminden farklı ve bütünüyle yeni bir döneme geçilmesi vurgulanmaktadır. Ancak bu geçişin sadece ekonomik olmadığı, fordizmin ekonomi ötesinde bütün bir kültürü temsil etmesi gibi, postfordizmin de derin toplumsal ve kültürel değişimleri ifade ettiği belirtilmektedir (Hall, 1995: 105-124; Lash, 1990: 39-49).

Postmodernistler, hiyerarşik olmayan organizasyonların benimsenmesine davet sonucu, devrimci bir toplumsal düşünürler. Bürokratik

organizasyonlarda olduğu gibi kontrolün dışsallaştırılmasını hakla çıkaran düalizm meşruiyetini kaybetmiştir. Sartre'a göre insanlar kendilerini bürokratik talimatlar altına sokmayı tercih etseler bile 'zgrlge mahkum'durlar (Sartre, 1956: 439). Bundan dolayı, bürokratin otorite ve kurallara bağlılığı, insanları radikal zgrlge ihtiyaçlarından kurtaramaz. Hiç bir organizasyon, toplumsal sorumluluktan muaf değildir. Örgütler, insanları düzenin kurallarını oluşturma yükünden kurtaramaz. Postmodern rgtler, şu ilkeye dayanarak işlerler: 'Kontrolsüz düzen mümkündür' (Murphy, 1995: 170-171; Gephart, 1996: 40-41).

Bir başka yaklaşım da dışsal kontrol yerine içsel kontroldür. Toffler, bürokrasilerin yerini adhocrasilerin alacağını belirtmektedir. Bu anlamda yöneticilerin, örgüt içerisindeki farklı alt kültürlerin birbirleriyle uyum içerisinde varlıklarını sürdürmelerine ortam hazırlamaları, bunları örgütsel amaçlar doğrultusunda harekete geçirmeleri gerekmektedir (şişman, 1996: 460).

Postmodern rgtler, yapı ve yönetim bakımından diğer örgütlerden farklılık gösterirler. Yüksek seviyede esneklik vardır. Fonksiyonel ve bölümler arası farklılaşmaya izin verilir. Adem-i merkeziyetçi özellik sergileyerek esnek lider ve esnek yönetici tipi geliştirmişlerdir. İnsani isteklere hızlı ve etkili biçimde cevap vermek için kendi kendini yöneten çalışma ekipleri oluşturmuşlardır. Yüksek seviyede evre bilincine sahiptirler. Postmodern rgtlerde enformasyon yoğun biçimde yaşanır, bilgiye değer verilir, hiyerarşi reddedilerek, katılımcı ve ortak sorumluluğu benimseyen bir yönetim yaklaşımı sergilenir (Saroğlu, 1999: 221).

Aşağıdaki tabloda, modern ve postmodern yaklaşım, hem örgütsel hem de sosyo-kültürel açıdan, temel kavramlar bazında karşılaştırılmıştır:

Tablo 2 : Fordist Modernlik Karşısında Esnek Postmodernlik

Fordist modernlik	Esnek postmodernlik
Ölçek ekonomileri-bütünsel kod-hiyerarşi-türdeşlik-ayrıntılı işbölümü	Çeşit ekonomileri-kişisel dil-anarşi-çeşitlilik-toplumsal işbölümü
Paranoya-yabancılaşma-belirti-sosyal konut-tekelci sermaye	Şizofreni-merkezsizleşme-arzu-evsiz barksızlık-girişimcilik
Amaç-tasarlama-hakim olma-belirlenmişlik-üretim sermayesi-evrenselcilik	Oyun-rastlantı-tükenme-belirsizlik-hayali sermaye-yerelcilik
Devlet iktidarı-sendikalar-refah devletçiliği-metropol	Finansal güç-bireycilik-yeni muhafazakarlık-kentsizleşme
Etik-para meta-Tanrı Baba-maddesellik	Estetik-kaydi para-Ruhülküdü-metafizik
Üretim-özgünlük-otorite-mavi yakalı-avangardcılık-çıkar grubu politikası-semantik	Reprodüksiyon-pastiş-eklektizm-beyaz yakalı-ticari mantık-karizmatik politika-retorik
Merkezileştirme-bütünselleştirme-sentez-toplu Pazarlık	Ademi merkezleşme-yapıbozum-antitez-bireysel sözleşmeler
Operasyonel iş yönetimi-bütünsel kod-fallik-görev teklifi-köken	Stratejik iş yönetimi-kişisel dil-androjin-görev çeşitliliği-iz
Üst teori-anlatı-derinlik-kitle üretimi-sınıf politikası-teknik ve bilimsel rasyonalite	Dil oyunları-ımaj-yüzey-küçük deste üretimi -toplumsal hareketler-çoğulcu ötekilik
Ütopya-ruhu arındıran sanat-yoğunlaşma-uzmanlaşmış çalışma-toplu tüketim	Hereopyalar-seyirlik-dağılma-esnek işçi-sembolik sermaye
İşlev-gösterim-gösterilen-sanayi-protestan çalışma ahlakı-mekanik çoğaltma	Kurgu-kendine gönderme-gösteren-hizmetler-geçici sözleşme-elektronik çoğaltma
Oluş-epistemoloji-düzenleme-kent yenileme-görelî mekan	Varlık-ontoloji-deregülasyon-kenti yeniden canlandırma-mahal
Devlet müdahaleciliği-sanayileşme-enternasyonalizm-kalıcılık-zaman	Bırakınız yapsınlar-sanayisizleşme-jeopolitik-gelip geçicilik-mekan

Kaynak: HARVEY, David (1997); *Postmodernliğin Durumu* (Çev. SAVRAN Sungur),

1. Basım, Metis Ya., İstanbul, s. 374-375.

4.2. POSTMODERNİZM TARTIŞMALARININ YÖNETİM TEORİSİNE KATKILARI

Bu bölümde, çalışmanın başından beri incelenmekte olan postmodernizm tartışmaları kapsamında gündeme gelen ve her alanda olduğu gibi yönetim alanında da belli sonuçları görülen bazı kavramlar, yaklaşımlar ve bakış açıları ortaya konulacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi, insanlar çok eski çağlardan beri içerisinde yaşadıkları dünyayı anlamlandırmaya çalışmışlar ve bu anlamda düşünce tarzları, felsefeler geliştirmişlerdir. Zihinsel anlamdaki bu yaklaşımlar, insanların yaşantılarını yönlendirme çabalarına da temel teşkil etmiştir. İnsanlar tarafından toplumsal hayatın sürdürülebilmesi için oluşturulan kurumların yapıları ve işleyiş esasları, bu yaklaşımlara göre şekillenmiştir. Toplumsal yapıların en önemlilerinden olan işletmelerin yapılanma ve faaliyet esasları da, yönetimin bir bilim olarak geliştiği sanayi devrimi sürecinde mevcut dünya görüşü olan modernizmden etkilenmiş ve çok uzun yıllar aynı doğrultuda sürmüştür. Ancak, daha o dönemlerden başlayarak modernist bakış açılarının olumsuz yönleri tartışılmaya başlanmış ve nihayet son otuz yılda bu tartışmalar daha derli toplu bir halde postmodernizm yaklaşımı etrafında sürdürülmüş ve halen de sürdürülmektedir. Birinci bölümde modernizmin ve postmodernizmin felsefi temellerini oluşturan birtakım özellikler belirlenmişti. Bu ilkeler daha sonraki bölümlerde işletmecilik açısından ele alınmış ve nihayet bu son bölümde de, postmodernizm tartışmaları esnasında gündeme gelen, yönetim teorisine yansımaları olmuş ve bundan sonra da olabilecek felsefi bakış açıları bir araya getirilmeye çalışılmıştır.

Kısaca özetlemek gerekirse, her alanda olduğu gibi, yönetim alanında da önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Çalışmanın amacı da bu değişikliklerin hangilerinin geçekten postmodern karakterde olduğu tespit etmek ve bundan sonra da yönetim alanında postmodern doğrultuda meydana gelebilecek değişimlerin yönünü tahmin etmeye çalışmaktır.

4.2.1. Araçsal Akla ve İnsanmerkezciliğe Karşı Öznenin Yükselişi:

Entelektüel Sermaye

Modernizmin temel örgütlenme şekli olan bürokrasi yaklaşımı, ikinci bölümde de belirtildiği gibi, çalışanların kendi başlarına davrandıklarında hata yapacaklarını, bu yüzden çalışma sürecinin bireysel inisiyatif kullanmayı gerektirmeyecek şekilde katı kurallara bağlanmasını öngörüyordu. Yöneticiler işin doğru yapılış şeklini belirler ve yazılı şekilde çalışanlara iletirlerdi. Bu tür örgütlerde rol kültürü egemendir (Grint, 1998: 158). Yine sistem yaklaşımı incelenirken belirtildiği üzere, modern örgütlerin belirlenmiş amaçları bulunmaktadır ve çalışanlar, sistemin diğer elemanları gibi bu amaçların gerçekleştirilmesinde görev alırlar. Böylece teknolojik ve araçsal bir rasyonalite kavramı doğaya ve insana egemen oldu. Bu yaklaşım ise, insan toplumunun amaçlarından çok, daha önceden belirlenmiş normatif hedefleri gerçekleştirecek araçlar üzerine odaklanmayı, yöneticilerce belirlenmiş bu hedeflerin aslında bütün insanlığın ortak faydasını gözettiğini ve bütün insan problemlerinin teknolojik çözümlere indirgenebilir olduğunu iddia ediyordu (Grint: 159-161).

Araçsal ve teknik rasyonalitenin kullanımı, toplumsal ve örgütsel anlamda kontrolü artırmakta (Mumford, 1963: 31) ve toplumu teknokrasiye dönüştürmektedir (Habermas, 1974: 268-276). İnsan ise bu süreçte 'tek boyutlu bir varlık'a dönüşmektedir (Marcuse, 1990).

Araçsal rasyonalitenin kullanımı belirli bir dünya görüşünü gerektirir. Bu dünya görüşü üç kalemde oluşur: Birincisi; bütün fenomenlerin maddileştirilebileceğinin veya bütün fenomenlerin hareketsiz olduklarının varsayılmasıdır. İkincisi; matematiğin, olayları tespit etmenin en uygun yöntemi sayılmasıdır. Üçüncüsü ise; fiziğin yasalarının hem doğal hem de toplumsal olayları açıklayacağına inanılmasıdır (Murphy, 1995: 225).

Modernizmin hümanist, yani insan merkezci bir yönü vardır. Ancak bu insan merkezcilik, her insanın önemsenmesi anlamına gelmemektedir. Modern anlamda hümanizm, otoritenin gökyüzünden indirilmesini, ancak yeryüzündeki otoritenin, daha önce bahsedilen Bacon'un yaklaşımı çerçevesinde, belli

(bilimsel) insanlar tarafından kullanılmasını öngörmektedir. Yönetim alanında da bu yaklaşım, işletme için en doğru kararların alınmasının yöneticilere bırakılması ve çalışanların sadece itaat etmesi gerektiğini varsaymaktadır. Oysa postmodern anlamda örgütler, insanların varolma araçlarıdır (Gephart, 1996: 40). Yapısalcı anlayışı reddeden yapıbozumcu (deconstruction) anlayış çerçevesinde, sistemlerin sistem oluşları dolayısıyla kendisini oluşturan bireylerden farklı ve üstün bir anlamı olamaz. Örgüte asıl değerini veren insanın gerçekleştirdiği katkıdır (Handy, 1999: 130-131; Kennedy, 1989; 175).

İşletmeler hedeflerine ulaşabilmek için uzun süre teknolojiyi bir kaynak olarak kullandı. Ürünlerin hızla eskimesi ve sermayenin yayılması bu üstünlüğü zayıflattı. Böylece artık mali kaynaklara ulaşabilmek bir üstünlük nedeni oldu. Üçüncü olarak, ölçek ekonomileri ön plana çıktı ve son olarak da insan. Bütün üretim faktörlerini kullanan insandır. İşyeri kavramı bile ortadan kalkabilir ama işgörenler hep varolacaklardır.

Özellikle bilginin en önemli sermaye haline geldiği yirminci yüzyılın sonunda, işletmeler arasındaki farkı oluşturan en önemli faktör insandır (Drucker, 1994; Naisbitt ve Aburdene, 1990; Stewart, 1997). Artık insanları yönetmek diye bir kavramın varlığı tartışılmaktadır. Drucker'e göre, "kimse insanları yönetemez, görev insanlara liderlik yapmaktır. Hedef, bireyin kendine özgü belirli gücünü ve bilgisini verimli kılmaktır" (Drucker, 1999: 30). Bir metaforla ifade etmek gerekirse, modern dönemde; düz ovalarda savaşan düzenli ordular gibi olan işletmelerin düzenli ordu askeri gibi tek tip eğitime sahip, her adımda emirle hareket eden personelleri, günümüzün, sık ormanlar ve bataklıkları andıran piyasası içerisinde rekabet göstermek zorunda olan işletmeleri için yeterli olmamaktadırlar. Artık, her ortamda kendi kişisel çabalarıyla sonuca varabilecek ve birbirinden farklı teçhizata sahip, emir almayı beklemeden inisiyatif kullanabilecek 'rambo' türü personeller gerekmektedir (Taşcı D., 1998: 239-251).

Ancak burada çok sayıda incelemeye konu olduğu şekliyle, daha fazla kazanan işletmeler için insanların sahip oldukları entelektüel sermayenin önemi yanında, bir başka postmodern bakış açısı daha bulunmaktadır. Son dönem

işletmelerinde, çalışanlar arasında, sadece para kazanmayı gözetmeyip, çalışarak insanlığa faydalı olmak, ardında önemli eserler bırakmak gibi değerler egemen olmaya başlamıştır (Handy, 1999: 134-135). İşletmecilik anlayışı, müşteriye tatmin etmekten kendini tatmin etmeye doğru gelişmektedir. Bu ise klasik çok üretme, çok satma ve çok kazanma felsefesine sahip örgütlerde profesyonelleşen ve daha çok kendini tatmin etmek için çalışan personel ile yönetim arasında çatışmalara neden olmaktadır (Raelin, 1999). Bu anlayışı kabullenen ve destekleyici yaklaşımlar sergileyen kurumlarla çalışanları arasında ise çok çalışıp yükselmeye dayalı geleneksel kariyer sisteminin yerine daha feminien bir karakter taşıyan yeni bağlılık biçimleri, yeni şirket türleri oluşmaktadır (Helgesen, 1999: 141-151; Handy, 1998: 77-95, 198-222).

4.2.2. Evrenselliğe Karşı Çokkültürlülük ve Yerellik

Uzakdoğuda bir bölgede, pirinçlere zarar veren ve hızla yayılan bir bitkisel hastalık ortaya çıkmıştı. Bu hastalık kısa sürede çok geniş alanlara yayıldı ve bir süre sonra temel gıda maddesi olan pirincin tükenmesi ve kıtlık tehlikesi ile yüz yüze gelindi. Yapılan tüm mücadele çabaları sonuçsuz kaldı. Tüm umutların tükendiği sanılan bir anda, gözden uzak, küçük bir bölgede bulunan bir pirinç türünün hastalıktan etkilenmediği görüldü. Bu pirinç türünün incelenmesi sonucu geliştirilen tedavi ile hastalıkla mücadelede başarı sağlandı (Taşçı C., 1997).

Dünya tarihi, kültürlerin tarihidir. Bu tarih boyunca bir çok medeniyet gelip geçmiş ve bu medeniyetler arkalarında çok farklı kültürler miras bırakmışlardır. Bugün globalleşme kavramı, bir yönüyle, dünya kültürlerini ortadan kaldırıp, 'en iyi' kültür, hatta 'tarihin sonu' (Fukuyama, 1998) olarak görülen modern batılı kültüre dönüştürerek homojenleştirme çabasının bir ifadesidir. Oysa daha çok birbirine benzeyen yaşam tarzının daha çok birbirine benzeyen metaların tüketilmesi anlamında kapitalist bir hedef gözettiği hissini uyandıran globalleşme, kültürel zenginliği tehdit etmektedir. Oysa küçük hikayede de örneklendiği gibi, dünyanın global anlamda ne zaman hangi tehlide maruz kalacağını ve bu tehdidin hangi kültürden kaynaklanan bir çözümle ortadan kaldırılacağını bilmek mümkün değildir. Modern kültür, çözüm üretmekten

ziyade, belki artık global tehdit haline gelen tüketim toplumunun kaynağıdır. Bu yüzden, bütün kültürlerin yaşatılmasına dayalı bir çoğulculuk önemsenmelidir.

'Her türlü problemin, akla dayalı bilimsel yöntemlerle bulunabilecek bir tek doğru çözüm yolu vardır' şeklindeki modern rasyonalist görüş, hayatın her alanında uygulanması 'en uygun' olan projeler geliştirdi. Buna göre örneğin insanların sürdürmesi gereken ve 'en iyi' olarak kabul edilen bir yaşam tarzı vardı. Dolayısıyla bu yaşam tarzı bütün insanlık tarafından paylaşılmalıydı. Tıpkı Goethe'nin Faust'u gibi:

Dr. Faust, ruhunu şeytan Mefisto'ya satmış ve karşılığında büyük bir güç ve ölümsüzlük elde etmiştir. Faust, kazandığı gücü kullanarak insanları nihai bir özgürlüğe ulaştıracak, onları istek ve gereksinimlerinin baskısından kurtaracak bir 'master plan' (meta anlatı?) yapmıştır ve bunu uygulamaktadır. Faust'un master planı tam bir aydınlanma projesidir. Plan bütün insanların iyiliğine hizmet etmekte ve onları yüceltmektedir. Ancak bir kısım insanlar bu plana karşı çıkmaktadırlar. Bütün gayreti ile bu planı uygulamaya çalışan Dr. Faust, giderek planın uygulanmasını engelledikleri, karşı çıktıkları gerekçesiyle yaşlı ve masum insanları Mefisto aracılığıyla yok etmek durumunda kalmaktadır (Şaylan, 1999: 97).

Burada, sonsuz bir güç kazanmak için ruhun şeytana satılması ve aydınlanma ideallerini paylaşmayan yaşlı ve masumların (farklı kültürlerin ?) öldürülmelerindeki imgesel anlatıma dikkat edilmelidir.

Nietzsche'ye göre, evrenin bir tek değil sonsuz anlamı vardır. Bu durumda bilginin tek bir gerçekliğin temsilcisi olduğu tezi tutarsızdır. Doğru bilgi görelidir. Gerçeğin temsili diye bir şey olamaz, onun yerine yorumlar vardır. Biyolojik varlıklar olarak insanların güdülleri ve gereksinimleri vardır. Yorumlarını da bu güdüler ve gereksinimler belirler. Her insan kendi güdülerinden kaynaklanan yorumunun diğerleri tarafından bin norm olarak kabul edilmesini istemektedir. İşte bu, yabancılaşmanın, vahşetin ve baskının nedenidir (Şaylan, 1999: 99).

Yine bu yaklaşımın genişletilmesiyle, bütün işletmelerin uygulaması gereken bir tek en iyi yöntem olduğu ve bütün işletmeler buna göre yönetilmesi gerektiği de modern işletmecilik anlayışının, daha önce geniş şekilde ele alınan, bir ifadesidir. Oysa postmodern anlayış, tek doğru yerine insanların kendi doğrularını belirleyebilmelerini savunur (Hassard, 1996: 50-52). Bu yaklaşım,

yönetim alanında tek bir doğru organizasyon türü olmadığını ve yine insanları yönetmenin de X, Y veya Z gibi bir tek doğru yolu olmadığını, farklı durumlarda farklı yaklaşımlar denenebileceğini kabul etmektedir (Drucker, 1999: 16-29). Önemli yönetim bilimcilerden Hofstede (1999: 34), toplam kalite yönetimi gibi popüler tekniklerin büyük beklentilerle dünyanın her tarafında uygulanmaya çalışıldığını, başarısızlık durumunda bunun faturasının teoriyi uygulayan (uygulayamayan!) personele çıkarıldığını fakat bu yaklaşımın yanlış olduğunu belirtmektedir. Ona göre yönetim teorileri temelde çok hızlı değişmez, o yüzden bazı tekniklerin eski ve işe yaramaz, bazılarının ise yeni ve mucizevi olması mümkün değildir. Ancak bir yönetim tekniğinin bir işletmede olumlu sonuçlar verdiği halde diğerinde başarısız olması normaldir. Bu işletmeler arasında olduğu gibi ülkeler arası kültürel farklılıklardan da kaynaklanabilir.

4.2.3. Standardizasyona Karşı Esneklik

Standardizasyon da rasyonalizasyonun ve homojenlik gibi modern dönemin temel özelliklerinden biridir. Modernite, üretim biçiminden üretilen mamullere, yönetim biçimlerinden tüketim biçimlerine, yaşam tarzlarına kadar, mümkün olduğunca çok şeyi, rasyonel anlamda olmaları gereken tek formda standardize etmeye çalışmıştır. Örneğin doğulu toplumlarda biraz daha geniş aralıklarla belirlemiş zaman dilimleri, modern batıda en küçük aralıklara bölünerek kullanılmaktadır. Böylece toplumsal düzen daha standart hale getirilmekte; insanlar birbirine benzer apartman dairelerinde oturmakta, herkes blue jean giymekte, hamburger yeyip kola içmekte ve toplumsal kontrol daha da kolaylaşmaktadır. Üretime ve tüketime odaklanmış bir toplumda böylesi bir düzen en 'akıllıca'sıdır.

Fordizm ve postfordizm bölümlerinde değinildiği üzere, modern toplumun karakteri kitlesel halde seri üretimdir. Bu anlamda modern toplum, özellikle Tönnies, Durkheim ve Weber gibi fonksiyonalist sosyologlar tarafından, kitle toplumu-*mass society* olarak da tanımlanmaktadır (Macdonis ve Plummer, 1998: 677). Ancak Illich'e (1989: 9) göre seri üretimin daha fazla büyümesi, düşmanca

bir ortam yaratır. Toplum üyeleri doğal yeteneklerini özgürce kullanamazlar, kişiler birbirinden kopar ve yapay bir kabuğa hapsolür. Gitgide çeşitlenen uzmanlaşma toplumun dokusunu zayıflatır. Standart hayatlar herkesin aynı problemleri yaşamasına, farklı kültür ve yaşam tarzlarının yok olmasına ve komşuların yerini psikiyatristlerin almasına neden olur. Zaten yabancılaşma, insanların "başkalarının belirlediği hedefler"e (Illich: 50) ulaşmak için çalışmasının bir sonucudur.

Standardizasyona karşı postmodernizmin öne sürdüğü yaklaşım esnekliktir (Hassard, 1996: 54). Esnekliğin üretim ve çalışma alanındaki türleri postfordizm bölümünde genişçe incelenmişti. Esnek üretim sistemleri, günümüzde ortaya çıkmış ancak yine de işletmelerin modernist amaçlarına hizmet etmeyi sürdürmektedir. Çalışma esnekliği ise çalışanlar ve postmodern yöneticiler açısından esnek üretime nazaran daha önemli avantajlar getirecektir.

İnsanların daha az süreyle çalışmaları, daha fazla süreyi kendilerine ayırmalarına izin verecektir. Bu ise dinlenmeyi artıracak, insanların gönüllü faaliyetlere katılarak sosyalleşmelerini sağlayacaktır. İnsanların yaptıkları işe olan saygılarını artıracaktır (Yavuz, 1999: 99-103). Dinlenme kavramı, tüketimin artırılmasını sağlamak amacıyla da hizmet edebilir. Ancak gerçek dinlenme insanların kendilerini gerçekleştirecek, kendilerinden sonraya bir bırakacak, ailenin diğer fertlerine yönelik katkılar içerecek şekilde ele alınmalıdır.

4.2.4. Determinizme Karşı Belirsizlik ve Kaos

Determinizm, sosyal alanda gerçekleşen olayların her zaman belli kurallara bağlı olduğunu kabul ederek doğayı da standartlaştırmaya çabalamaktadır. Böylece bir gelecek tahmini yapabilme imkanı da oluşmaktadır. Bu düşünce, klasik fizikteki, bir nesnenin ilk şartlarının onun gelecekteki konumunun tahmini için yeterli olduğu inancına dayanıyordu. Kuantum fiziğindeyse nesne bir muhtemel durumlar koleksiyonundan oluşur (Powers, 1982: 124-135; Prigogine, 1998: 168).

Yine klasik anlayışta bütün, parçaların bileşiminden oluşuyordu ve bu parçaların incelenmesi ile bütün hakkında karar veriliyordu. Fakat bu süreçte parçaların birbirleriyle olan bağlantıları gözden kaçırılıyordu (Özel M., 1998: 175).

Klasik yaklaşımın bir başka özelliği de lineer yani doğrusal oluşudur. Doğrusallık, matematik ve istatistik analizlerde kullanılan yöntemdir. Bir denkleme giren iki değişken vardır ve bunlar arasındaki ilişki orantılıdır. Ancak bu basit yaklaşım sosyal bilimlere uygulanmamaktadır. Sosyal olaylarda birden çok değişken vardır ve bu değişkenler arasındaki ilişki çoğu zaman doğrusal değildir (Gürsaka, 1999: 114-117).

Zaman kavramı da klasiklerce ihmal edilmektedir. Olaylar incelenirken ve modeller geliştirilirken geçmişte olan olayların gelecek için geçerliliği zaman boyutundan bağımsız olarak kabul ediliyordu. Bu anakronik yaklaşım tahminleri yanıltıyordu. Oysa zaman döngüsel değildir ve hiç durmadan ilerlemektedir (Toffler, 1997: 18-19).

Kaos kelimesinin ilk akla getirdiği şey karmaşa ve düzensizlik de olsa, kaos düzensizlik değildir. Üç türlü ortam vardır: Birincisi, *istikrarlı denge* durumu. Bu durum nispeten doğrusal ilişkilerin olduğu ve sürprizlerin olmadığı bir ortamdır. İkincisi, *sınırlı istikrarsızlık* yani kaostur. Bu durumda düzen ve düzensizlik bir arada bulunur. Örneğin piyasaların on yıl sonra alacağı durumu şimdiden kestirebilirsiniz ama şirketinizin on yıl sonra bu piyasadaki durumunu kestiremezsiniz. Üçüncü durum ise *patlayıcı istikrarsızlık* ki yapılabilecek hiçbir düzen ve genel eğilimin olmadığı savaş durumu gibi istisnai durumlardır (Kırım, 1998: 73-74).

Kaos kuramının işletmeler açısından getirdiği birkaç farklı bakış açısı vardır. Bunlardan birincisi, paradokslarla dolu bir hayat yaşadığımızı kabul etmemiz gerektiğidir (Handy, 1995: 11-40). Bu aynı anda iki zıtlığın varlığı demektir. Örneğin kuruluşların hem merkezileşmiş hem de merkezileşmemiş, hem küresel hem yerel, hem uzun vadeli düşünen hem esnek olabilmeleri gerekir (Collins ve Porras, 1999: 61-63; Handy, 1997: 16). Bu paradoksların kabullenışı aynı zamanda birçok başka sorunun çözümünü kolaylaştıracak olan;

parçalı, belirsiz, çapraşık mantık olarak anlamlandırılan ve 'ya o, ya da bu' şeklindeki modern mantığa karşı, 'hem o, hem de bu' yaklaşımını geliştiren *fuzzy logic*'in (Özel M., 1998: 177-178) oluşmasına yol açacaktır.

İkinci bir yaklaşım, modern örgütlerin makine örgütler yaklaşımına karşı çıkan, organik örgüt yaklaşımına yenilikler getiren ve postmodern bir yön de taşıyan *spontane self-organization* kavramıdır. Bu kavrama göre canlı yaratıkları oluşturan öğeler, kendiliğinden eşgüdüm sağlama yeteneğine sahiptirler. Bu durum pozitif geri besleme sayesinde sofistike yapılar meydana getirmektedir (Özel, 1998: 176-177). Örgütlerin de buna benzer şekilde örgütlenmeleri, önemli üstünlükler getirecektir.

Üçüncü bir yaklaşım *kelebek etkisi*'dir:

Bir çivi kaybolduğu için bir nal kayboldu

Bir nal kaybolduğu için bir at kayboldu

Bir at kaybolduğu için bir atlı kayboldu

Bir atlı kaybolduğu için bir haber kayboldu

Bir haber kaybolduğu için bir savaş kaybedildi

Ve bir savaş kaybedildiği için bir krallık yok oldu (Gürsakar, 1999: 119).

Bu eski deyişte gerçekleşen olay kelebek etkisine iyi bir örnektir. Kelebek etkisi adını aldığı tanımla, Çin'de kanat çırpan bir kelebeğin Meksika Körfezi'nde fırtınaya yol açabilmesi demektir. Klasik anlayışta 'ceteris paribus' hesaplamalarda, küçük etkilerin büyük olaylara yol açamayacağını kabul ediliyordu. Oysa doğrusal olmayan yapı ve rastlantısallık koşullarında, belki önemsiz gibi görünen tedrici değişiklikler, küçük çaplı ayarlamalar yavaş yavaş gelişen özellikleri harekete geçirdiği için, büyük çapta kesintili ya da niteliksel değişikliklere zemin hazırlayabilir. Çin'deki kelebek hava durumunu değiştirmez ancak sonucu oraya varabilecek olaylar zincirinin ilk halkası olabilir (Morgan, 1998: 295; Handy, 1990: 5). Bu durumun en güzel tarafı herkesin büyük işler başarabilme, en azından bir şeyleri değiştirebilme şansına sahip olmasıdır (Handy, 1997: 15).

Bu durumda işletmeler kaos ortamında başarılı olabilmek için sürekli öğrenmek, farklı alternatifleri bir arada düşünebilecek kavramsal örgütsel esnekliğe sahip olmak, başkalarının bakış açılarını anlayabilmek, işletme içi etkileşimi artırabilmek, değişimin dinamiklerini anlamaya çalışmak ve değişimi yönetip yönlendirebilmek zorundadırlar (Kırım, 1998: 74-75; Young ve Kiel, 1994: 1).

4.2.5. İlerlemeye Karşı Değerlerle Yönetim ve Sosyal Sorumluluk

Modern dönemin başından beri ilerleme, insan aklının doğayı dönüştürmesinin, doğal süreçlere egemenlik kurmasının tarihidir (Balcı, 1992: 16). Modernizmin ilerleme anlayışı, her şeyden önce kitlesel üretimle alakalıdır. Modern üretim felsefesi, el emeğine ve ustalığa dayalı olmayan, çok sayıda birbirine benzeyen 'şey'in üretimine dayalıdır. İlerleme, mümkün olduğunca çok şey üretme ve tüketme ile birlikte gerçekleşmektedir (Allen vd., 1992: 248-249).

İlerleme düşüncesine felsefi açıdan sorgulayan Nietzsche'ye göre, genealojik olarak bir şey şu ya da bu biçimde ortaya çıkmakta, zaman içinde giderek, tekrar tekrar yeni amaçlara yönelik olarak yorumlanmaktadır. Bu süreç içinde ahlaka temel olacak amaç ve fayda gibi kavramlar, sadece birer işaretler ve metaforlarla, yani keyfi olarak ifade edilmektedirler. İrade gücü daha üstün olanın yorumu diğerlerine galebe çalacaktır. Bu durumda bütün tarih, şeyleri, kurumları, kural ve ilkeleri kapsayacak şekilde, bir işaret zinciridir. Bu zincirde sürekli olarak yeni yorum ve uyarılma vardır. Nietzsche, bu zincirin oluşumunun hiçbir mantığı olmadığını öne sürmektedir. Eğer tarihin akışını bir mantığı olmadığı varsayılacak olursa, aydınlanma düşüncesinin temel öncüllerinden olan ilerleme anlayışını çöpe atmak gerekecektir (Şaylan, 1999: 99-100).

İlerlemeye sosyal açıdan yaklaşan Giddens, devletler ve bölgeler arasında endüstrileşmiş ve az endüstrileşmiş ülkeler arasındaki yoğun eşitsizliklerle karakterize olan ve kaynakların yalnızca kısıtlı olmakla kalmayıp aynı zamanda baskı altında da tutulduğu bir dünyada kıtlık kavramını sorgulamakta ve kendi

kendini yok edecek bir yol izlemeyen, bir dünya için seçenekler aramaktadır. Kapitalist birikim amacı peşinde koşmak sonsuza dek sürdürülemez, çünkü kaynaklar açısından bakıldığında kapitalist ilerleme sürdürülebilir nitelikte değildir (Giddens, 1998: 59). Ekonomik açıdan ileri ülkelere bakıldığında bir çok insanın gelişme yorgunluğu yaşadıklarına ilişkin bulgular vardır (Miles ve Irvine, 1982).

Teknoloji, hiçbir zaman herhangi bir şeye doğru ilerlemez, çünkü arkadan itilir. Teknisyen neden çalıştığını bilmez ve genellikle de bununla ilgilenmez. Teknolojik unsurların birbirine bağımlılığı, olmayan sorunlar için çok fazla sayıda çözüm yaratır (Ellul, 1965: 89). Piyasaya sunulan her yeni çözüm (ürün) yeni ihtiyaçlar yaratır ve tatmin ettiğinden daha fazla kişiyi tatminsiz bırakır (Illich, 1989: 50; Durning, 1998: 34).

Giddens'in (2000b: 14) da ifade ettiği gibi, aydınlanma tarihi boyunca ortaya konan düşünceler, ilerlemeyle daha iyi bir yaşama ulaşılacağı şeklindeydi. Ama bugün yaşadıklarımız bunun pek doğru olmadığını gösteriyor. Dünya denetimimiz altına girmekten ziyade kontrolden çıkıyor, elimizden kaçıp gidiyor. Bilim ve teknolojinin ilerlemesi dahil olmak üzere yaşamı bizim açımızdan belirli ve öngörülebilir kıldığı sanılan etkilerin bir kısmının, genellikle bu varsayımın zıttı bir etki yaptığı anlaşılıyor. Sözelimi iklimin değişmesi bizim doğaya yaptıklarımızın bir sonucudur.

Günümüzde, teknolojik ve endüstriyel ilerlemeye karşı itirazlar giderek yükselmektedir. Teknolojinin insancillaştırılması (Schumacher, 1999: 35-74), insanlar ve yaratılmış çevre arasındaki şu anda geniş ölçüde 'araçsal' nitelikte olan ilişkinin içerisine ahlaki konuların giderek daha fazla girmesini de içerecek gibi görünmektedir (Giddens, 1998: 163).

Sanayi devriminden bu yana ekonomik büyüme ve ilerleme toplumların en önemli amacı oldu. Ancak bütün üretime dayalı sistemler ortak bir ikileme karşılaşırlar: Üretimde birim zaman başına yatırılan enerjideki artış, kaçınılmaz olarak ekosistemin kendini yenileme, temizleme gücünü zayıflatacaktır (Harris, 1994: 265; Bendix, 1991: 102). Bugün sahip olduğumuz tecrübeler, kalkınma kavramının bizi ve gelecek nesilleri etkileyebilecek çevresel problemlere yol

açan bir tür sömürgecilik kavramına dönüştüğünü gösteriyor. Buna engel olmak için, 1987 yılında toplanan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu yayınladığı Bruntland Raporu'nda sürdürülebilir kalkınma - *sustainable development* kavramını ortaya attı. Sürdürülebilir kalkınma; bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme imkanlarını tehlikeye atmadan karşılayarak kalkınmaktır (Agius, 1996: 44-46).

Ancak sürdürülebilir kalkınma kavramı, kalkınma yani ilerleme hedeflerinden vazgeçmiş değildir. Oysa Illich'in de dikkat çektiği gibi (1999: 88), dünyanın yaşadığı küresel sıkıntıların temelinde, gelişmenin kendisi vardır:

Bugünün acil sorunları şunlardır: gelişmenin sonrasında ne olacak? Kavramlar nedir? Semboller nedir? İmajlar nedir? Farklı bir dil bulabilmek için insanın geçmişe dönmesi, çağdaş tecrübenin oluşmasına temel olan mitolojik kristalizasyonun noktalarını keşfetmesi gerekmektedir; yani, 'ihtiyaç', 'büyüme', 'katılım', 'gelişme' gibi kesinliklere bakmak gerekmektedir.

Illich, böylesi temel kavramlar üzerinde durulmadan sağlıklı bir gelecek düşünülmemeyeceğini belirtmektedir. Örneğin 'gelişme' kavramı, geleneksel dönemdeki 'gereklilik' kavramının yerine konulmuştur. İnsanlar o dönemlerde varlıklarını sürdürmek için çalışmaktaydılar. Ancak modernizm 'ortak varlıklar'ı 'kaynaklar', 'istekler'i de 'ihtiyaçlar' haline getirdi. İstekler sınırsız, kaynaklar da kıt olduğuna göre insan hep daha fazlası için çalışmak zorundadır (Illich, 1999: 88). Artık tümüyle insanlar tarafından oluşturulan çevremizde teknolojik ürünler, lüksten kolaylığa, kolaylıktan zorunluluğa doğru bir geçiş yapmış ve hayatımız için bir tehlike haline gelmiştir (Roszak, 1999: 58). Bugün yaşadığımız hayatın endüstri egemenliğinden kurtulması için teknolojinin doğa ile yer değiştirmesi gerekir (Gephart, 1996: 39). Bir başka ifade ile doğal ölçek ve sınırların belirlenmesi gerekir. Örneğin makineler, ancak birer köle olarak kullanılmalı, efendileşmelerine izin verilmemelidir. Eğitim, belli sınırlar içinde kişilerin insan ürün bir çevreye uymasını sağlayabilir. Bu sınırların ötesinde evrensel okul binası, hastane koğuşu veya hapisane vardır. Siyasetin, enerji ya da bilgi girdilerinin eşitliğinden çok, azami endüstriyel verimin dağıtımıyla ilgilenmesi de ancak belli sınırlar içinde gerçekleşebilir (Illich, 1989: 10). Bütün bu değişimler öncelikle zihinsel anlamda gerçekleşebilecek dönüşümlerdir (Özel İ., 1997: 47-

49). Bugün gerekli olan, ilerlemeye yönelik teknik gelişmeleri uygulamaya kafa yormak yerine amaçlarımızın doğruluğunu sorgulamaktır (Northbourne, 1989; 8).

Dünyamızın içinde bulunduğu sıkıntılı duruma yönelik benzer bir yaklaşım da, ünlü sosyolog Zygmunt Bauman'ın yaklaşımıdır:

Böyle bir dünyada uzun vadeli planlar yapmamak ya da uzak geleceğe yatırımda bulunmamak akıllıca ve sağduyulu bir tutumdur; herhangi bir elirli yere, topluluğa ya da davaya hatta kendi imajına çok sıkı biçimde bağlanmamak gerekir, çünkü insan kendini bir anda çıpadan kurtularak sürüklenmeye başlamış bir durumda bulmakla kalmaz, aynı zamanda tutunacak herhangi bir çıpadan da yoksun kalabilir. Sağduyulu yaklaşım, bugünün seçenekleri içinde, geleceği kontrol etme isteğini değil, geleceği ipotek altına sokmaya yanaşmamayı rehber edinmektir (Handy, 1998: 83).

İlerlemeyle ilgili bir başka konu da tüketimdir. Fromm'a göre *homo sapiens*-ilk insan, akıl ve mantığını hayatta kalmak için kullanır. Ama giderek insan kendi varlığını tehdit eden bir *homo faber* veya *homo consumens*-tüketim insanı haline gelmiştir. Bugün daha çok tüketimin daha çok mutluluk demek olup olmadığı sorgulanmaktadır. Modern insan aslında, hayatı anlamsız bulan (anlamını düşünmeyen), kendine ve her şeye karşı yabancılaşmış, canı sıkılan (anksiyete), pasif, boş, korkak ve izole edilmiş insandır. Korkak ve yabancılaşmış insan, 'cirulus vitiosus' denen, korkusunu tüketerek bastıran bir hastalığa kapılır. Ancak bu, kimse tarafından hastalık olarak algılanmaz. Bu yüzden bu durum 'normalitenin patolojisi' biçiminde tanımlanır. Tüketim, insana yapay bir özgürlük sağlar (Fromm, 1996: 84-88).

Tüketim toplumunun sloganı 'tüketiyorum öyleyse varım'dır (Odabaşı, 1999: 18). Oysa arkamızda bir şey bırakmak ya da çocuklarımıza daha iyi bir gelecek sağlamak istiyorsak, sadece içinde bulunduğumuz an ve noktada kendi zevklerimizle ilgilenmekten farklı bir şeyler yapmalıyız. Bir toplumda, tüketim isteklerini körükleyecek bir şekilde, anlık taleplerin borç finansmanı yoluyla (kredi kartları gibi) karşılanması, ekonomik büyümenin başlıca itici güçlerinden biri olarak teşvik ediliyor olsa da, varlıklı bir toplumun bağrında yoksulluğun sürüp gitmesinin nedeni de, sık sık anlık taleplerin karşılanmasının

ertelenmemesine (kanaat yokluğu) bağlanabilir (Harvey, 1997: 229). Kredi kartı ve benzeri araçlar, Toffler'in *Şok* adlı eserinde değindiği gibi, 'gelecek samanı şimdiki zamana iskonto etmenin araçlarıdır (Harvey: 324). Hazların tatmininin geciktirilebilmesinin, insanların sahip olması gereken önemli özelliklerden biri olarak da ifade edilmektedir (Peck, 1998: 16). Thoreau'nun dediği gibi: "Bir insan, kendi haline bırakmayı başarabildiği şeyler oranında zengindir" (Durning, 1998: 141).

Genelde insanların, özelde ise işletmelerin, ilerleme kavramının olumsuzluklarından sıyrılabilmemesinin, en azından daha az zarar görmesinin yollarından biri, biraz önce de değinilen, işletmelerde etik ve sosyal sorumluluk yaklaşımıdır.

Geleneksel işletme anlayışı, mekanistik ve analitiktir. Temel değerler; hiyerarşi, kontrol, bilimsel yönetim, seri üretim ve nicelikselliğin üstünlüğü idi. Fakat bu paradigma, bilginin globalleştiği, iletişimin yayıldığı ve çevresel sınırların önemsendiği çağda geçersizleşti. Yeni değerler; bireysel ve grupsal güçlendirilme (empowerment), sorumluluk, yöneticiler ile çalışanlar arasındaki farkların azaltılması, uyum, işbirliği, takım çalışması, güven, dürüstlük ve bütünlük olmuştur (Trevino ve Nelson, 1995: 35-36).

Son dönemlerde gündeme gelen değerlerle yönetim kavramı içerisinde işletmelerin; tüketicilerin, çalışanların, ortakların, toplumun ve çevrenin korunması çabaları yer almaktadır (Trevino ve Nelson, 1995: 173-192). Bunlardan, tüketici ve ortakların korunması konusu, işletmelerin modern amaçları kapsamına girmektedir. Çevrenin korunması ise sürdürülebilir kalkınma çevresinde ele alınmıştır. Burada önemli ve postmodern açıdan incelenebilecek noktalar toplumun ve çalışanların korunmasıdır.

Çalışanların korunması noktasında esneklik kavramına daha önce değinilmişti. Bugün, çalışma kavramının hayatın merkezinden uzaklaştırılacağı örgüt kültürlerine ihtiyaç vardır. Çalışmak gereklidir ancak hayatın tek amacı olmamalıdır. İnsanlar çalışma dışında başka şeyler de yapabilmeli, ancak bugünkünden çok daha fazla sayıda insan da çalışmalıdır. Gandhi'nin söylediği gibi "dünyadaki yoksullara yardım edecek olan kitlesele üretim değil, kitlelerin

üretimidir” (Schumacher, 1995: 116). Bu anlamda Handy tarafından ‘portföy yaşamları’ kavramı ortaya atılmıştır (1997: 19):

Geleneksel anlamda bir kariyere sahip olmak yerine yaşamımızın bir bölümünü ücret ya da maaş karşılığında çalışarak geçirecek, geriye kalan bölümünü de toplumsal işlere ayıracak, öğrenim görecek, ya da başka şeyler yapacaksınız. Yaptıklarınızın büyük bölümü, çoğu ücretsiz de olsa, aslında bir çeşit iş olacak ve giderek sizin tanımınız haline gelecek, olan bir faaliyetler portföyü oluşturacak. Kimi işletmeler bu portföylerin amaçlarını görecekler. İnsanları, kişisel gelişimleri için toplumda gönüllü işler yapmaya teşvik edecekler. Elemanlarının çeşitli yeteneklerini açığa çıkarmak amacıyla kuruluş içinde farklı türde işlerden oluşan portföyler oluşturacaklar. İşin tanımı değişecek.

İlerlemeye dayalı toplumlarda, örneğin dünyanın en hızlı büyüyen uzak doğu toplumlarında, kalkınma ile birlikte artan şey, bir elinde cep telefonu, diğer elinde evrak çantasıyla koşuşturan insan sayısıdır. İnsanlar her gün işyerlerine koşuyor, akşam eve dolu çantalarla dönüp bütün gece çantalarındaki kağıtları okuyor ve sabah yine işe koşturuyorlar. Tüm bunların görkemli bir din veya çok önemli amaçlar için yapıldığına inanmak zorundasınız veya hiç düşünmemeyi de seçebilirsiniz. Sadece şirket hissedarlarını zengin etmek için bunca şeye değer mi? Bu koşturmaca insanları mutlu ediyor mu? Oysa, örneğin İtalya’da yaşamak, konuşmak, alış-veriş, yemek yapmak, yemek, aile tüm bir günü alıyor. Böylesi bir kültür farklılaşmasına ihtiyacımız bulunmaktadır (Handy, 1997:26-27).

Toplumun korunması konusunda da yine şirketlerin kar etmeyi birinci plana alan paradigmalarını değiştirmelerine ihtiyaç vardır. Çevreyle ilgili yönü bir yana, işletmelerin içinde buldukları toplumun insanlarına, müşterileri olmasalar dahi, katkıda bulunmayı hedeflemeleri gerekir. Bu, daha çok modernleşmeyi tam sindirememiş doğulu kültürlerde mevcut olan bir yaklaşımdır ve hızla batıya doğru yayılmaktadır. Örneğin 1979 yılında US Steel çelik şirketinin genel müdürü, “yönetimin görevi çelik üretmek değil, para kazanmaktır” demekteydi (Harvey, 1997: 182). Bu yaklaşım, bugün ülkemizde de şirket bilançolarının neredeyse yarısının neden faaliyet dışı karlardan oluştuğunu da açıklamaktadır. Buna karşılık, Panasonic, National gibi pek çok ünlü markanın sahibi olan Matsushita Electric Company’nin kurucusu Konosuke

Matsushita, bütün dünyayı sarsan 1929 buhranında, tek çözüm gibi görünen işçi çıkarmayı tercih etmemiş, daha farklı tekniklerle krizi atlattır (Kotter, 1998: 91). Onun daha 1930'larda ortaya koyduğu işletmecilik anlayışı, aynı zamanda ilk önemli şirket vizyonu yaklaşımıdır:

Bir imalatçının görevi, yoksulluğun üstesinden gelmek, toplumu bir bütün olarak yoksulluğun sefaletinden kurtarmak ve refaha ulaştırmaktır. İş ve üretim, sadece söz konusu işletmenin mağazaları ya da fabrikalarını değil, aynı zamanda toplumun geri kalan kısmını da zenginleştirmeye yönelik olmalıdır. Maddi konfora sahip olmak kesinlikle mutluluk garantisi değildir. sadece manevi zenginlik gerçek mutluluğu getirebilir. Eğer bu doğruysa, işletmenin yaşamın sadece maddi yanıyla ilgilenip, insan ruhuyla ilgilenmeyi din ya da ahlaka bırakması mı gerekir? Sanmıyorum. Manevi olarak zengin ve maddi açıdan bolluk içinde yaşayan bir toplum yaratma çabasına işadamları da katılabilmelidir (Kotter: 1998: 7).

Bu ve benzeri yaklaşımlar, batıda da yaygınlaşmış ve Johnson&Johnson, Procter&Gamble, IBM gibi şirketlerde de uygulanan 'tarikat benzeri şirket kültürleri' kavramının doğmasına yol açmıştır (Collins ve Porras, 1999: 163-196).

BÖLÜM SONU NOTLARI

- TOFFLER, A., ve TOFFLER H. (1997);** “Önsöz”, der. GIBSON, Rowan (1997); **Geleceği Yeniden Düşünmek**, 1. Basım, Sabah Ya., İstanbul.
- MUTLU, Esin Can (1997);** “Yönetim Uygulamalarında Postmodernizmin Etkileri”, **Öneri Dergisi**, Adnan Tezel Özel Sayısı, İstanbul.
- SAROĞLU, Hakan (1999);** “Çağdaş Yönetim Yaklaşımları ile Postmodern Yönetim Yaklaşımının Karşılaştırılması”, **Öneri Dergisi**, C. 2,S. 11, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony (1998);** **Modernliğin Sonuçları** (Çev. KUŞDİL Ersin), 2. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- GEPHART, Robert P. (1996);** “Management, Social Issues, and the Postmodern Era” (Eds. BOJE David M. vd.), **Postmodern Management and Organization Theory**, Sage Publications, USA.
- WEBER, Max (1978);** **Economy and Society**, Berkeley University, California Press.
- MURPHY, John W. (1995);** **Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- LEFORT, Claude (1986);** **The Political Forms of Modern Society**, Cambridge'den nakleden, **MURPHY, John W. (1995);** **Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- GUATTARİ, Felix (1986);** **Molecular Revolution**, Penguin Books'tan nakleden, **MURPHY, John W. (1995);** **Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri** (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- TAYLOR, Frederick W. (1997);** **Bilimsel Yönetimin İlkeleri** (Çev. AKIN H. Bahadır), 1. Basım, Çizgi Ya., Konya.
- MARKS, Karl (1997);** **Kapital C. I** (Çev. BİLGİ Alaatin), 5. Basım, Sol-Onur Ya., İstanbul.

- MARKS, Karl ve ENGELS, F. (1990); Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri** (Çev. ERDOST Muzaffer İlhan), 1. Basım, Sol-Onur Ya., İstanbul.
- KIRIM, Arman (1998); Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim**, 1. Basım, Sistem Ya., İstanbul.
- MORGAN, Gareth (1998); Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor** (Çev. BULUT Gündüz), 1. Basım, MESS Yayın no: 280, İstanbul.
- ÜLGEN, Hayri (1993); İşletmelerde Organizasyon İlkeleri ve Uygulaması**, 2. Basım, İ. Ü. İşletme Fak. Yayın no:258, İstanbul.
- KOÇEL, Tamer (1998); İşletme Yöneticiliği**, 6. Basım, Beta Ya., İstanbul.
- CERTO, Samuel C. (1992); Modern Management**, Fifth Edition, Allyn and Bacon, USA.
- EFİL, İsmail (1999); İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon**, 6. Basım, Alfa Ya., İstanbul.
- GRINT, Keith (1998); Çalışma Sosyolojisi** (Çev. BOZKURT, Veysel vd.), 1. Basım, Alfa Ya., İstanbul.
- WEBER, Max (1995); Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı** (Çev. OZANKAYA Özer), 1. Basım, İmge Ya., Ankara.
- COOPER R. ve BURREL G. (1988); "Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis: An Introduction"**, **Organization Studies**, 9/1, in, **Postmodern Management and Organization Theory** (Eds. BOJE David M. vd.), Sage Publications, USA.
- KANTER, Rosabeth Moss (1983); The Change Masters**, Simon and Schuster, USA.
- STOJANOVIC, Svetozar (1973); Between Ideals and Reality**, Oxford Press'den nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.

- ADAM, Barry D. (1978); The Survival of Domination**, Elviseer, New York'dan nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsametlin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- SCHUMACHER, E. F. (1995); Küçük Güzeldir** (Çev. DENİZTEKİN Osman), 3. Basım, Cep Ya., İstanbul.
- HALL, Stuart (1995); "Yeni Zamanların Anlamı"**, (Ed. HALL Stuart ve JACQUES Martin), **Yeni Zamanlar**, 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- LASH, Scott (1990); The Sociology of Postmodernism**, Routledge, London'dan nakleden, **YILMAZ, Aytakin (1996); Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- SARTRE, J. P. (1956); Being and Nothingness**, Philosophical Library, New York'dan nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsametlin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- ŞİŞMAN, Mehmet (1996); "Postmodernizm Tartışmaları ve Örgüt Kuramındaki Yansımaları"**, **Eytepe**, Yıl 2, S. 3, Ankara.
- HARVEY, David (1997); Postmodernliğin Durumu** (Çev. SAVRAN Sungur), 1. Basım, Metis Ya., İstanbul.
- MUMFORD, Lewis (1963); Techniques and Civilization**, Harcourt Brace, New York'dan nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsametlin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- HABERMAS, Jürgen (1974); Theory and Practise**, Beacon Press, Boston'dan nakleden, **MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsametlin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- MARCUSE, Herbert (1990); Tek Boyutlu İnsan** (Çev. YARDIMLI Aziz), 2. Basım, İdea Ya., İstanbul.

- HANDY, Charles** (1999); "Anlam Arayışı" (Der. HESSELBEIN Frances ve COHEN Paul M.), **Liderden Lidere** (Çev. ATAY Salim), 1. Basım, MESS Yayın no:318, İstanbul.
- KENNEDY, Noah** (1989); **The Industrialization of Intelligence**, Unwin Hyman, Great Britain.
- DRUCKER, Peter F.** (1994); **Kapitalist Ötesi Toplum** (Çev. ÇORAKÇI Belkis), 1. Basım, İnkılap Ya., İstanbul.
- NAISBITT, John ve ABURDENE, Patricia** (1990); **Megatrends 2000** (Çev. GÜVEN Erdal), 1. Basım, Form Ya., İstanbul.
- STEWART, Thomas A.** (1997); **Entelektüel Sermaye** (Çev. ELHÜSEYİNİ Nurettin), 1. Basım, MESS Yayın no: 290, İstanbul.
- DRUCKER, Peter F.** (1999); **21. Yüzyıl İçin Yönetim Tartışmaları** (Çev. BAHÇIVANGİL İrfan ve GORBON Gülenay), 1. Basım, Epsilon Ya., İstanbul.
- TAŞCI, Deniz** (1998); "Personel İnsan Kaynağına Nasıl Terfi Etti?", **VI. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler**, Anadolu Ün. Ya., Eskişehir.
- RAELIN, Joseph A.** (1999); **Kültürlerin Çatışması: Yönetenler-Yönetilenler** (Çev. TUNCAY Kamuran), 1. Basım, TİB Ya., İstanbul.
- HELGESEN, Sally** (1999); "Kadınlar ve Yeni Ekonomi", (Der. HESSELBEIN Frances ve COHEN Paul M.), **Liderden Lidere** (Çev. ATAY Salim), 1. Basım, MESS Yayın no:318, İstanbul.
- HANDY, Charles** (1998); **Ruhun Arayışı** (Çev. ELHÜSEYİNİ Nurettin), 1. Basım, Boyner Holding Ya., İstanbul.
- TAŞCI, Cemalettin** (1997); **Görüşme**, Anadolu Ün., Eskişehir.
- FUKUYAMA, Francis** (1998); **Tarihin Sonu ve Son İnsan** (Çev. DİCLELİ Zülfü), 2. Basım, Gün Ya., İstanbul.
- ŞAYLAN, Gencay** (1999); **Postmodernizm**, 1. Basım, İmge Ya., Ankara.

- HASSARD, John** (1996); "Exploring the Terrain of Modernism and Postmodernism in Organization Theory", in, **Postmodern Management and Organization Theory** (Eds. BOJE David M. vd.), Sage Publications, USA.
- HOFSTEDE, Geert** (1999); "The Universal and the Spesific in 21st Century Global Management", **Organizational Dynamics**, Summer 1999.
- MACIONIS, John J. ve PLUMMER, Ken** (1998); **Sociology A Global Introduction**, Prentice Hall, Europe.
- ILLICH, Ivan** (1989); **Şenlikli Toplum** (Çev. KOT Ahmet), 2. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- YAVUZ, Arif** (1999); "Esnek Çalışmanın Endüstri İlişkilerine Etkisi", **Kamuoyunda Esneklik**, MESS, 1. Basım, MESS Yayın no:311, İstanbul.
- POWERS, Jonathan** (1982); **Philosophy and the New Physics**, Methuen, New York'dan nakleden, **MURPHY, John W.** (1995); **Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- PRIGOGINE, Ilya** (1998); "Kaos Kanunları" (Der. ÖZEL Mustafa), **Küresel Rekabet**, 2. Basım, İz Ya., İstanbul.
- ÖZEL, Mustafa** (1998); **Liderlik Sanatı**, 1. Basım, İz Ya., İstanbul.
- GÜRSAKAL, Necmi** (1999); "Yeni Bilim", **Bilgi & Toplum Dergisi**, S. 2, İstanbul.
- TOFFLER, Alvin** (1997); **Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor** (Çev. ÇİFTKAYA Murat), 2. Basım, İz Ya., İstanbul.
- HANDY, Charles** (1995); **The Age of Paradox**, Harvard Business School Press, Boston.
- COLLINS, James C. ve PORRAS, Jerry I.** (1999); **Kalıcı Olmak** (Çev. ÇİVİ Zuhul), 1. Basım, Sistem Ya., İstanbul.
- HANDY, Charles** (1997); "Belirsizlikte Anlam Bulmak", (Ed. GIBSON Rowan), **Geleceği Yeniden Düşünmek**, 1. Basım, Sabah Ya., İstanbul.

- HANDY, Charles** (1990); **The Age of Unreason**, Harvard Business School Press, Boston.
- YOUNG, T. R. ve KIEL, L. Douglas** (1994); "Chaos and Management Science: Control, Prediction and Nonlinear Dynamics", www.tyoung.com.
- BALCI, Ersin** (1992); **İlerlemenin Öteki Yüzü**, 1. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.
- ALLEN, John vd. (Eds.)** (1992); **Political and Economic Forms of Modernity**, Politiy Press, USA.
- MILES, Ian ve IRVINE, John** (1982); **The Poverty of Progress**, Pergamon, Oxford'dan nakleden, **GIDDENS, Anthony** (1998); **Modernliğin Sonuçları** (Çev. KUŞDİL Ersin), 2. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- ELLUL, Jacques** (1964); **The Technological Society**, Vintage, New York'dan nakleden, **MURPHY, John W.** (1995); **Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- DURNING, Alan** (1998); **Ne Kadarı Yeterli?** (Çev. ÇAĞLAYAN Sinem), 1. Basım, Tübitak-Tema Vakfı Ya., Ankara.
- GIDDENS, Anthony** (2000b); **Elimizden Kaçıp Giden Dünya** (Çev. AKINHAY Osman), 1. Basım, Ayraç Ya., Ankara.
- SCHUMACHER, E. F.** (1999); **Hayırlı Ekonomi** (Çev. ÇİFTKAYA Murat), 1. Basım, İz Ya., İstanbul.
- HARRIS, Marvin** (1994); **Yamyamlar ve Krallar: Kültürlerin Kökenleri** (Çev. GÜMÜŞ M. Fatih), 1. Basım, İmge Ya., Ankara.
- BENDIX, Reinhard** (1991); "Sanayileşme Modernleşme ve Kalkınma" (Der. SEZAL İhsan), **Sosyoloji Yazıları**, 1. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.
- AGIUS, Emmanuel** (1996); "Sustainable Development as Fairness to the Future Generations", **Proceedings of the First International Symposium on Environmental Ethics**, Boğaziçi University Press, İstanbul.

- ILLICH, Ivan (1999); "Geleceğe Yaptığımız Atışların Gölgesi" (Der. GARDELS Nathan), Yüzyılın Sonu (Çev. DİŞBUDAK Belkıs Ç.), 2. Basım, TİB Ya., İstanbul.**
- ROSZAK, Theodor (1999); Çorak Ülkenin Bittiği Yer: Post-endüstriyel Toplumda Politika ve Aşkınlık (Çev. ÖZTÜRK Naim), 1. Basım, İnsan Ya., İstanbul.**
- ÖZEL, İsmet (1997); Neyi Kaybettiğini Hatırla, 3. Basım, Şule Ya., İstanbul.**
- NORTHBOURNE, Lord (1989); İlerlemeye Farklı Bir Bakış (Çev. ÖZER Deniz), 1. Basım, İnsan Ya., İstanbul.**
- FROMM, Erich (1996); Çağdaş Toplumların Geleceği (Çev. KAYA Gülnur), 1. Basım, Arıtan Ya., İstanbul.**
- ODABAŞI, Yavuz (1999); Tüketim Kültürü, 1. Basım, Sistem Ya., İstanbul.**
- PECK, Scott (1998); Az Seçilen Yol (Çev. ÖZER Rengin), 1. Basım, Akaşa Ya., İstanbul.**
- TREVINO, Linda K. ve NELSON, Katherine A. (1995); Managing Business Ethic, Wiley.**
- KOTTER, John P. (1998); Matsishuta Liderliği (Çev. ERTAN Tefvik), 1. Basım, Sistem Ya., İstanbul.**

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Genelde işletmecilik, özelde de yönetim-organizasyon alanında, son yıllarda yürütülen çalışmaların, büyük ölçüde uygulamaya dönük çalışmalar olduğu görülmektedir, ki bu da tabiidir. Sanayi devriminden bu yana, özellikle bilimsel alanda kaydedilen gelişmelere paralel olarak, işletme yönetimi ve organizasyonu konusunda çeşitli yaklaşımlar uygulanagelmiştir. Bu yaklaşımların evrimi göz önüne alındığında, uygulanan teknikler anlamında, doğrusal bir artış göze çarpmaktadır. Ancak, pek değişiklik göstermeyen yön, işletmelerin amaçlarıdır. Biriktirme ve sahip olma bağlamında varlığını sürdürdüğü modern insanın son yol arkadaşı, sahip olmayı sonsuz kılacağı düşünülen sınırsız bir tüketme güdüsüdür. İnsanların ihtiyaçlarını karşılama aracı olarak işletmeler de, her türlü tüketim taleplerini karşılamak, artırmak ve sürekli kılmak için faaliyet göstermektedirler.

Ancak, son otuz yıldır, yine bilimsel alanda gerçekleştirilen çalışmalar, insanlığı, bu kez farklı bir durumla karşı karşıya getirmiştir. Modern ilkelerle düzenlenen bir dünyanın üç yüzyıllık tarihi, hem sosyal hem de çevresel sonuçları itibariyle, bilimsel gelişmelerin getirdiği yeni bakış açısının da katkısıyla, eleştirel bir gözle değerlendirilmek durumundadır. Yeni gelişmeler, insanların dünyayı algılayış biçimlerini değiştirmektedir. Bu değişime paralel olarak, işletmelerin de kendilerini gözden geçirmeleri, öncelikle hedeflerini yenilemeleri gerekmektedir.

Bu çalışma, bir çok alanda olduğu gibi, işletmecilik alanında da, mevcut problemlerin çözümünün zihinsel bir dönüşüme bağlı olduğunu iddia etmektedir. Bugün ihtiyacımız olan, yeni bir teori, farklı bir paradigmadır. Bu amaçla ortaya atılan alternatif yaklaşımların bir üst başlığı anlamında, postmodern söylem, sıkıntıların çözümü için sadece teknik değişiklikler yapmanın yeterli olmadığını, temelinden farklı ve belki de kökü batıda olmayan bir kültürel değişiklik aramak gerektiğini öne sürmektedir.

Postmodernizm, bir söylem, bir bakış açısı olarak bütüncül bir teori haline gelememiştir. Ancak modernizme köklü eleştiriler getirmektedir. Bu eleştiriler,

işletmelerin yönetim tekniklerinin içeriklerinden daha çok, bu tekniklere yön veren temel felsefelerle ilgilidir. Modernist felsefe, insanı merkeze almak adına, rasyonel, determinist ve bilimsel bir model insanı (homo economicus) merkezleştirmiştir. Geriye kalanlara gösterilen hedef ise model insana benzemektir. Oysa her insan, birbirinden farklıdır. Her kültürün sorunları algılama ve çözme biçimleri farklıdır. Postmodern söylem, öncelikle bu farklılıkların, biri diğerine üstün tutulmaksızın gündeme alınabilmesini öngörür. Böylesi bir beyin fırtınasının konuları içerisine verimliliği artırma koşulları kadar, bir sosyal fayda yaratmanın yolları, müşteri mutluluğu kadar çalışanların mutluluğunun sağlanması da girebilecektir.

Bir işletme, girişimciler, ortaklar, yöneticiler, çalışanlar, müşteriler, çevre, gibi bir çok farklı unsurun çıkarlarının çatıştığı bir ortamdır. Bu ortamda bir grubun çıkarlarının esas alınmadan, herkesin aynı anda tatmin olabileceği ortak çözümler aranabilir. Postmodernizm, böylesi paradoksları kabullenebilmenin de yöntemlerini aramaktadır.

Postmodernizm, çalışmanın insan hayatının merkezinden, kar etmenin de iş hayatının merkezinden uzaklaştırılmasını öngörür. Bu gün dünyadaki büyük firmaların piyasa değerleri, sahip oldukları maddi varlıkların değerinden çok yüksektir. Bunun nedeni, şirketlerin sahip oldukları entelektüel sermayedir. Zamanla şirketlerin sahip olacakları tek sermaye de budur. Öyleyse borsada alınıp satılanlar, bir süre sonra insanların bizzat kendileri olacaktır. Bu durum insanların daha çok kazanmalarını da, insanlığın ilerlemesi kavramını da anlamsızlaştırmaktadır. İşletmeler de insanlar da kendilerine yeni hedefler arayacaklardır. Çalışmak, günlük ihtiyaçların giderilmesi için gerçekleştirilen ve içeriği hayli genişleyen bir kavram olacak, insanlar bunun dışında da gönüllü kuruluşlarda kendilerini gerçekleştirilmeye çalışacaklardır.

Bir benzetme yapmak gerekirse, modern dönemde insanlar, Maslow'un ünlü ihtiyaçlar hiyerarşisindeki ihtiyaçları tatmin etmeyi hedeflemişlerdir. İnsanlar, öncelikle yaşamlarını sürdürecekt fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmaktadırlar. Sonraki aşamada çalışma, sürekli bir güvenlik kaynağıdır. Daha sonra, çalışanları işyerine bağlayacak motivasyon unsurları devreye girer

ve aidiyet ihtiyacı karşılanır. Sondan bir önceki aşama, kariyer planlaması, sosyal sorumluluk bilinci ve halkla ilişkiler faaliyetleri gibi araçlarla sağlanan işletme imajının çalışanlara toplumsal saygınlık kazandırmasıdır. Son aşamada ise işletmeler, çalışanlar için kendini gerçekleştirme araçları haline gelmişlerdir. Artık, bu yapıya uygun çalışma sistemleri geliştirilmelidir.

İşletmelerin Faaliyet gösterdikleri alanların dinamik yapısı da modern analizlerin tıkanıdığı bir noktadır. Kaos olarak tanımlanan sınırlı istikrarsızlıklar, uzun vadeli planlamayı güçleştirmektedir. Bunun aşılabilmesi, kaosun yasalarının keşfedilmesine bağlıdır. Kaos herkese eşit şans tanımaktadır. Devamlı kendini yenileyen, dinamik örgüt yapıları, öğrenen organizasyonlar gerekmektedir.

Sonuç olarak postmodern söylem, bir çok konuda bir çok öneri ve eleştiri getirmektedir. 'Postmodern Yönetim Düşüncesi' henüz oluşma aşamasındadır. Postmodern söylem getirdiği farklı bakış açıları ile yönetim düşüncesine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Araştırmacılar için öneriler

Bu çalışma, teorik bir çalışmadır. Yirmibirinci yüzyıl işletmeleri için önemli olması muhtemel alternatif söylemlerin tanımlanması ve işletmeciliğe olası etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Yurtdışında bile yönetim-organizasyon literatürüne girmesi başlangıçta sorunlu olmuş bir konunun Türkçe literatürüne kazandırılması bile önemli sayılmalıdır. Bir sonraki aşama ise, belirlenmeye çalışılan değişim noktalarının derinlemesine incelenmesi ve uygulamaya dönük araştırmalar için bir model oluşturulması olmalıdır.

Uygulamacılar için öneriler

İşletmeler için, yoğun rekabet ortamında hep bir adım önde olmak, önemli bir üstünlüktür. Bunun yolu da, literatürü takip etmek ve işletmeciliğin muhtemel

seyrini tahmin etmekten geçmektedir. Üst yönetim kademelerinin yeni bakış açılarını soğukkanlılıkla değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu amaçla yöneticilerin;

- Yeni fikirlere açık olmaları,
- Tüm kademelerdeki çalışanların yönetsel demokrasiye uygun şekilde yönetime katılmasını kolaylaştırmaları,
- Gerek işletme içinde, gerekse içinde faaliyet gösterilen toplumda mevcut alt kültürleri, birer zenginlik kaynağı olarak korumaları,
- Esneklik kavramını tüm yönleriyle ele alarak, gelecekte işletmecilik gündeminde önemli bir yer tutması muhtemel yaklaşıma yönelik politikalar belirlemeleri,
- Hiçbir ortamın işletmeler için mutlak iyi veya mutlak kötü özellikler taşımayacağını, bilakis, her ortamın büyük fırsatlar içerdiğini, çok küçük hamlelerin bile çok büyük sonuçlara yol açabileceğini öngören bir kaos bilincine sahip olmaları ve kaosun yasaların keşfetmeye çalışmaları,
- Her şeyden önemlisi, kendilerinin de bir insan oldukları bilinciyle, hayatın çalışmaktan ibaret olmadığını bilerek, kendileri, aileleri, çalışanları, müşterileri, toplumun diğer üyeleri ve dünyanın gelecek kuşakları için sorumluluk bilincine sahip ve değer üreten bir kültür oluşturmaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

ADAM, Barry D. (1978); The Survival of Domination, Elvise, New York.

ADORNO, T. ve HORKHEIMER, M. (1985); Aydınlanmanın Diyalektiği (Çev. GÖRGÜL Oğuz), 1. Basım, Kabalcı Ya., İstanbul.

AGUE, Marc (1995); Çağdaş Dünyaların Antropolojisi (Çev. TUFAN Hülya), 1. Basım, Kesit Ya., İstanbul.

AĞAOĞULLARI, M. Ali ve KÖKER, Levent (1997); Tanrı Devletinden Kral-Devlete, 2. Basım, İmge Ya., Ankara.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali ve KÖKER, Levent (1991); İmparatorluktan Tanrı Devletine, 1. Basım, İmge Ya., Ankara.

AKAY, Ali (1991); Konular, 1. Basım, Bağlam Ya., İstanbul.

AKGEYİK, Tekin (1998); Stratejik Üretim Yönetimi, 1. Basım, Sistem Ya., İstanbul.

ALLEN, John vd. (Eds.) (1992); Political and Economic Forms of Modernity, Polity Press, USA.

ALOGAN, Yavuz (1995); Postmodernist Burjuva Liberalizmi, 1. Basım, Sarmal Ya., İstanbul.

APPIGNANESSI, Richard ve GARRATT, Chris (1996); Yeni Başlayanlar İçin Postmodernizm (Çev. ŞAHİNER Doğan), 1. Basım, Milliyet Ya., İstanbul.

ARON, Raymond (1997); Sanayi Toplumu (Çev. GÜRSOY E.), 2. Basım, Dergah Ya., İstanbul.

BALCI, Ersin (1992); İlerlemenin Öteki Yüzü, 1. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.

- BARANSEL, Atilla (?)**; **Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi C. I**, 3. Basım, İ. Ü. İşletme Fak. Yayın no:257, İstanbul.
- BAUDRILLARD, Jean (1991)**; **Sessiz Yığınların Gölgesinde** (Çev. ADANIR Oğuz), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- BAUDRILLARD, Jean (1998)**; **Simulakrlar ve Simulasyon** (Çev. ADANIR Oğuz), 1. Basım, Dokuz Eylül Ya., İzmir.
- BECKER, Carl L. (1967)**; **Heavenly City of the Eighteenth Century Philosophers**, Yale University Press, New Haven.
- BELEK, İlker (1999)**; **Postkapitalist Paradigmalar**, 2. Basım, Sorun Ya., İstanbul.
- BELL, Daniel (1973)**; **The Coming of Post-Industrial Society**, Basic Books, New York.
- BENDIX, Reinhard (1977)**; **Nation Building and Citizenship**'den nakleden, **YILMAZ, AYTEKİN (1996)**; **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- BERGER, Morroe (1964)**; **The Arab World Today**'den nakleden, **YILMAZ, AYTEKİN (1996)**; **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- BERGER, Peter L. (1985)**; **Modernleşme ve Bilinç** (Çev. CERİT Cevdet), 1. Basım, Pınar Ya., İstanbul.
- BERMAN, Marshall (1999)**, **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor** (Çev. ALTUĞ Ümit ve PEKER Bülent), 2. Basım, İletişim Ya., İstanbul.
- BERNSTEIN, R. (Ed.) (1985)**; **Habermas and Modernity**, Oxford.
- BİLGİN, Nuri (1995)**; **Kollektif Kimlik**, 1. Basım, Sistem Ya., İstanbul.
- BLACK, Cyrill E. (1986)**; **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, (Çev. GÜMÜŞ Fatih), 1. Basım, TİB Ya., İstanbul.
- BOYER R. ve DURAND P. (1997)**; **After Fordism**, McMillan, London.

- BOZKURT, Veysel (1997); Enformasyon Toplumu ve Türkiye, 2. Basım, Sistem Ya., İstanbul.**
- BOZKURT, Veysel (2000); Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği, 1. Basım, Alesta Ya., Bursa.**
- BRAIDWOOD, Robert J. (1995); Tarih Öncesi İnsan (Çev. ALTINOK Bilgi), 1. Basım, Arkeoloji ve Sanat Ya., İstanbul.**
- BRONOWSKI, Jacob (1987); İnsanın Yükselişi (Çev. GÖKER Aykut), 1. Basım, V Ya., Ankara.**
- BROWN, Robert (1984); The Nature of Social Laws, Cambridge University Press, Cambridge.**
- BRYANT, Christopher G. A. (1985); Positivism in Social Theory and Research, St Martin's Press.**
- CANATAN, Kadir (1995); Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme, 1. Basım, İnsan Ya., İstanbul.**
- CASSIRER, Ernest (1951); The Philosophy of Enlightenment, Princeton University Press., Princeton.**
- CASSIRER, Ernest (1984); Devlet Efsanesi (Çev. ARAT Necla), 1. Basım, Remzi Ya., İstanbul.**
- CERTO, Samuel C. (1992); Modern Management, Fifth Edition, Allyn and Bacon, USA.**
- CEVİZCİ, Ahmet (1999); Paradigma Felsefe Sözlüğü, 1. Basım, Paradigma Ya., İstanbul.**
- CHILDE, Gordon (1994); Toplumsal Evrim (Çev. BALCI Cemal), 1. Basım, Alan Ya., İstanbul.**
- CHODAK, Szymon (1974); Social Development, Oxford Press.**
- COLLINS, James C. ve PORRAS, Jerry I. (1999); Kalıcı Olmak (Çev. ÇİVİ Zuhâl), 1. Basım, Sistem Ya., İstanbul.**

- CONDORCET, Marquis de (1990); İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı I-II, (Çev. PELTEK Oğuz), 3. Basım, MEB Ya., İstanbul.**
- ÇİÇEK, Dursun (1997); Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi, 1. Basım, Rey Ya., Kayseri.**
- ÇİĞDEM, Ahmet (1997); Aydınlanma Düşüncesi, 1. Basım, İletişim Ya., İstanbul.**
- DE MAN, Paul (1984); The Rhetoric of Romanticism, Columbia University Press, New York.**
- DEBORD, Guy (1996); Gösteri Toplumu ve Yorumlar (Çev. EKMEKÇİ Ayşen ve TAŞKENT Okşan), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.**
- DEMİR, Ömer (1992); Bilim Felsefesi, 1. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.**
- DEMİR, Ömer ve ACAR, Mustafa (1997); Sosyal Bilimler Sözlüğü, 3. Basım, Vadi Ya., Ankara.**
- DEMİRHAN, Ahmet (1992); Modernlik, 1. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.**
- DOLTAŞ, Dilek (1999); Postmodernizm Tartışmalar ve Uygulamalar, 1. Basım, Telos Ya., İstanbul.**
- DRUCKER, Peter F. (1994); Kapitalist Ötesi Toplum (Çev. ÇORAKÇI Belkıs), 1. Basım, İnkılap Ya., İstanbul.**
- DRUCKER, Peter F. (1999); 21. Yüzyıl İçin Yönetim Tartışmaları (Çev. BAHÇIVANGİL İrfan ve GORBON Gülenay), 1. Basım, Epsilon Ya., İstanbul.**
- DUBY, Georges (1995); Ortaçağ İnsanları ve Kültürü (Çev. KILIÇBAY M. Ali), 2. Basım, İmge Ya., Ankara.**
- DURNING, Alan (1998); Ne Kadarı Yeterli? (Çev. ÇAĞLAYAN Sinem), 1. Basım, Tübitak-Tema Vakfı Ya., Ankara.**
- ECO, Umberto (1999); Gülün Adı (Çev. KARADENİZ Şadan), 10. Basım, Can Ya., İstanbul.**

- EFİL, İsmail (1999): İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon**, 6. Basım, Alfa Ya., İstanbul.
- ELLUL, Jacques (1964): The Technological Society**, Vintage, New York'dan nakleden, **MURPHY, John W. (1995): Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- FEBVRE, Lucien (1995): Rönesans İnsanı**, 1. Basım, Imge Ya., Ankara.
- FEHER, F. ve HELLER A. (1993): Postmodern Politik Durum** (Çev. ARGİN Şükrü ve AKINHAY Osman), 1. Basım, Öteki Ya., İstanbul.
- FEYERABEND, Paul (1991): Özgür Bir Toplumda Bilim** (Çev. KARDAM Ahmet), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- FOUCAULT, Michel (1973): The Order of Things**, Vintage Books, New York.
- FROMM, Erich (1996): Çağdaş Toplumların Geleceği** (Çev. KAYA Gülnur), 1. Basım, Arıtan Ya., İstanbul.
- FUKUYAMA, Francis (1998): Tarihin Sonu ve Son İnsan** (Çev. DİCLELİ Zülfü), 2. Basım, Gün Ya., İstanbul.
- GELLNER, Ernest (1994): Postmodernizm İslam ve Us** (Çev. PEKER Bülent), 1. Basım, Ümit Ya., Ankara.
- GIDDENS, Anthony (1998): Modernliğin Sonuçları** (Çev. KUŞDİL Ersin), 2. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- GIDDENS, Anthony (2000a): Sosyoloji** (Çev. ÖZEL Hüseyin vd.), 1. Basım, Ayraç Ya., Ankara.
- GIDDENS, Anthony (2000b): Elimizden Kaçıp Giden Dünya** (Çev. AKINHAY Osman), 1. Basım, Ayraç Ya., Ankara.
- GORZ, Andre (1993): Kapitalizm Sosyalizm Ekoloji** (Çev. ERGÜDEN Işık), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- GÖKBERK, Macit (1999): Felsefe Tarihi**, 11. Basım, Remzi Ya., İstanbul.
- GRINT, Keith (1998): Çalışma Sosyolojisi** (Çev. BOZKURT, Veysel vd.), 1. Basım, Alfa Ya., İstanbul.

- GUATTARİ, Felix (1986); Molecular Revolution, Penguin Books.**
- GUENON, Rene (1991); Modern Dünyanın Bunalımı (Çev. AVCI Nabi), 2. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.**
- GÜVENÇ, Bozkurt (1996); İnsan ve Kültür, 7. Basım, Remzi Ya., İstanbul.**
- HABERMAS, Jürgen (1974); Theory and Practise, Beacon Press, Boston.**
- HABERMAS, Jürgen (1992); Rasyonel Bir Topluma Doğru (Çev. ÇIĞDEM Ahmet ve KÜÇÜK, Mehmet), 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.**
- HABERMAS, Jürgen (1997); İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim (Çev. TÜZEL Mustafa), 3. Basım, Yapı Kredi Ya., İstanbul.**
- HALL, Stuarth ve JACQUES, Martin (Der.) (1995); Yeni Zamanlar (Çev. YILMAZ Abdullah), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.**
- HAMPSON, Norman (1991); Aydınlanma Çağı (Çev. PARLA Jale), 1. Basım, Hürriyet Vakfı Ya., İstanbul.**
- HANDY, Charles (1990); The Age of Unreason, Harvard Business School Press, Boston.**
- HANDY, Charles (1995); The Age of Paradox, Harvard Business School Press, Boston.**
- HANDY, Charles (1998); Ruhun Arayışı (Çev. ELHÜSEYNİ Nurettin), 1. Basım, Boyner Holding Ya., İstanbul.**
- HARRIS, Marvin (1994); Yamyamlar ve Krallar: Kültürlerin Kökenleri (Çev. GÜMÜŞ M. Fatih), 1. Basım, İmge Ya., Ankara.**
- HARRISON, David (1988); The Sociology of Modernization, London.**
- HARVEY, David (1997); Postmodernliğin Durumu (Çev. SAVRAN Sungur), 1. Basım, Metis Ya., İstanbul.**
- HASSAN, İhab (1982); The Dismemberment of Orpheus, Wisconsin University Press.**
- HEATON, Herbert (1995); Avrupa İktisat Tarihi (Çev. KILIÇBAY Mehmet Ali), 1. Basım, İmge Ya., Ankara.**

- HEGEL, G. W. Friedrich** (1991); **Tarihte Akıl** (Çev. SÖZER Önay), 1. Basım, Ara Ya., İstanbul.
- HEIDEGGER, Martin** (1966); **Discourse of Thinking**, Harper and Row, New York.
- HODGETTS, Richard M.** (1997); **Yönetim Teori Süreç ve Uygulama** (Çev. ÇETİN Canan ve MUTLU Esin Can), 1. Basım, Der Ya., İstanbul.
- HUBERMAN, Leo** (1995); **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla** (Çev. BELGE Murat), 3. Basım, İletişim Ya., İstanbul.
- ILLICH, Ivan** (1989); **Şenlikli Toplum** (Çev. KOT Ahmet), 2. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- JAMESON, Frederic** (1994); **Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı** (Çev. PLÜMER Nuri), 1. Basım, Yapı Kredi Ya., İstanbul.
- KANT, Immanuel** (1984); **Seçilmiş Yazılar** (Çev. BOZKURT Nejat), 1. Basım, Remzi Ya., İstanbul.
- KANTER, Rosabeth Moss** (1983); **The Change Masters**, Simon and Schuster, USA.
- KENNEDY, Noah** (1989); **The Industrialization of Intelligence**, Unwin Hyman, Great Britain.
- KIRIM, Arman** (1998); **Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim**, 1. Basım, Sistem Ya., İstanbul.
- KISHLANSKY, Mark vd.** (1995); **Societies and Cultures in World History**, Harper Collins, New York.
- KIZILÇELİK, Sezgin ve ERJEM, Yaşar** (1992); **Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü**, 1. Baskı, Konya.
- KOÇEL, Tamer** (1998); **İşletme Yöneticiliği**, 6. Basım, Beta Ya., İstanbul.
- KOTTER, John P.** (1998); **Matsishuta Liderliği** (Çev. ERTAN Tevfik), 1. Basım, Sistem Ya., İstanbul.

- KOYRE, Alexandre (1989); Yeni Çağ Biliminin Doğuşu** (Çev. DİNÇER Kurtuluş), 1. Basım, Ara Ya., İstanbul.
- KRIEGER, Leonard (1970); Kings and Philosophers 1689-1789**, W. W. Norton Co., USA.
- KUHN, Thomas (2000); Bilimsel Devrimlerin Yapısı** (Çev. KUYAŞ Nilüfer), 5. Basım, Alan Ya., İstanbul.
- KUMAR, Krishan (1999); Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları** (Çev. KÜÇÜK Mehmet), 1. Basım Dost Ya., Ankara.
- KURTULMUŞ, Numan (1996); Sanayi Ötesi Dönüşüm**, 1. Basım, İz Ya., İstanbul.
- LARRAIN, Jorge (1995); İdeoloji ve Kültürel Kimlik** (Çev. DOMANIÇ Neşenur), 1. Basım, Sarmal Ya., İstanbul.
- LASCH, Christopher (1978); The Culture of Narcisism**, Norton.
- LASH, Scott (1990); The Sociology of Postmodernism**, Routledge, London.
- LE GOFF, Jacques (1999); Ortaçağ Batı Uygarlığı** (Çev. GÜVEN Hanife ve GÜVEN Uğur), 1. Basım, Dokuz Eylül Ya., İzmir.
- LEFORT, Claude (1986); The Political Forms of Modern Society**, Cambridge.
- LYOTARD, Jean F. (1997); Postmodern Durum** (Çev. ÇIĞDEM Ahmet), 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- MACIONIS, John J. ve PLUMMER, Ken (1998); Sociology A Global Introduction**, Prentice Hall, Europe.
- MARCUSE, Herbert (1990); Tek Boyutlu İnsan** (Çev. YARDIMLI Aziz), 2. Basım, İdea Ya., İstanbul.
- MARKS, Karl (1997); Kapital C. I** (Çev. BİLGİ Alaatin), 5. Basım, Sol-Onur Ya., İstanbul.

- MARKS, Karl ve ENGELS, F. (1990); Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri** (Çev. ERDOST Muzaffer İlhan), 1. Basım, Sol-Onur Ya., İstanbul.
- McNEILL, William H. (1994); Dünya Tarihi** (Çev. ŞENEL Alaeddin), 3. Basım, İmge Ya., Ankara.
- MERTON, Robert K. (1968); Social Theory and Social Structure**, New York, Free Press.
- MILES, Ian ve IRVINE, John (1982); The Poverty of Progress**, Pergamon, Oxford.
- MORGAN, Gareth (1998); Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor** (Çev. BULUT Gündüz), 1. Basım, MESS Yayın no: 280, İstanbul.
- MUMFORD, Lewis (1963); Techniques and Civilization**, Harcourt Brace, New York.
- MUMFORD, Lewis (1996); Makine Efsanesi** (Çev. ORUÇ Fırat), 1. Basım, İnsan Ya., İstanbul.
- MURPHY, John W. (1995); Postmodern Toplumsal Analiz ve Eleştiri**, (Çev. ARSLAN Hüsamettin), 1. Basım, Eti Ya., İstanbul.
- NAISBITT, John ve ABURDENE, Patricia (1990); Megatrends 2000** (Çev. GÜVEN Erdal), 1. Basım, Form Ya., İstanbul.
- NIETZSCHE, Friedrich W. (1995); Deccal** (Çev. AUROBA Oruç), 3. Basım, Hil Ya., İstanbul.
- NIETZSCHE, Friedrich W. (1997); Tragedyanın Doğuşu** (Çev. EYÜBOĞLU İsmet Zeki), 4. Basım, Say Ya., İstanbul.
- NIETZSCHE, Friedrich W. (1998); Tarih Üzerine** (Çev. BOZKURT Nejat), 5. Basım, Say Ya., İstanbul.
- NISBET, Robert (1979); History of the Idea of Progress**, Basic Books, New York.
- NORTHBOURNE, Lord (1989); İlerlemeye Farklı Bir Bakış** (Çev. ÖZER Deniz), 1. Basım, İnsan Ya., İstanbul.

- ODABAŞI, Yavuz (1995); Pazarlama İletişimi**, 1. Basım, Anadolu Ün., Ya., Eskişehir.
- ODABAŞI, Yavuz (1999); Tüketim Kültürü**, 1. Basım, Sistem Ya., İstanbul.
- ÖZEL, İsmet (1997); Neyi Kaybettiğini Hatırla**, 3. Basım, Şule Ya., İstanbul.
- ÖZEL, Mustafa (1998); Liderlik Sanatı**, 1. Basım, İz Ya., İstanbul.
- PARSONS, Talcott (1951); The Social System**, Glencoe Ill, Free Press.
- PECK, Scott (1998); Az Seçilen Yol (Çev. ÖZER Rengin)**, 1. Basım, Akaşa Ya., İstanbul.
- PLENERT, Gerhard (1995); World Class Manager**, Prima Publishing, Rocklin.
- POSTER Mark (1988); Jean Baudrillard: Selected Writings**, Standford University Press.
- POSTER, Mark (1989); Critical Theory and Poststructuralism**, Cornell University Press, Ithaca.
- POSTER, Mark (1990); The Mode of Information**, Chicago University Press, Chicago.
- POWERS, Jonathan (1982); Philosophy and the New Physics**, Methuen, New York.
- RAELIN, Joseph A. (1999); Kültürlerin Çatışması: Yönetenler-Yönetilenler (Çev. TUNCAY Kamuran)**, 1. Basım, TİB Ya., İstanbul.
- RORTY, Richard (1995); Olumsuzluk İroni ve Dayanışma (Çev. KÜÇÜK Mehmet ve TÜRKER Alev)**, 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- ROSENAU, P. M. (1998); Postmodernizm ve Toplum Bilimleri (Çev. KÜÇÜK Mehmet)**, 1. Basım, Ark Ya., Ankara.
- ROSZAK, Theodor (1999); Çorak Ülkenin Bittiği Yer: Post-endüstriyel Toplumda Politika ve Aşkınlık (Çev. ÖZTÜRK Naim)**, 1. Basım, İnsan Ya., İstanbul.
- ROUSSEAU, J. J. (1989); İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk (Çev. EYÜBOĞLU Selahaddin)**, 2. Basım, MEB Ya., İstanbul.

- ROUSSEAU, J. J. (1993); Toplum Sözleşmesi (Çev. GÜNYOL Vedat), 5. Basım, Adam Ya., İstanbul.**
- ROUSSEAU, J. J. (1995); İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, (Çev. İLERİ R. Nuri), 5. Basım, Say Ya., İstanbul.**
- RUSSEL, Dora ve RUSSEL, Bertrand (1979); Endüstri Toplumunun Geleceği (ÖLÇER Melih), 1. Basım, Bilgi Ya., Ankara.**
- SANDER, Oral (1999); Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e, 7. Basım, İmge Ya., Ankara.**
- SANTAYANA, George (1913); Winds of Doctrine, Scribner's, New York.**
- SARIBAY, Ali Yaşar (1994); Postmodernite Sivil Toplum ve İslam, 1. Basım, İletişim Ya., İstanbul.**
- SARTRE, J. P. (1956); Being and Nothingness, Philosophical Library, New York.**
- SCHUMACHER, E. F. (1995); Küçük Güzeldir (Çev. DENİZTEKİN Osman), 3. Basım, Cep Ya., İstanbul.**
- SCHUMACHER, E. F. (1999); Hayırlı Ekonomi (Çev. ÇİFTKAYA Murat), 1. Basım, İz Ya., İstanbul.**
- SOROKIN, Pıtırım A. (1997); Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri (Çev. TUNÇAY Mete), 2. Basım, Göçebe Ya., İstanbul.**
- SOYKAN, Ömer N. (1993); Türkiye'den Felsefe Manzaraları, 1. Basım, Yapı Kredi Ya., İstanbul.**
- SPENGLER, Oswald (1978); Batının Çöküşü (Çev. SCOGNAMILLO Giovanni), 1. Basım, Dergah Ya., İstanbul.**
- STEWART, Thomas A. (1997); Entelektüel Sermaye (Çev. ELHÜSEYNİ Nurettin), 1. Basım, MESS Yayın no: 290, İstanbul.**
- STOJANOVIC, Svetozar (1973); Between Ideals and Reality, Oxford Press.**
- ŞAYLAN, Gencay (1999); Postmodernizm, 1. Basım, İmge Ya., Ankara.**

- ŞENEL, Alaeddin (1995); İlk Topluluktan Uygar Topluma, 1. Basım, Bilim Sanat Ya., Ankara.**
- ŞİŞMAN, Mehmet (1994); Örgüt Kültürü, Anadolu Ün. Eğt. Fak. Ya., Eskişehir.**
- TAŞCI, Cemalettin (1997); Görüşme, Anadolu Ün., Eskişehir.**
- TAYLOR, Charles (1995); Modernliğin Sıkıntıları (Çev. CANBİLEN Uğur), 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.**
- TAYLOR, Frederick W. (1997); Bilimsel Yönetimin İlkeleri (Çev. AKIN H. Bahadır), 1. Basım, Çizgi Ya., Konya.**
- TEBER, Serol (1990); Politik Psikoloji Ders Notları, 1. Basım, Ara Ya., İstanbul.**
- TEK, Ömer Baybars (1999); Pazarlama İlkeleri, 8. Basım, Beta Ya., İstanbul.**
- TOCQUEVILLE, Alexis de (1962); Amerika'da Demokrasi (Çev. TİMUR Taner)'den nakleden, YILMAZ, Aytekin (1996); Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.**
- TOFFLER, A. ve TOFFLER, H. (1996); Yeni Bir Uygarlık Yaratmak (Çev. DİCLELİ Zülfü), 1. Basım, İnkılap Ya., İstanbul.**
- TOFFLER, Alvin (1996); Üçüncü Dalga (Çev. SEDEN Ali), 3. Basım, Altın Ya., İstanbul.**
- TOFFLER, Alvin (1997); Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor (Çev. ÇİFTKAYA Murat), 2. Basım, İz Ya., İstanbul.**
- TOPÇUOĞLU, Abdullah ve AKTAY, Yasin (1996); Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.**
- TOURAINÉ, Alain (1995); Modernliğin Eleştirisi (Çev. TUFAN Hülya), 2. Basım, Yapı Kredi Ya., İstanbul.**
- TOYNBEE, Arnold (1978); Tarih Bilinci (Çev. ?), 1. Basım, Bateş Ya., İstanbul.**

- TREVINO, Linda K. ve NELSON, Katherine A. (1995); Managing Business Ethic, Wiley.**
- TULLIS, F. Lamond (1973); Politics and Social Change in Third World Countries, Wiley.**
- ULLMAN, Walter (1967); The Individual and Society in the Middle Ages, Methuen, London.**
- ÜLGEN, Hayri (1993); İşletmelerde Organizasyon İlkeleri ve Uygulaması, 2. Basım, İ. Ü. İşletme Fak. Yayın no:258, İstanbul.**
- WAGNER, Peter (1996); Modernliğin Sosyolojisi (Çev. KÜÇÜK Mehmet), 1. Basım, Sarmal Ya., İstanbul.**
- WALLERSTEIN, Immanuel (1992); Tarihsel Kapitalizm (Çev. ALPAY Necmiye), 1. Basım, Metis Ya., İstanbul.**
- WEBER, Max (1978); Economy and Society, Berkeley University, California Press.**
- WEBER, Max (1995); Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı (Çev. OZANKAYA Özer), 1. Basım, İmge Ya., Ankara.**
- WESTFALL, Richard (1995); Modern Bilimin Oluşumu (Çev. DURU İ. Hakkı), 2. Baskı, Tübitak Ya., Ankara.**
- WHITE, Stephen (1992); Political Theory and Postmodernism, Cambridge.**
- WOLIN, Sheldon S. (1960); Politics and Vision, Little Brown, Boston.**
- YILMAZ, Aytekin (1996); Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.**
- YÜKSELEN, Cemal (1998); Pazarlama İlkeler Yönetim, 1. Basım, Detay Ya., Ankara.**
- ZEKA, Necmi (1994); Postmodernizm, 2. Basım, Kıyı Ya., İstanbul.**

Makaleler

- AGIUS, Emmanuel** (1996); "Sustainable Development as Fairness to the Future Generations", **Proceedings of the First International Symposium on Environmental Ethics**, Boğaziçi University Press, İstanbul.
- AKTAN, Coşkun Can ve TUNÇ, Mehtap** (1998); "Bilgi Toplumu ve Türkiye", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl 4, Sayı 19, Ankara.
- APTER, David E.** (1973); "Political System and Developmental Change", (Ed. TURNER Holt), **The Methodology of Comparative Research**'den nakleden, **YILMAZ, Aytekin** (1996); **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- BAIROCH, P.** (1981); "The Main Trends in National Economic Disparities since the Industrial Revolution" in (Eds. BAIROCH P. and LEBOYER M. L.), **Disparities in Economic Development since the Industrial Revolution**, McMillan, London.
- BENDIX, Reinhard** (1991); "Sanayileşme Modernleşme ve Kalkınma" (Der. SEZAL İhsan), **Sosyoloji Yazıları**, 1. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.
- CALLINICOS, A.** (1990); "Reactionary Postmodernism", (Eds. BOYNE R. ve ATTANSI A.), **Postmodernism and Society**, Mcmillan, London.
- CİRHİNLİOĞLU, Zafer** (1998); "Modernleşme, Postmodernizm ve Siyaset", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1998, Sayı 1-2, Ankara.
- COOPER R. ve BURREL G.** (1988); "Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis: An Introduction", **Organization Studies**, 9/1, in, **Postmodern Management and Organization Theory** (Eds. BOJE David M. vd.), Sage Publications, USA.
- DENNET, Daniel** (1984); "Cognitive Wheels the Frame Problem of AI", (Ed. HOOKWAY Christopher); **Minds Machines and Evolution**, Cambridge University Press, Cambridge.

- GEPHART, Robert P.** (1996); "Management, Social Issues, and the Postmodern Era" (Eds. BOJE David M. vd.), **Postmodern Management and Organization Theory**, Sage Publications, USA.
- GÜRSAKAL, Necmi** (1999); "Yeni Bilim", **Bilgi & Toplum Dergisi**, S. 2, İstanbul.
- HANDY, Charles** (1997); "Belirsizlikte Anlam Bulmak", (Ed. GIBSON Rowan), **Geleceği Yeniden Düşünmek**, 1. Basım, Sabah Ya., İstanbul.
- HANDY, Charles** (1999); "Anlam Arayışı" (Der. HESSELBEIN Frances ve COHEN Paul M.), **Liderden Lidere** (Çev. ATAY Salim), 1. Basım, MESS Yayın no:318, İstanbul.
- HASSARD, John** (1996); "Exploring the Terrain of Modernism and Postmodernism in Organization Theory", in, **Postmodern Management and Organization Theory** (Eds. BOJE David M. vd.), Sage Publications, USA.
- HELGESEN, Sally** (1999); "Kadınlar ve Yeni Ekonomi", (Der. HESSELBEIN Frances ve COHEN Paul M.), **Liderden Lidere** (Çev. ATAY Salim), 1. Basım, MESS Yayın no:318, İstanbul.
- HOFSTEDE, Geert** (1999); "The Universal and the Specific in 21st Century Global Management", **Organizational Dynamics**, Summer 1999.
- HUYSEN, A.** (1994); "Postmodernin Haritasını Yapmak", (Der. KÜÇÜK Mehmet), **Modernite Versus Postmodernite**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- ILLICH, Ivan** (1999); "Geleceğe Yaptığımız Atışların Gölgesi" (Der. GARDELS Nathan), **Yüzyılın Sonu** (Çev. DİŞBUDAK Belkıs Ç.), 2. Basım, TİB Ya., İstanbul.
- JEANNIERE, Abel** (1994); "Modernite Nedir?", (Der. KÜÇÜK Mehmet), **Modernite Versus Postmodernite**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- KARAKOYUNLU, Erdoğan** (1999); "Hem İşçi Hem de İşyeri Korunmalı", **Kamuoyunda Esneklik**, MESS, 1. Basım, MESS Yayın no:311, İstanbul.

- KELLNER, Douglas** (1994); "Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar", (Der. KÜÇÜK Mehmet), **Modernite Versus Postmodernite**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- KERR, Clark** (1991); "Sanayileşmenin Mantığı", (Der. SEZAL İhsan), **Sosyoloji Yazıları**, 1. Basım, Ağaç Ya., İstanbul.
- KÖSTEKLİ, Şeyma İpek** (1999); "Esneklik ve Sendikal Politikalar-I", **Kamuoyunda Esneklik**, MESS, 1. Basım, MESS Yayın no:311, İstanbul.
- LASH, Scott** (1992); "Postmodernism or Modernism?: Social Theory Revisited", (Eds. DOHERTY J. vd.) **Postmodernism and the Social Sciences**, St.Martin Press, New York.
- McKENNA, Regis** (1991); "Marketing in an Age of Diversity", (Ed. DOLAN Robert J.), **Strategic Marketing Management**, Harvard Business School Publishing, Boston.
- MUHAMMEDİ, Ali** (1991); "Kültür Emperyalizmi ve Kimlik Sorunu", (Der. KAPLAN Yusuf); **Enformasyon Devrimi Efsanesi**, 1. Basım, Rey Ya., Kayseri.
- MURRAY, Robin** (1995); "Fordizm ve Postfordizm", (Eds. HALL Stuart ve JACQUES Martin), **Yeni Zamanlar**, 1. Basım, Ayrıntı Ya., İstanbul.
- MUTLU, Esin Can** (1997); "Yönetim Uygulamalarında Postmodernizmin Etkileri", **Öneri Dergisi**, Adnan Tezel Özel Sayısı, İstanbul.
- ODABAŞI, Yavuz** (1996); "Postmodernizm, Pazarlama ve Tüketim", **Pazarlama Dünyası**, Kasım/Aralık 1996, İstanbul.
- PRIGOGINE, Ilya** (1998); "Kaos Kanunları" (Der. ÖZEL Mustafa), **Küresel Rekabet**, 2. Basım, İz Ya., İstanbul.
- RYAN, Michael** (1994); "Postmodern Siyaset", (Der. KÜÇÜK Mehmet), **Modernite Versus Postmodernite**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- SAROĞLU, Hakan** (1999); "Çağdaş Yönetim Yaklaşımları ile Postmodern Yönetim Yaklaşımının Karşılaştırılması", **Öneri Dergisi**, C. 2,S. 11, İstanbul.

- SCUDDER, John R.** (1986); "Excellence in Education: Production or Productivity", (Ed. MURPHY J. W. ve PARDECK J. T.), **Technology and Human Productivity**, Quorum Books.
- SMELSER, Neil J.** (1964); "Toward A Theory of Modernization", (Ed. ETZIONI Eva-Amitai), **Social Change**, 'den nakleden, **YILMAZ, Aytakin** (1996); **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, 1. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- STAUTH, Georg ve TURNER, Bryan S.** (1994); "Nostalji, Postmodernizm ve Kitle Kültürü Eleştirisi", (Der. KÜÇÜK Mehmet), **Modernite Versus Postmodernite**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- ŞİŞMAN, Mehmet** (1996); "Postmodernizm Tartışmaları ve Örgüt Kuramındaki Yansımaları", **Eytepe**, Yıl 2, S. 3, Ankara.
- TAŞCI, Deniz** (1998); "Personel İnsan Kaynağına Nasıl Terfi Etti?", **VI. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler**, Anadolu Ün. Ya., Eskişehir.
- THERBORN, Göran** (1996); "Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar", (Der. TOPÇUOĞLU Abdullah ve AKTAY Yasin); **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm**, 2. Basım, Vadi Ya., Ankara.
- TOFFLER, A., ve TOFFLER H.** (1997); "Önsöz", der. GIBSON, Rowan (1997); **Geleceği Yeniden Düşünmek**, 1. Basım, Sabah Ya., İstanbul.
- TUZCUOĞLU, K. Selçuk** (2000); "Bilinçlenen Tüketici ve Tüketicizm Akımı", (Ed. Mediacat Ya.), **Her Yönüyle Pazarlama İletişimi**, 1. Basım, Ankara.
- YAVUZ, Arif** (1999); "Esnek Çalışmanın Endüstri İlişkilerine Etkisi", **Kamuoyunda Esneklik**, MESS, 1. Basım, MESS Yayın no:311, İstanbul.
- YOUNG, T. R. ve KIEL, L. Douglas** (1994); "Chaos and Management Science: Control, Prediction and Nonlinear Dynamics", www.tryoung.com.
- YÜKSEL, Berrin** (1999); "İşletme-Müşteri İlişkilerini Kişisel Boyuta İndirgemedede Kitlesele Kişiselleştirme (Mass Customization) Stratejisinin Rolü", **DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 1, S. 3, Kütahya.